

# **BULETINUL**

## **COMISIEI**

# **MONUMENTELOR ISTORICE**



București  
1993

Coperta I: Stema Țării Românești pe hrisovul voievodului Grigore Caragea  
din 10 mai 1813 (Arh. St. Buc., Suluri, 9).

Coperta a IV-a: Mănăstirea Probota

Foto: Vasile Drăguț, 1961

## COLEGIUL DE REDACȚIE

Anca Brătuleanu  
Peter Derer  
Ștefan Gorovei  
Eugenia Greceanu  
Călin Hoinărescu  
Sergiu Iosipescu  
Ion Istudor  
Dan Mohanu  
Cezara Mucenic  
Paul Niedermaier  
Constantin Pavelescu  
Andrei Pippidi (președintele colegiului)  
Marius Porumb  
Georgeta Stoica  
Tereza Sinigalia  
Aurelian Trișcu

## REDACȚIA:

Doina Florea (redactor-șef)  
Maria-Elena Negoescu, Elisabeta Ancuța-  
Rușinaru (redactori)  
Sanda Gusti (macheta artistică și tehnică)  
Dragoș Ardeleanu (secretar de redacție)

Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice – Str. Ienăchiță Văcărescu nr. 16, sector 4, București, cod 70528, telefon 615 54 20, interior 137. Administrația: Direcția pentru Presă, Publicitate și Tipărituri (D.P.P.T.), Piața Presei Libere nr. 1, sector 1, București, cod 71554, telefon 223 15 20; interior 1405. Abonamentele se pot face la administrație, în redacție, prin poștă sau virament D.P.P.T., cont 645120608 Banca Comercială, Filiala sector 1, București și la Oficiile poștale sau difuzorii de presă. Prețul unui abonament anual este de 3 200 lei (800 lei/număr). Abonamente pentru străinătate se pot face prin „ORION S.R.L.”, Splaiul Independenței nr. 202 A, sector 6, București, telefon 617 34 07 fax/4006-42 41 69. Tipărit în București, la Tipografia „Bucureștii Noi”.

Au colaborat: Ana Bărcă (referent, Muzeul Satului); Anca Brătuleanu (arhitect, Institutul de arhitectură „Ion Mincu”); Gh. I. Cantacuzino (arheolog, referent DMASI); T. O. Gheorghiu (arhitect, Timișoara); Sergiu Iosipescu (arheolog, referent DMASI); Dan Kissilievici (arhitect, referent DMASI); Daniela Marcu (arheolog, referent DMASI); Doina Mândru (istoric de artă, referent DMASI); Dan Mohanu (pictor restaurator, Academia de Arte); Cezara Mucenic (istoric de artă, referent DMASI); Adina Nanu (istoric de artă, Academia de Arte); Ruxandra Nemțeanu (arhitect, referent DMASI); Sergiu Nistor (arhitect, Institutul de arhitectură „Ion Mincu”); Andrei Pănoiu (arhitect, referent DMASI); Virgil Pop (arhitect, Cluj); Elisabeta Ancuța-Rușinaru (publicist, redacția publicațiilor DMASI); Ion Scheletu (arhitect, Cluj); Adrian Stroe (istoric de artă, referent DMASI); Aurelian Trișcu (arhitect, președinte al CNMASI).

# Comisia Națională a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice

## BULETINUL COMISIEI NAȚIONALE A MONUMENTELOR, ANSAMBLURILOR ȘI SITURILOR ISTORICE

Nr. 3–4/1993

Anul IV



**MONUMENTE, ANSAMBLURI, SITURI –****Atitudini și mentalități**

<b>T. O. GHEORGHIU</b> , <i>Despre Iași (ce a fost, ce este, ce ar putea fi)</i> .....	5
<i>„În București nu-mi regăsesc amintirile” – interviu cu Alexandru Ciorănescu realizat de ELISABETA ANCUȚA-RUȘINARU</i> .....	12

**DOSARELE DISTRUGERII – MONUMENTE DISPĂRUTE**

<i>Biserica de lemn din Bibești, județul Gorj</i> (ANDREI PĂNOIU) .....	14
---	----

**COMUNICĂRI ȘI RAPORTE DE CERCETARE**

<b>ANCA BRĂTULEANU</b> , <i>Curtea din Balaci, județul Teleorman, sfârșitul secolului al XVII-lea</i> .....	17
<b>GH. I. CANTACUZINO</b> , <i>Sondajele arheologice de la conacul Rosetti-Balș din Pribești</i> .....	23
<b>SERGIU IOSIPESCU, G. M. CANTACUZINO</b> , <i>Parcul și palatul brâncovenesc de la Mogoșoaia – memoriu pentru reconstituirea integrală a sitului</i> .....	29
<b>DANIELA MARCU</b> , <i>Complexul roman de la Bumbești</i> .....	32
<b>ION SCHELETTI</b> , <i>Contribuție la cunoașterea arhitecturii bisericilor românești din zid din județul Cluj</i> .....	39
<b>RUXANDRA NEMȚEANU</b> , <i>Inventaire architectural du village de Micșunești</i> ...	47

**METODOLOGII ȘI TEHNICI DE LUCRU**

<b>SERGIU NISTOR</b> , <i>Sistemul european de inventariere a patrimoniului cultural</i> .....	51
--	----

**IZVOARE**

<b>ANDREI PĂNOIU</b> , <i>Moșii, sate, târguri și orașe</i> (IV): <i>Construirea unui oraș liber numit Turnu-Măgurele</i> .....	53
---	----

**VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ**

<i>Sesiunea de comunicări „Arta în spațiul românesc”, București, 25–26 mai 1993</i> (Elisabeta Ancuța-Rușinaru) .....	62
<i>Sesiunea de comunicări „Cercetări privind patrimoniul cultural săsesc din Transilvania”, Cluj, octombrie, 1993</i> (Aurelian Stroe) .....	62

**CRONICA INTERNĂ**

<i>Călătorie documentară în județul Vâlcea</i> (Elisabeta Ancuța Rușinaru) .....	64
<i>Misiunea Apostolache</i> (Dan Kissilievici)	
<i>Raport privind misiunea UNESCO la Probota</i> (Doina Mândru) .....	65
<i>Conferință de presă la DMSI</i> (Elisabeta Ancuța-Rușinaru) .....	68

**RECENZII, EXPOZIȚII, PREZENTĂRI**

<i>Colaborare româno-germană</i> (Adriana Stroe) .....	70
<i>Harta schiturilor și a mănăstirilor din România</i> (A. Stroe) .....	70
<i>Muzeul westfalic în aer liber de la Detmold, Germania</i> (Ana Bârcă) .....	71
<i>Muzeul internațional al Ceramicii de la Faenza</i> (Daniela Marcu) .....	74
<i>Expoziție la Galați</i> (Viorica Pistică) .....	75

**NECROLOG**

<i>Virgil Vătășianu</i> (Virgil Pop) .....	76
--	----



**MONUMENTS, ENSEMBLES ET SITES -****Attitudes et mentalités**

T. O. GHEORGHIU, <i>Sur Jassy (ce qu'a été, ce qu'il est, ce qu'aurait pu être) .....</i>	5
„A Bucarest je n'arrive pas à retrouver mes souvenirs” – interview avec Alexandru Ciorănescu réalisé par ELISABETA ANCUȚA-RUȘINARU .....	12

**LES DOSSIERS DE LA DESTRUCTION - MONUMENTS DISPARUS**

L'église en bois de Bibești, le département Gorj (Andrei Pănoiu) .....	14
--	----

**EXPOSÉS ET RAPPORTS DE RECHERCHE**

ANCA BRĂTULEANU, <i>La cour de Balaci, le département Teleorman, à la fin du XVII-ième siècle .....</i>	17
GH. I. CANTACUZINO, <i>Recherches archéologiques au manoir Rosetti-Balș de Pribesti.....</i>	23
SERGIU IOSIPESCU, G. M. CANTACUZINO, <i>Le parc et le palais de Constantin Brancovan de Mogoșoaia-mémoire pour la reconstitution intégrale du site .....</i>	29
DANIELA MARCU, <i>L'ensemble romain de Bumbești.....</i>	33
ION SCHELETTI, <i>Contribution à l'étude de l'architecture des églises roumaines en pierre de département Cluj.....</i>	37
RUXANDRA NEMȚEANU, <i>Inventaire architectural du village de Micșunești.....</i>	47

**MÉTHODOLOGIES ET TECHNIQUES DE TRAVAIL**

SERGIU NISTOR, <i>Le système européen d'inventaire du patrimoine culturel .....</i>	51
---	----

**SOURCES**

ANDREI PĂNOIU, <i>Domaines, villages, bourgs et villes (IV): La construction d'une ville libre nommée Turnu-Măgurele .....</i>	53
--	----

**LA VIE SCIENTIFIQUE**

La session de rapports „L'art dans l'espace culturel roumain”, Bucarest, 25-26 mai 1993 (Elisabeta Ancuța-Rușinaru) .....	62
La session de rapports „Recherches concernant le patrimoine culturel saxon de Transylvanie”, Cluj, octobre 1993 (Aurelian Stroe) .....	62

**LA CHRONIQUE INTÉRIEURE**

Voyage documentaire dans le département Vâlcea (Elisabeta Ancuța-Rușinaru). ..	64
La mission Apostolache (Dan Kissilievici) ..	
Rapport concernant la mission UNESCO à Proboata (Doina Mândru).....	65
Conférence de presse à la DMESH (Elisabeta Ancuța-Rușinaru) .....	68

**COMTE-RENDUS, EXPOSITIONS, PRÉSENTATIONS**

Collaboration roumaine-allemande (Adriana Stroe) .....	70
La cartes des ermitages et des monastères (A. Stroe) .....	70
Le musée westfalique de Detmold (Ana Bărcă) .....	71
Le musée international de céramique de Faïence (Daniela Marcu) .....	74
Exposition à Galați (Viorica Pîsică).....	75

**NÉCROLOGE**

Virgil Vătășianu (Virgil Pop) .....	76
-------------------------------------	----

## MONUMENTS, ENSEMBLES SITES – Attitudes and Mentalities

T. O. GHEORGHIU, <i>About Jassy (What it was, what it is, what it could be)</i> .....	5
„I can't found my memories in Bucarest" – interview with Alexandru Ciorănescu, taken by ELISABETA ANCUȚA-RUȘINARU .....	12

## THE FILES OF DESTRUCTION – LOST MONUMENTS

<i>The Wood Church of Bibești, Gorj Departament (Andrei Pănoiu)</i> .....	14
---	----

## RESEARCH PAPERS AND REPORTS

ANCA BRĂTULEANU, <i>The Court of Bala-ci, Teleorman Department, at the End of XVII-th Century</i> .....	17
GH. I. CANTACUZINO, <i>Archeological Researches at the Rosetti-Balș Mansion of Pribești</i> .....	23
SERGIU IOSIPESCU G. M. CANTACUZINO, <i>The Park and the Castle of Constantin Brâncovan at Mogoșoaia – A Memorial or the Integral Reconstitution of the Site</i> .....	29
DANIELA MARCU, <i>The Roman Ensemble of Bumbești</i> .....	32
ION SCHELETTI, <i>Contribution to the Study of the Romanians' Stone Built Churches Architecture in Cluj Department</i> .....	39
RUXANDRA NEMȚEANU, <i>Arhitectural Inventory of Micșunești Village</i> .....	47

## WORKING METHODS AND TECHNIQUES

SERGIU NISTOR, <i>The European Inventory System of the Cultural Patrimony</i> .....	51
---	----

## SOURCES

ANDREI PĂNOIU, <i>Lands, Villages, Boroughs and Towns (IV): The Building of a Free Town Named Turnu Măgurele</i> .....	53
--	----

## THE SCIENTIFIC LIFE

<i>The Session of Reports "The Art in the Romanian Cultural Space", Bucarest, 25–26 May 1993 (Elisabeta Ancuța-Rușinaru)</i> .....	62
<i>The Session of Reports "Researches about the Saxon Cultural Patrimony in Transylvania", Cluj, October 1993 (Aurelian Stroe)</i> .....	62

## INTERNAL CHRONICLE

<i>A Documentary Trip in Vâlcea Department (Elisabeta Ancuța-Rușinaru)</i> .....	64
<i>The Apostolache Mission (Dan Kissilievici) Rapport concerning the UNESCO Mission at Probota (Doina Mândru)</i> .....	65
<i>Press Conference at the DHMES (Elisabeta Ancuța-Rușinaru)</i> .....	68

## REVIEWS, PRESENTATIONS

<i>Romanian-German Colaboration (Adriana Stroe)</i> .....	70
<i>The Map of Romania's Hermitages and Monasteries (A. Stroe)</i> .....	70
<i>The Westfalic Museum in Detmold (Ana Bârcă)</i> .....	71
<i>The Ceramics International Museum of Faenza (Daniela Marcu)</i> .....	74
<i>Exhibition in Galați (Viorica Pistică)</i> .....	75

## NECROLOGY

<i>Virgil Vătășianu (Virgil Pop)</i> .....	76
--	----

## DESPRE IAȘI – CE A FOST, CE ESTE, CE AR FI PUTUT FI

### PREAMBUL

Articolul, parafrază la un cunoscut text al lui Iorga, a fost scris și predat revistei „Arhitectura” în anul 1988. Dacă nu s-a publicat până în 1990, aceasta s-a datorat lipsei de spațiu și nicidecum subiectului tratat. Insist asupra acestui aspect pentru a sublinia maniera corectă și deseori curajoasă, în care redacția revistei a abordat realitățile specific românești ale arhitecturii și urbanismului din deceniul nouă.

La începutul lui 1990, întregul material (text original, note, fotografii) este predat publicației „Arhitect”, de unde dispare, prin plecarea din țară a redactorului respectiv. Prezentul text este o reconstituire din note completate cu însemnările făcute cu prilejul consultării cu un număr de arhitecți și istorici, în special ieșeni.

Consider articolul cel puțin la fel de integrat azi realității specifice ca în 1988. Dacă atunci se dorea un semnal de alarmă în legătură cu distrugerile dirijate de Putere, în cooperare cu o parte din profesioniști, acum încearcă să mențină starea de veghe față de pericolul ce se naște din cooperarea liberei inițiative cu aceiași făcători de proiecte. Elementul comun rămâne, deci, *arhitectul*.

Nu este doar o problemă specifică Iașului; aici se pune, de fapt, în discuție, relația globală *oraș-arhitect* în contextul autohton sau, altfel spus, unele aspecte deontologice ale profesiei, iar implicația se extinde și asupra rosturilor forurilor create pentru a veghea la *starea orașelor istorice*.

Intenționez, în cele ce urmează, să pun în discuție cazul unui fost *oraș domnesc* – orașul Iași. Putea să fie oricare altul românesc, din exteriorul arcului carpatin, dar Iașul mi s-a impus ca un cap de serie. Apoi, aici, principalele etape de constituire a noului centru s-au încheiat.

Ceea ce se va mai face va fi oricum minor față de ceea ce s-a făcut.

Nu voi trage nici o concluzie; voi semnala, doar, într-un mod cât mai explicit, o serie de aspecte aparent disparate. Pe baza lor, oricine își va putea construi o poziție.

Așadar, câteva repere.

### CE A FOST?

1. În primul rând, dacă mai este nevoie (și se dovedește că mai este) o sumă de date despre ce înseamnă Iașul pentru istoria și cultura românească. Amintit documentar, pentru prima oară, la sfârșitul secolului XIV, începuturile fazei urban-incipiente, arheologic dovedite, se plasează cândva în secolul XIV. Sfârșitul secolului XIV sau începutul următorului marchează, deja, atingerea unui *nivel urban*, manifestat prin toate aspectele vieții politice, economice, comerciale, sociale, culturale, prin construcții și urbanistică.

Devenind reședință domnească temporară (conform datelor actuale) în ultima parte a secolului XIV sau prima parte a următorului și stabilă, unică, cu câteva întreruperi, din secolul XVI, Iașul va acumula o istorie și o cultură urbană care, ca importanță, depășesc spațiul românesc. Fără nici o exagerare, orașul poate fi considerat unul din marile depozite (viu și plin de farmec) de arhitectură și artă ale Europei și, fără să se facă nici o concesie noțiunilor de SCARĂ sau VALOARE, poate fi comparat cu orice mare oraș al spațiului geografic apropiat.

Păstrător de cultură orășenească, în ciuda unei istorii deloc liniare și calme. Numai intervalul secolelor XVII și XVIII, în care se semnalează câteva zeci de molime, jafuri, incendii, depopulări, ar fi îndreptățit abandonarea sitului și, poate, mutarea capitalei. Se constată, însă (tulburătoare sunt relațiile de epocă), de fiecare dată, obstinenta reîntoarcere și dorința de reconstrucție.





2. Din punct de vedere arhitectonic, artistic, valoarea este inclusă nu numai în cele câteva zeci de monumente sau ansambluri de primă clasă, aflate pe toate listele de patrimoniu, ci și în contextul lor apropiat, ce vine să sporească valoarea unicităților.

3. Din punct de vedere urbanistic, modelul ilustrat de Iași, cel mai complet și complex din Moldova evului mediu, ocupă un loc aparte printre tipurile de geneză și evoluție ale urbanismului european. Dintre particularități: pendularea inițială (până prin secolul XVI) între diferitele modele urbane contemporane sau mai timpurii, ca și găsirea, ulterior, a unui tip de răspuns față de diversitatea factorilor determinanți, răspuns materializat în structuri orășenești unice. Aici poate fi inclusă maniera specifică de apărare, ulterioară secolului XVI, adică disiparea ei în teritoriu, prin constituirea, în afara rețelei interne de mănăstiri, curți, biserici fortificate, hanuri, galerii subterane etc., a unor centuri exterioare de ansambluri monastice cu scop defensiv și de semnalizare către și dinspre principalele direcții.

Din aceeași categorie a valorilor urbane fac parte zonele – distincte tipologic – de târg, rezidențiale, productive, apoi rețeaua stradală, întreaga gamă de spații interurbane și, nu în ultimul rând, vestigiile subterane. În perimetrul centrului vechi, nu există loc unde, săpându-se, să nu se găsească urme materiale cu cronologii coborând până în primele secole ale acestui mileniu, sau chiar în cel anterior. Sunt zone unde au fost sondate cinci sau șase nivele de locuire distincte.

4. În seria câștigurilor acestui oraș trebuie să fie inclus, neîndoielnic, relieful, demn de marile capitale ale lumii, care a fost valorificat în modul cel mai inteligent, prin amplasamente semnificative ale ansamblurilor importante.

5. Un reper al discuției este locul ocupat de centrul istoric în contextul întregului ansamblu urban. Suprafața lui nu depășește 2% din perimetrul constructibil actual și nu mai ocupă centrul geografic al orașului, centru deplasat substanțial spre sud-vest, spre Podul Roș.

6. Pentru asemenea zone istorice, însumând între 7 și 881 ha, în funcție de oraș, încă din 1950, legile cehoslovace, de pildă, instituiau un complex de măsuri de protecție și conservare dintre cele mai drastice. Esențiale sunt două, care s-au respectat cu strictețe: „protejarea nucleului istoric în ansamblul său” și cea legată de „aspectele artistice ce prevalează istoric cerințele funcționale ale orașelor. Planul teritorial al centrului istoric nu este, în general, legat de dezvoltarea întregului oraș”, principii care sunt

întărite și completate prin legile ulterioare<sup>1</sup>. Realitățile legislației noastre din acest domeniu sunt prea bine cunoscute și prea des invocate pentru a fi necesară o nouă referire la ele<sup>2</sup>.

7. În deceniile 5–6 ale acestui secol, Iașiul păstra mare parte din caracteristicile semnalate, în ciuda numeroaselor reconstrucții care au probat, de altfel, un firesc și real respect față de contextul existent. Orașul se prezenta ca un organism, unitar, valoros, flexibil, ultima calitate generând principalul paradox istoric al Iașiului, căci s-a dovedit a fi punctul său slab, cel care a permis intervenții devastatoare.

#### CE ESTE

8. În momentul de față, din tot ce înseamnă complexul istoric al Iașiului, au rămas câteva monumente, stingher izolate între construcții ce le domină în chip nefericit. Se mai păstrează un fragment de centru comercial, permanent micșorat, în apropierea Pieții Unirii și o parte din

<sup>1</sup> Cf. *Restaurarea sectoarelor urbane protejate*, în „ICOMOS Bulletin”, 4, Praga, 1975, p. 52.

<sup>2</sup> Mă refeream, evident, la perioada anterioară lui 1990, iar comparația este făcută cu realitățile unui alt spațiu dominat de doctrina comunistă, dar nu și de nebulie.



rețeaua stradală din nordul străzii Costache Negri. Despre integrarea noului în contextul suprapunerii existent măturie stau, în parte, imaginile care însoțesc prezentul text.

9. Centrul istoric al Iașului nu numai că a fost considerat drept *nod funcțional* al noului oraș, cuprins în acțiunea generală de sistematizare (noi zonări, noi funcțiuni, noi artere rutiere etc.), dar n-a fost menajat nici măcar în detaliu. Probe ale acestei afirmații sunt vizibile pretutindeni. Ele sunt rezultatul schiței de sistematizare, a detaliilor de centru urban și a proiectelor propriu-zise ale noilor case. Lanțul de intervenții în cadrul acestui spațiu – Piața Unirii, Ștefan cel Mare, Zona Primăriei, „noul centru civic” sunt tot atâtea eșecuri, progresiv mai mari, odată cu scurgerea timpului și a creșterii apetitului pentru nou, dar „impecabile” conform teoriilor contemporane momentului edificator.

10. Ultimul tronson al implantului (deceniile 8–9), în relație directă cu monumente precum Trei Ierarhi, Sf. Sava, Sf. Nicolae Domnesc, Barnovschi etc., izolându-le și anulându-le, înlocuind complet zona comercială a „Târgului de Jos”, pendulează ca înălțime a construcțiilor de locuințe în jurul lui P+10. Fără să fie încheiat, se prezintă deja, după expresia unui confrate, ca un „ghem” volumetric inform, care nu începe și nu se sfârșește niciunde. Anulând structura complexă a zonei, nu propune spații urbane ci labirinturi ce se strecoară printre construcții. Se remarcă, apoi, sfidarea efectivă a contextului existent.

Riscând o apreciere globală, principala defecțiune este *scara* la care s-a construit, în raport cu contextul tradițional.

11. În legătură cu scara construcțiilor, nu este lipsit de interes să citez din scrisoarea arhitectului englez Gabriel Espstein, publicată în „Arhitectura” 5, 1972, care începe astfel: „Eu socotesc că scara enormă în construcția de locuințe și de altfel, în construcția orașelor *este absolut lipsită de sens* (s. n.). Nu poate fi justificată nici măcar economic, decât în câteva cazuri extreme. Încă din anii douăzeci, Gropius demonstrase că o înălțime mai mare nu înseamnă neapărat o densitate mai mare” (pag. 74) <sup>3</sup>.

<sup>3</sup> Cred că nu s-a uitat că una din temele preferate ale diriguitorilor urbanismului „socialist” era legată de necesitatea „densificării” orașelor noastre.

În virtutea ei s-au produs masivele înlocuiri ale fondului tradițional de locuințe cu noile cartiere. Unele din motivele reale ale acestor mutații au făcut obiectul unor numeroase texte recente.

12. Este interesant de relevat în paralel o serie de doctrine profesionale sau mentalități care au funcționat în Iași în ultimele decenii. În primul rând, conform unora dintre arhitecți, este posibil ca „modern” să fi însemnat „cât mai mare și ieșit de sub incidența oricărui principiu”, libertatea deplină de „creație”. Despre un asemenea deziderat vorbea explicit, de altfel, un cunoscut arhitect ex-ieșean, la simpozionul „Om-oraș-natură”, găzduit de Iași la începutul deceniului 9.

În altă parte <sup>4</sup>, pentru strada Ștefan cel Mare, de pildă, un alt arhitect ieșean dorea „o tratare cât mai modernă, pentru că nu e cazul unei «subordonări» față de trecut”. În același articol-interviu, același arhitect considera centrul istoric al orașului drept „un mare maidan” care așteaptă doar decizia „providențială” (termenul nu aparține respectivului) a profesioniștilor pentru a-l transforma în chip benefic.

13. Pe de altă parte, s-a manifestat și o tendință contrară, de acordare a noului cu contextul existent. Despre felul în care s-a acționat, vorbesc strădaniile unor istorici, arheologi, câteodată arhitecți, pentru salvarea unor monumente ce intrau într-un fel sau altul în zona de influență a unor detalii de sistematizare, eforturile lor dovedindu-se însă deseori fie târzii, fie neputincioase în fața unor false principii urbanistice și de arhitectură.

Soarta vestigiilor subterane a fost subiectul de confruntare directă între cele două tendințe. Acțiuni în general izolate și chiar disperate (ca cele ale arheologilor Voica Maria și Nicolae Pușcașu) au încercat să impună respect pentru unele urme arheologice. S-a reușit în extremis salvarea vestigiilor medievale din zona „Materna” de pe str. Ștefan cel Mare, iar conservarea subterană a altora a fost obținută în zona Barnovschi. Evident, cele mai multe au fost distruse în totalitate, nepermițându-se nici măcar cercetări arheologice sumare.

14. Evaluarea critică a realităților ieșene postbelice face obiectul amplului articol-interviu deja citat din „Arhitectura” <sup>4</sup>, având drept moderator pe arh. Vasile Mitrea. Prin numărul mare de participanți și prin detenta temporală, el dobândește astăzi calitatea unei evaluări obiective.

La întrebarea „Care ar fi monumentele ce au primit un cadru nou sau o nouă funcțiune, dar nu

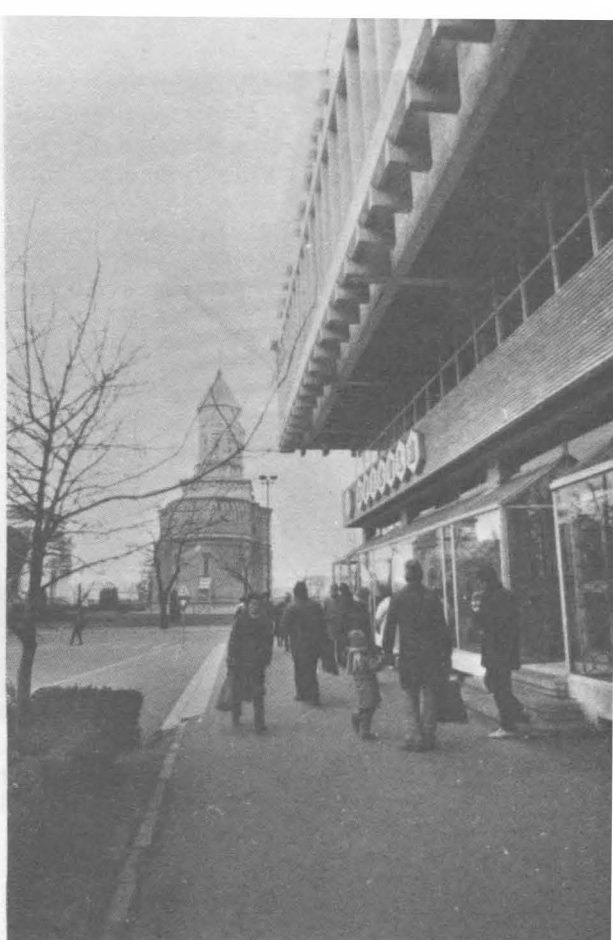
<sup>4</sup> „Arhitectura”, 1981, 2–3, pag. 35.



pe măsura lor?" răspunsurile aminteau de zona Teatrului Național, a casei Vasile Alecsandri, Pogor, de mănăstirea Golia, turnul de la Barboi, casa „Dosoftei”, apoi Universitatea Veche, biserica Trei Ierarhi (care pare a fi compromisă definitiv, din cauza unei arhitecturi noi, lipsită de valoare și mai ales de bun simț (vezi „Casa Cărții”), Sf. Nicolae Domnesc („prin amplasarea hotelului Moldova.... atât de aproape de monument, suprapunerea fiind un dezastru!”, pag. 35). Acum se pot adăuga: mănăstirea Barnovschi, Sf. Lazăr, Sf. Sava, Sf. Ioan Gură de Aur, mănăstirea Frumoasa, biserica Vovidenia, Sf. Ioan Botezătorul. Ce mai rămâne?

La întrebarea: „Ne puteți menționa reușite de excepție?”, patru arhitecți au răspuns printr-un „nu” hotărât, iar celelalte răspunsuri nu vedeau o mare convingere, în afara celui al arhitectului „optimist” care considera reușite „toate proiectele mele și ale colegilor mei”.

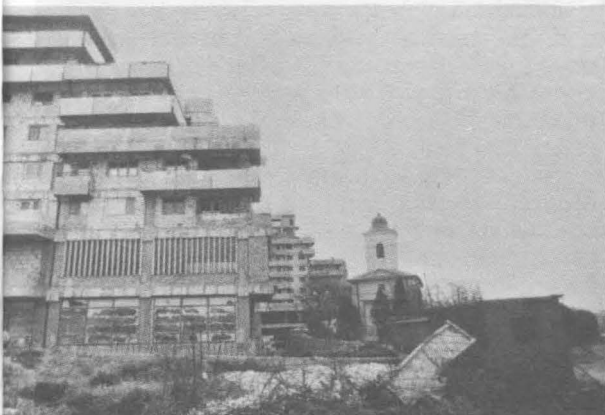
Răspunsurile la întrebarea: „Ce reproșați



arhitecturii ieșene noi?” merită să fie citite integral. Unul din ele sună astfel: „Aș scoate de sub zodia reușitelor aproape totul...” (pag. 36).

#### CE AR FI PUTUT FI

„La Iași totul este încă posibil” spunea prin 1958 G.M. Cantacuzino, într-o conferință ținută





la Iași pentru Uniunea Arhitecților (*Orașul Iași, un peisajiu*, publicată în „Hierasus”, 1981, sub îngrijirea arh. Eugenia Greceanu). Atunci era într-adevăr posibil, iar argumentele arhitectului care avea să-și încheie cariera profesională în Iași sunt trecute în bună măsură în revistă aici. Ce ar fi însemnat o abordare corectă a orașului, așa cum se prezenta la mijlocul secolului nostru?

Un scenariu de bun simț, eliberat de prejudecăți fals moderniste, de false principii, de un „patriotism” local prost înțeles și dirijat, ar fi presupus: studiul inițial interdisciplinar, punerea sub protecția legii a întregului perimetru, stabilirea unei strategii în care centrul istoric ar fi fost tratat ca ansamblu și exceptat de implicațiile sistematizării globale, urmate, pe de o parte, de o implantare a unui nou centru (dacă se dovedeau că este cazul) exterior perimetrului vechi istoric și pe de alta, de revitalizarea acestuia din urmă, prin acțiuni de „chirurgie estetică” urbană.

Sau, folosind cuvintele arhitectului Nicolae Munteanu: „Mai întâi aș forma un colectiv special de oameni de diverse profesii, pe a căror competență să mă bazez și aș asculta pe fiecare în parte. Apoi, un an de zile aș cutreiera orașul pe jos... după care aș studia la fața locului două-trei orașe din țară bine făcute și trei-patru din străinătate...” și „în fine, dar nu în ultimul rând, m-aș preocupa de monumentele Iașilor, unice, mici și mari, știute și neștiute...” și

aș avea în vedere relația extrem de prețioasă și dificilă dintre acestea și orice casă nouă.... Iar acolo unde se impune să păstrăm o casă veche valoroasă, o biserică, un tronson de stradă veche, aș subordona arhitectura nouă (ansamblu sau detaliu) arhitecturii vechi, până la copierea dacă este cazul (așa cum s-a procedat în centrul vechi al Varșoviei)<sup>8</sup>.

Se nasc, din tot acest bilanț, o serie de întrebări în lanț, la care fiecare poate medita,

având drept reper informațiile furnizate aici: Erau necesare operațiunile urbanistice respective în Iași? Ce s-a obținut de fapt? Pentru cât timp? Cine este implicat? Cum se poate evita repetarea unor erori?

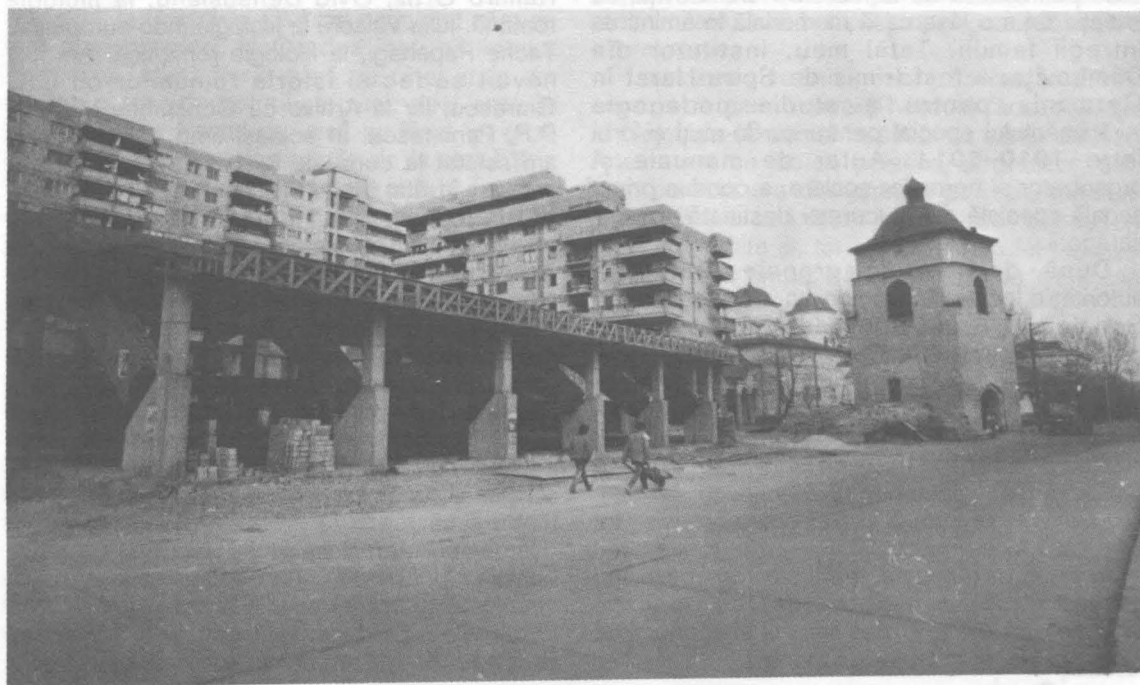
Răspunsul, tardiv, în cazul în speță, poate fi folositor doar în situațiile în care se mai poate face ceva: Curtea de Argeș, Câmpulung, Craiova, Brăila, parțial București, Târgoviște, Buzău, Botoșani, Galați, Constanța, către care se îndreaptă, de fapt, gândul meu.

<sup>8</sup> Ibidem, p. 34.

arh. TEODOR OCTAVIAN GHEORGHIU

### În loc de legende:

Consider ilustrația ca fiind suficient de concludentă pentru a trebui să fie însoțită de legende. Se pot recunoaște cu ușurință majoritatea ansamblurilor istorice ale Iașilor și relația lor cu noua arhitectură este mai mult decât vizibilă.





*Istoric, filolog și istoric literar român, născut în 1911 la Moreni, Alexandru Ciorănescu s-a stabilit din 1948 în Insulele Canare, unde și-a desfășurat cariera universitară ca profesor de literatură franceză în La Laguna. Cercetător al vechii literaturi franceze; studii de literatură comparată; lucrări de istorie românească, politică și culturală până către 1940, între care un volum de documente cu privire la istoria românilor din arhivele spaniole (1940), apoi studii de istorie a Insulelor Canare și cercetări cu privire la Cristofor Columb. Autorul unui dicționar etimologic al limbii române, traducător al Divinei Comedii în versuri franceze. I se datorează monumentalele bibliografii ale literaturii franceze în secolele XVI, XVII și XVIII.*

## CASA D. NENIȚESCU, UN MONUMENT DE ARHITECTURĂ ȘI ARTĂ

*Ați venit după Revoluție acasă de câteva ori. Ne puteți spune, vă rog, domnule profesor, impresiile dv. despre unele realități ce le dorim schimbate?*

Am revenit acum doi ani pentru a recupera casa părintească de la Moreni – Dâmbovița, cu intenția de a o lăsa casă memorială în amintirea întregii familii. Tatăl meu, institutor din Dâmbovița, a fost trimis de Spiru Haret în Germania pentru a studia pedagogia învățământului special pentru surdo-muți și orbi între 1910–1911. Autor de manuale și organizator al normelor școlare, a condus prima școală specială din București destinată acestor categorii.

După demersurile greoaie făcute la autoritățile locale din Dâmbovița, clădirea din str. Școalei nr. 8 din București gândesc, mai degrabă, să treacă la DMASI, în cadrul „Eforiei monumentelor”. Acest frumos edificiu cu valoare arhitectural-artistică, ridicat în stilul anilor 1900, este casa familiei chimistului Costin D. Nenițescu (1902–1970) cu care mă înrudesc prin sora mea, Ecaterina C. Nenițescu, chimist, prof. univ. la București și s-ar putea organiza tot ca o casă memorială.

În ceea ce privește realitățile românești, nu găsesc în progres țara față de acum doi ani, fiind din ce în ce mai grea situația ei economică, iar creșterile de prețuri exorbitante.

La a treia vizită pe care o fac acum în București, încep să-l recunosc, dar nu îmi regăsesc amintirile...

## REMEMBER

*Ca intelectual format în spațiul spiritual românesc, v-am ruga să evocați pentru cititorii revistei noastre unele momente din viața culturală și universitară interbelică, petrecută alături de colegi și profesori, știut fiind faptul că ați fost unul din studenții cei mai distinși ai lui Nicolae Iorga, în anii 1930.*

Mi-amintesc de prof. Ion Banciu, de la Liceul Spiru Haret, care a fost și profesorul lui Ion Barbu. Dintre colegi și prieteni menționez pe Mircea Eliade, pe atunci director al revistei liceului – „Vlăstarul” – fondată de fratele meu, Ion Ciorănescu, pe Haig Acterian, regizor și om de teatru, Barbu Brezianu, Alexandru Elian ș.a.

Concomitent cu licența de literatură română, am pregătit și licența de limbă franceză și am urmat școala de arhivistică, diversitatea de interese permițându-mi să nu mă mulțumesc cu un teren limitat de studii. A fost și un prilej de a cunoaște mai mulți profesori: Charles Drouhet, Ramiro Ortiz, Ovid Densusianu, la filologie română, Iuliu Valaori, la filologie indo-europeană, Tache Papahagi, la filologie romanică. Am fost nevoit să fac și istoria românilor cu C.C. Giurescu, iar la Arhive cu Constantin Moisil și P.P. Panaitescu. În același timp, fără obligații, am asistat la cursurile lui Nicolae Iorga, de la care am învățat foarte mult.

Am fost studentul lui C.C. Giurescu; m-am aflat într-o situație curioasă față de Iorga cu care Giurescu nu se-nțelegea; îmi publicasem articolele de istorie la revista lui Iorga („Revista istorică”, apărută între 1914–1946) și Giurescu m-a chemat să public la „Revista istorică română” (apărută între 1931–1946). I-am răspuns că nu pot, deși românul spune că mielul blând sughe la două oi, pentru considerentul că-i aduceam un afront lui Iorga, care mă primise la revista lui, ceea ce, ulterior, m-a costat. La fel, trebuia să merg la Accademia di Romania (Roma) și, cum bursele se aprobau de către Consiliul Universității, C. C. Giurescu s-a opus; am plecat atunci la Paris, la Școala română de la Fontenay-aux-Roses. Întors în țară, Ministerul Propagandei de atunci m-a numit consilier la

ambasada română din Paris, dar schimbându-se imediat ministrul, căruia i-a luat locul C.C. Giurescu, n-am mai plecat. În 1975, revăzându-ne la Colocviul de istorie a Fanarioților, la Salonic, C.C. Giurescu s-a arătat mai uman decât de obicei.

## **CÂND S-AU SCHIMBAT CONDIȚIILE POLITICE A FOST O MARE DEBANDADĂ ÎN DISTRUGEREA MONUMENTELOR**

*Ca istoric ați înțeles semnificația și originalitatea monumentelor, ca purtătoare ale culturii și civilizației românești...*

Întotdeauna am fost atras de excursiile arheologice, ar fi trebuit să văd și vestigiile din Dobrogea, Hotinul și Cetatea Albă, dar nu mi-au surâs împrejurările.

Călătorind prin țară, am ajuns la Craiova prin 1942-1943, unde am văzut-o pe Elena Farago. Era îngrijorată deoarece nu știa ce să facă cu biblioteca donată orașului de Ion Romanescu (tatăl poetului Marcel Romanescu): cărți franceze din secolul XIX, în ediții de lux, legate în piele, gravuri cu mozaicuri de piele, aurite. S-a risipit, oare, prețiosul patrimoniu al acestei instituții de cultură? [Este vorba de Biblioteca „Alexandru și Aretia Aman“]. Când s-a terminat războiul, am cerut o misiune, în calitate de inspector la Ministerul Artelor, să studiez care au fost pagubele la monumentele din Transilvania.

Astfel, la Brașov și Cluj am constatat că n-au fost mari pierderi, la Oradea însă biblioteca Episcopiei, aflată într-o casă cu cinci etaje din centru, a fost devastată de ruși; deși erau în înaintare către frontul de vest, au lăsat un grup de soldați care au scos cărțile de la etajul V și le-au ars în piața mare a orașului. Teatrul unguresc și românesc aveau conflicte permanente. La Alba Iulia, stricăciunile erau limitate, iar la Arad am semnalat că Liceul „Moise Nicoară” era intact, dar o foarte frumoasă bibliotecă franceză din secolul XVIII, aparținând unui grof ungur, avea cărțile prost păstrate, raportul meu conținând ideea inventarierii urgente.

În călătoriile prin țară, bune impresii mi-au lăsat complexul mănăstiresc Cozia – un sit monumental agreabil, castelul Bran, acela al Corvineștilor, Sibiu și Sighișoara.

Vorbind despre monumente și necesitatea conservării lor nu pot să nu atrag atenția asupra bisericii din Pietroșița, județul Dâmbovița datând din secolul XVIII, care n-a fost studiată (scena Judecății de Apoi este redată aici foarte

expresiv), menționată și în *Marele dicționar geografic al României*, vol. IV, de George Lahovari, general C. I. Brătianu și Grigore G. Tocilescu.

În curtea bisericii Mavrogheni (str. Monetăriei nr. 4) se află mormântul lui Ion Heliade Rădulescu ca și cele ale altor personalități românești, neîngrijite. Ar trebui să se implice, cred, Direcția Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice.

Când s-au schimbat condițiile politice, a fost o mare debandadă soldată cu distrugerea monumentelor în București.

A venit, aș zice, timpul să se înțeleagă că mărturiile trecutului trebuie păstrate pentru a nu se mai înregistra pierderi ireparabile; la fel, pierderea semnificației bisericilor – mutându-le sau ascunzându-le între construcțiile blocurilor, cum s-a întâmplat sub regimul comunist sporește tragedia unor importante monumente din București.

O necesară și permanentă preocupare este, cum se știe, aceea a reconstituirii cât mai fidele a monumentelor, aceste minunate purtătoare ale virtuților neamului.

Stilul refacerii lor are o mare însemnătate, însă nepunerea în valoare cu aceleași pietre, părți componente ș.a. face ca monumentele să-și piardă din autenticitate. Sacré Coeur – Biserica parlamentului –, una din cele mai frumoase din Franța, a fost restaurată în stilul inițial, n-a pierdut din personalitate doar din autenticitate, însă în structura ei generală nu s-a alterat nimic.

La Atena, vechii greci păstrau la Pireu corabia cu care Teseu (Theseus) făcuse voiajul în Colchida (Colchis) în căutarea Lânei de Aur. Acesta era un loc de pelerinaj al grecilor, dar, cum corabia era din lemn, a putrezit, rând pe rând, câte o scândură care a fost scoasă și pusă la loc alta și, tot așa, altele, la fel catargul până a venit timpul când nu mai era nimic din vechea corabie.

*Spre finalul convorbirii, când i-am mulțumit prof. Ciorănescu pentru caldul interes arătat patrimoniului românesc, a cărui soartă nu-l lasă indiferent, domnia sa a făcut unele reflecții asupra incintelor mănăstirești (care sunt, probabil, în opinia d-sale, „casele bolovănite” menționate în documente) și, mai ales, a satului românesc, analogii cu tipuri de case și sate din Portugalia și Spania, exprimându-și regretul că n-a văzut Maramureșul.*

**ELISABETA-ANCUȚA-RUȘINARU**

## BISERICA DE LEMN DIN BIBEȘTI, JUDEȚUL GORJ

Din relatări publice, din intervenții directe ale unor factori administrativi și ale unor organe de presă rezultă că biserica de lemn din satul Bibești, județul Gorj a fost demolată de către parohie cu complicitatea primăriei locale, iar materialul rezultat scos la vânzare.

Aflăm că cercetările continuă pentru elucidarea acestui caz de iresponsabilitate și se fac demersuri pentru sancționarea celor implicate în comiterea abuzului.

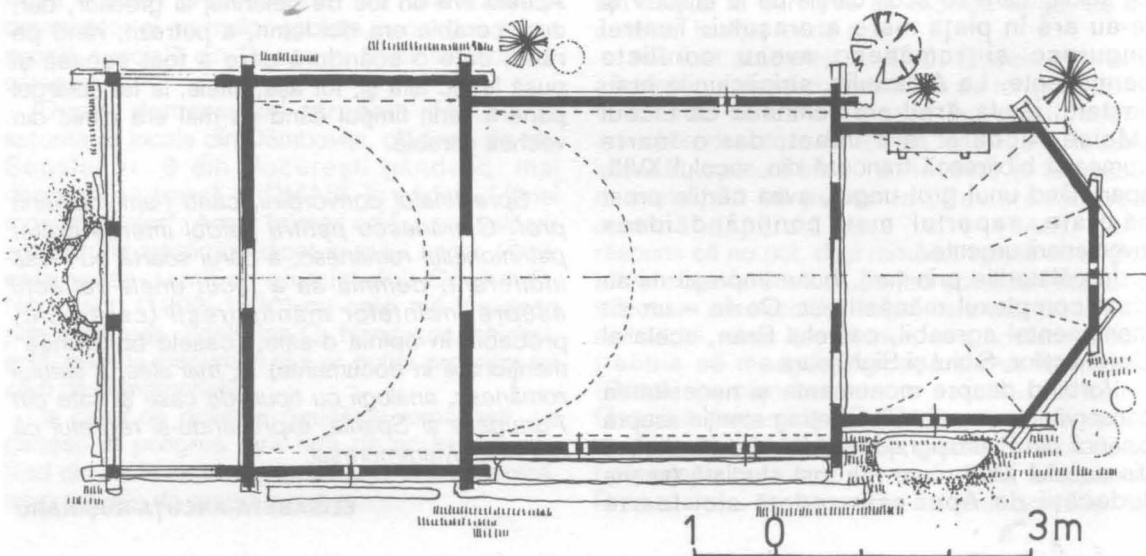
Fiind vorba de un important monument istoric și de artă, găsim cu cale să facem cunoscute câteva date din însemnările unui cercetător localnic care a studiat îndeaproape acest locaș, învățătorul D. Dumitrașcu din satul Turburea, recunoscut dascăl cu sentiment de înaltă ținută pedagogică și aleasă dăruire cetățenească.

Într-o audiență, foarte competent, demnia-sa îmi atrăgea atenția asupra satelor Sterpoaia,

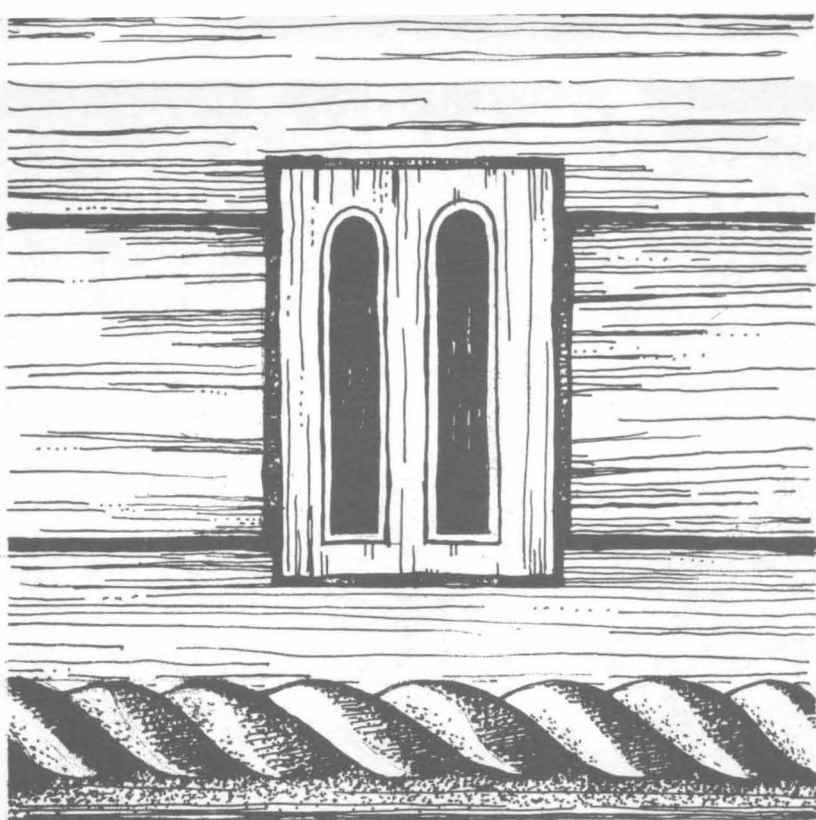
Bibești și Aninoasa, așezări aflate pe piscurile împădurite dintre Jiu și Gilort, descriindu-mi obiceiurile și tradițiile locale ale artei de a construi cu totul deosebite, atestate de arhitectura caselor vechi și a bisericilor de lemn. Se interesa îndeaproape de valea Gilortului cu pitorescul inedit al așezărilor ei, arătându-mi că trebuie făcut ceva pentru păstrarea fizionomiei satului românesc cu casele și monumentele lui vechi, mereu tot mai amenințate...

Printr-o scrisoare personală din 22 august 1971, învățătorul Dumitrașcu arăta că a cercetat bisericile de lemn din Aninoasa și Bibești; găsește biserica din Aninoasa total modificată și nu insistă asupra ei. Despre biserica Sf. Nicolae din Bibești, fostă paraclis al curții boierilor Bibești, consideră că „din punct de vedere

Biserica de lemn din Bibești, plan







... Biserica de lemn din Bibești,  
fereastră biforă

arhitectural este cea mai interesantă dintre toate ctitoriile de lemn din aceste părți. Temelia este din groși de stejar, pereții și bolta din bârne foarte bine cioplite. Încheieturile din spatele altarului, din partea superioară, sunt mult prelungite înafară petrecându-se unele peste altele în forme artistice cioplite. În toată construcția au fost folosite numai cuie din lemn de stejar, cu excepția acoperișului de șiță, care este mai târziu refăcut.

La spatele altarului, lângă perete, este aruncată la întâmplare o piatră din care s-au mai rupt bucăți cu inscripție slavonă. Bolta, perfect construită, pare a fi fost de la început tencuită cu o tencuială subțire; un localnic spunea că tencuiala (zugrăvelile) a fost din mortar cu păr de cămilă.

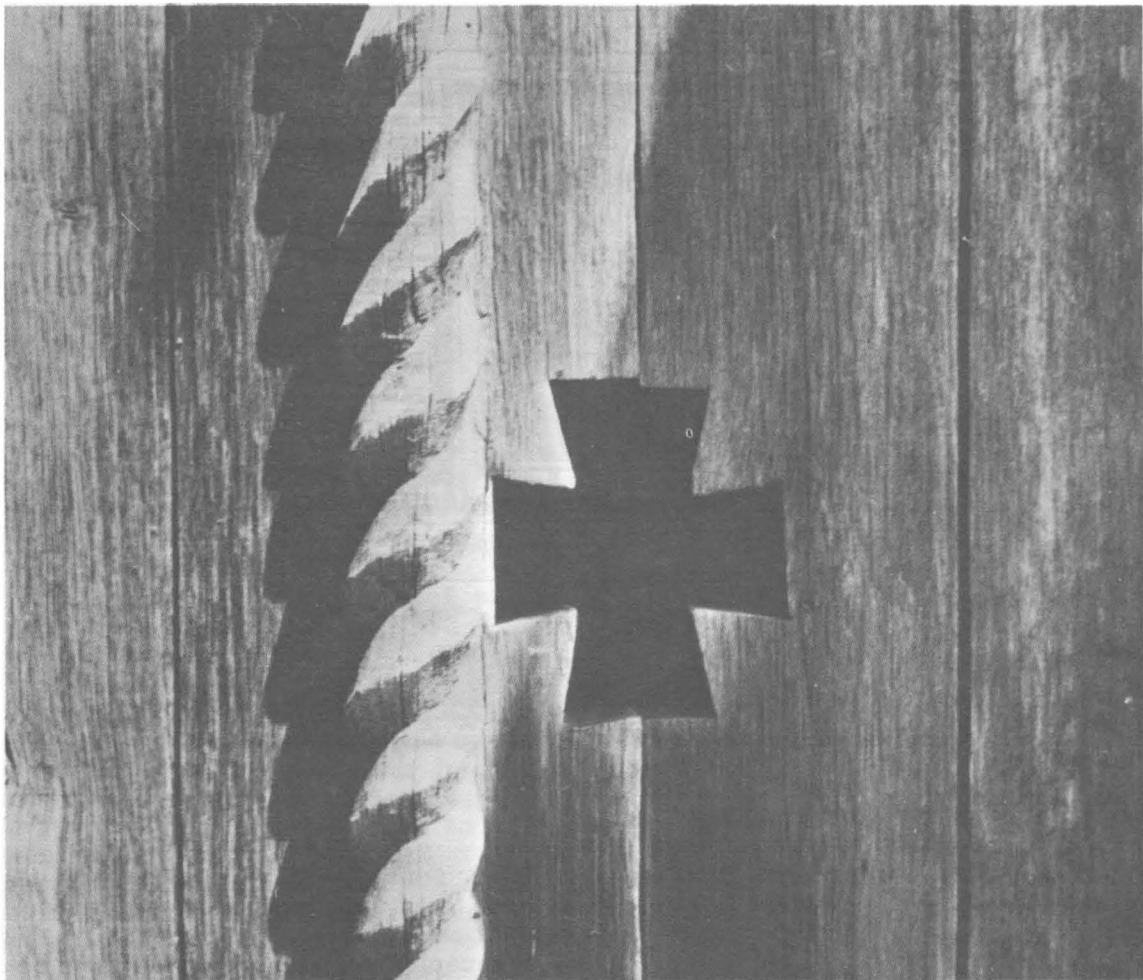
Brâul ce încinge biserica de jur-împrejur este artistic sculptat. Ferestrele (una la pronaos, două la naos și una la altar) n-au avut geam, lumina strecurându-se printre figurile (traforurile) acestora..."

Alte informații învățătorul nu ne poate da deoarece „preotul cunoaște prea puțin istoricul acestei biserice”.

În recapitulare, autorul scrisorii ține să sublinieze: „Biserița din cimitirul Bibești m-a uimit din toate punctele de vedere. Este într-adevăr (un) monument istoric și de artă. A fost măiestrit lucrată și într-un stil pe care nu l-am mai văzut în alte părți. Păcat că localnicii preoți și învățători au tratat-o cu indiferență în trecut și azi”.

Autorul scrisorii amintite nu scapă prilejul să întocmească totodată pentru ambele monumente și câte a schițat cu planul și vederea ortogonală a locașurilor respective, pe care le alătură scrisorii sale.

Dincolo de știrbirea atât de gravă adusă tezaurului nostru istoric și artistic prin dispariția bisericii de lemn din Bibești, puniția cerută de aplicarea literei de lege, oricât de aspră și de îndreptățită s-ar dovedi, nu rezolvă, totuși, fondul esențial al problemei deschise; demolarea practică rămâne în sine un act barbar, de



Biserica de  
lemn din Bibești,  
fereastră pe una  
din laturile absi-  
dei altarului.

violent primitivism, izvorât întâi de toate, trebuie s-o recunoaștem, din atât de minuțiosul atentat cultivat împotriva ființei românești.

Ce se impune, deci, în primul rând, credem noi, este trecerea la recuperarea valorilor morale și spirituale ale înaintașilor noștri, printr-un susținut program de culturalizare, pe care se cere întâi de toate școala să-l pregătească.

**ANDREI PĂNOIU**

## CURTEA DIN BALACI, JUDEȚUL TELEORMAN

sfârșitul secolului al XVII-lea.\*

Din ce va fi trebuit să fie ansamblul curții marelui agă Constantin Bălăceanu s-au mai păstrat, pe malul unui „heleșteu mare”<sup>1</sup> ruinele casei și biserica (fig. 1).

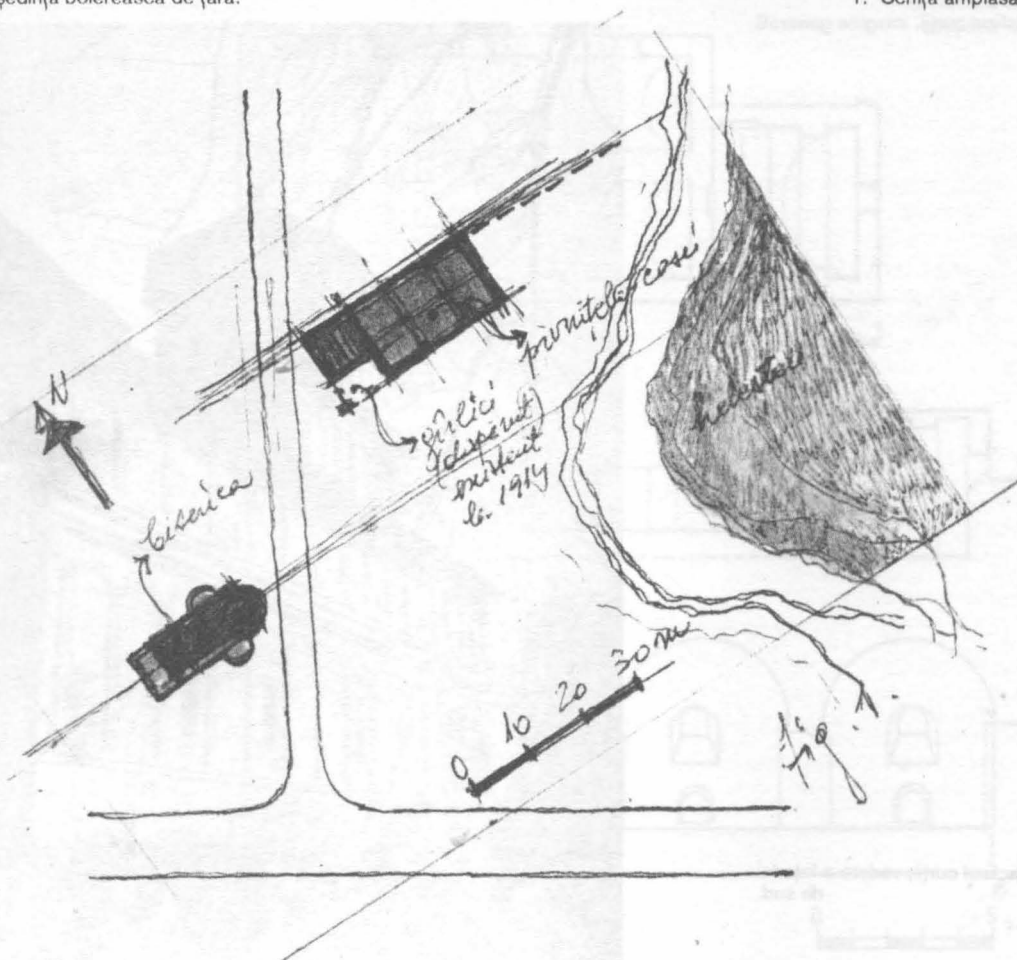
\* Cercetarea de teren și releveul au fost făcute de autoare împreună cu arh. Liviu Brătuleanu, arh. T. O. Gheorghiu și ing. Ioana Anastasescu. Fotografii și desene – arh. Liviu Brătuleanu.

<sup>1</sup> Existent la 1747, vezi Ghenadie, *Mitropolitul Ungrovlahiei Neofit I*, „Biserica ortodoxă română”, 1890, p. 723; un heleșteu sau o apă curgătoare mărgineau de regulă o reședință boierească de țară.

Biserica, astăzi lăcaș de parohie, are caracteristicile arhitecturale obișnuite pentru un paraclis de curte de la finele veacului al XVII-lea. De plan drept, cu pridvor și turn-clopotniță pe pronaos, biserica Bălăcenilor are o tratare a paramentului și ea specifică epocii (fig. 2, 3).

Ruinele casei se compun dintr-o pivniță de dimensiuni relativ reduse în plan – „pivnița mică”, având 7,25m x 7,00m – acoperită cu o

1. Schița amplasamentului.

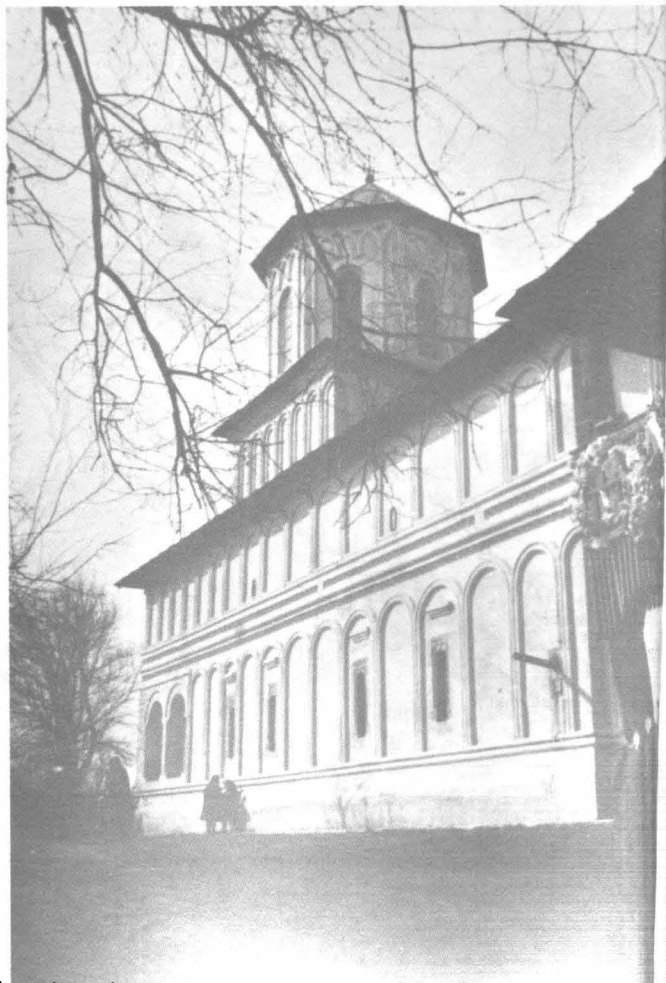




2. Paraclisul curții, imagine generală.

frumoasă boltă în leagăn sprijinită pe arce dublouri (fig. 4) și „pivnița mare”, aflată în stare avansată de degradare. Măsurătorile efectuate în aceasta din urmă, precum și cercetarea zidurilor și a porțiunilor de arce care s-au mai păstrat arată că această încăpere de mare dimensiuni (10,80m x 21,50m în plan) era acoperită cu două bolți în leagăn sprijinite pe zidurile lungi și pe o arcatură mediană longitudinală, întărite transversal de arce dublouri. Acestea, împreună cu arcatura centrală, erau susținute pe doi stâlpi masivi de zidărie, dintre care unul se mai păstrează. Pe fațadele de est și de sud, axul vertical al fiecărei travei este marcat de prezența câte unei deschideri de fereastră și a câte unei nișe situate una sub alta. Gârliciul, astăzi dispărut

<sup>2</sup> Parte a gârliciului mai era vizibilă la 1914, vezi foto l. V. Drăghiceanu, *Biserica din Balaci-Teleorman*, „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice”, 1914, p. 81–84.



3. Paraclisul curții, vedere a fațadei de sud.



completa dreptunghiul circumscris în plan celor două pivnițe adiacente, rezolvând accesul în spațiile acestora (fig. 5, 9).

Nu sunt urme ale nivelului superior al casei, nivel ce trebuia să cuprindă spațiile locuibile.

Nu se observă urme ale altor construcții ce compuneau de regulă o reședință boierească: ziduri de incintă, poartă, cuhnie, alte anexe gospodărești. Se poate doar presupune că o parte a zidului de incintă ar fi fost comun cu zidul de nord al casei, singurul lipsit de goluri.

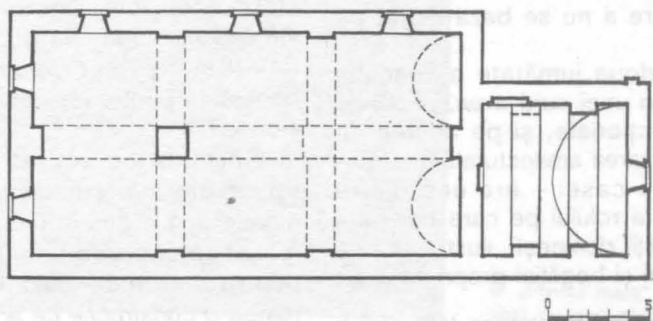
În galeria oamenilor de seamă ce populează istoria Țării Românești de la sfârșitul veacului al XVII-lea, marele agă Constantin Bălăceanu ocupă un loc aparte.

Biografia sa a fost în mare parte reconstituită<sup>3</sup>. Coborâtor al unei vechi familii boierești, dregător și ginere de domn, mare proprietar de

<sup>3</sup> Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1917; Constantin Bălăceanu Stolnici, *Cele trei săgeți*, București, 1990.

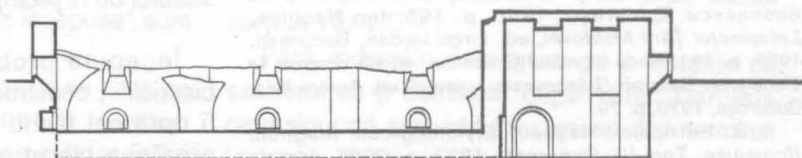


4. „Pivnița mică”, imagine parțială a bolții.

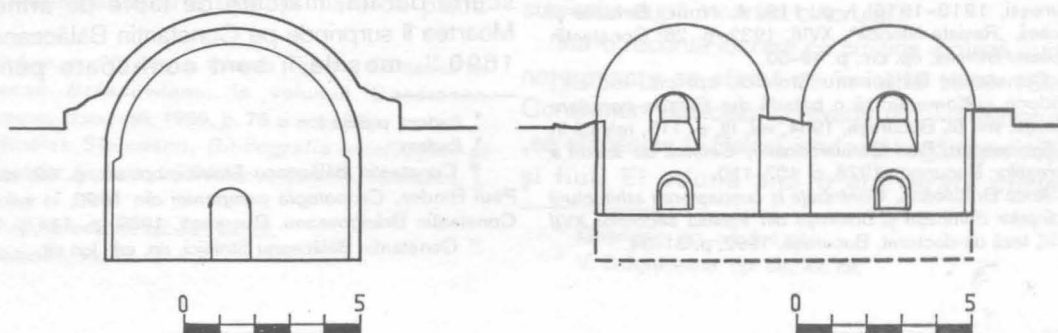


5. Ruinele casei, plan și secțiune longitudinală.

6. Secțiune transversală prin „pivnița mică”.



7. Secțiune transversală prin „pivnița mare”, cu vederea peretelui de est.



pământuri, Constantin Bălăceanu nu s-ar fi deosebit de „veliții boieri” ai timpului, dacă actele sale n-ar fi fost dictate de o nemăsurată, stăruitoare și, în final, zadarnică ambiție – aceea de a ocupa scaunul domnesc. Reliefată de cronicarii contemporani lui, această orgolioasă dorință de mărire este prezentată ca unic scop al politicii sale filo-austriece, dusă după cum se știe, până la consecințele extreme<sup>4</sup>. Două secole mai târziu, istoriografia modernă identifică, alături de opțiunea politică manifestă a marelui ban, un alt gest ce pare a fi fost îndreptat către aceeași finalitate, de data aceasta un „gest arhitectural”. Este vorba de opinia, ades reluată, conform căreia zidirea curții de la Balaci nu însemna altceva decât pregătirea unei reședințe pe măsura „nebuneștilor” gânduri voievodale pe care le nutrea Constantin Bălăceanu încă din timpul domniei socrului său, Șerban Cantacuzino<sup>5</sup>.

În ce ne privește, interesul ne-a fost îndreptat către posibilitatea de a oferi, prin studiul arhitectural, argumente în favoarea opiniei mai sus-amintite, ce pare a nu se baza decât pe tradiția orală<sup>6</sup>.

Începând cu a doua jumătate a veacului al XVII-lea, alcătuirea unei curți avea, pe lângă determinantele funcționale, și pe acelea de „reprezentare”. Realizarea arhitecturală a curții – în mod special a casei – era una dintre formele de afirmare a rolului pe care boierul îl ocupa în ierarhia curții domnești, ilustrarea cea mai evidentă a puterii și bogăției proprietarului<sup>7</sup>.

<sup>4</sup> *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717*, ed. Constantin Grecescu, București, 1959, p. 18; *Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 195; Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1955, p. 181; Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod*, ed. Aurora Iliaș, București, 1970, p. 79.

<sup>5</sup> B. Petriceicu-Hașdeu, *Etylomogicum Magnum Romaniae*, Tom III, București, 1893, p. 2985; *Marele dicționar geografic al României*, I, 1898, p. 209; St. D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, București, 1913–1916, I, p. 119; A. Nour, *Balaci și Bălăcenii*, „Revista istorică”, XVIII, 1932, p. 26; Constantin Bălăceanu Stolnici, *op. cit.*, p. 49–50.

<sup>6</sup> Constantin Bălăceanu Stolnici, *op. cit.*, loc cit., reproduce și comentează o baladă din *Balade populare românești*, vol. III, București, 1964, vol. III, p. 115, reluată în Paul Simionescu, Paul Cernovodeanu, *Cetatea de scaun a Bucureștilor*, București, 1976, p. 107–110.

<sup>7</sup> Anca Brăduțeanu, *Contribuții la cunoașterea arhitecturii reședințelor domnești și boierești din Valahia secolelor XVII și XVIII*, teză de doctorat, București, 1992, p. 31–34.

Plecând de la premisa că în asemenea construcții pivnița constituie într-o anume măsură o mărturie a spațialității casei, analiza nivelului inferior al casei de la Balaci și compararea acestuia cu alte exemple cunoscute din epocă au pus în lumină următoarele:

– Dreptunghiul în care se înscrie conturul nivelului inferior are dimensiuni comparabile cu cele ale celor mai ample construcții similare zidite în aceeași epocă<sup>8</sup>.

– Încadrabil ca tipologie planimetrică în seria pivnițelor de la Tunari și Tătărani, nivelul inferior al casei de la Balaci diferă de primele prin prezența nu doar a uneia, ci a două încăperi de dimensiuni mari – ambele acoperite boltit și accesibile din același spațiu al gârliciului (fig. 10).

– Raportate la sistemele de boltire și la deschiderile utilizate în epocă, bolta în leagăn a „pivniței mici” precum și dubla boltă a „pivniței mari” se situează printre recordurile constructive ale timpului<sup>9</sup> (fig. 9).

– Atenția acordată iluminării spațiului „pivniței mari” (cele cinci goluri de ferestre) ca și amplasarea ordonată a celor două registre de goluri și nișe suprapuse sugerează o grijă deosebită pentru imaginea interioară a acestei încăperi.

Corelate cu acuratețea execuției, cele observate mai sus demonstrează faptul că marele agă a pus în joc sume importante și a folosit priceperea unor meșteri de excepție pentru a-și materializa intenția: aceea de a realiza o construcție ce ar fi putut să aspire prin amploare, unicitate și calitate a execuției la statutul de reședință domnească.

Începută probabil la 1684 – anul zidirii bisericii –, construcția ansamblului trebuie să se fi oprit cel târziu la 1688, an în care ctitorul așezării a plecat spre Viena în solia lui Șerban Cantacuzino. Revenirile sale în țară au fost de scurtă durată, marcate de fapte de arme<sup>10</sup>. Moartea îl surprinde pe Constantin Bălăceanu la 1690<sup>11</sup>, moștile îi sunt confiscate pentru

<sup>8</sup> *Ibidem*, planșa I.

<sup>9</sup> *Ibidem*.

<sup>10</sup> Constantin Bălăceanu Stolnici, *op. cit.*, p. 69; vezi și Paul Binder, *Cronologia campaniei din 1690*, în volumul Constantin Brâncoveanu, București, 1989, p. 114 și 118.

<sup>11</sup> Constantin Bălăceanu Stolnici, *op. cit.*, loc cit.



8. „Pivnița mare”, vedere parțială a peretelui de est și a rămășițelor arcadei mediane.



9. „Pivnița mare”, vedere a peretelui de vest, cu arcul gârliciului.

„hicleie”<sup>12</sup>. La Balaci biserica rămâne nepictată<sup>13</sup> și, după unele opinii, „clădirile ce începuse” sunt ăstate „în părăsire”<sup>14</sup>.

Această din urmă afirmație pare a se baza pe tradiția orală ce menționează „ziduri ncepute/...și neisprăvite”<sup>15</sup>, pe relatarea lui Neofit din 1747 – „la Balaci... ieste biserică de piatră mare pustie și o pimniță mare de piatră

isprăvită și boltită pustie”<sup>16</sup> –, ca și pe starea curții la 1914<sup>17</sup>.

Fără îndoială, este greu de presupus ca șantierul să fi continuat după 1688. Dar este oare sigur că ansamblul nu fusese deja terminat la acea dată și că starea accentuată de degradare nu se datorează unor distrugerii survenite după moartea ctitorului?

Într-o recentă lucrare ce susține ipoteza curții neterminate se afirmă că în iarna 1689–1690 Constantin Bălăceanu, revenit din Transilvania, „se stabilește la Balaci, unde își regăsește soția și fiul. El adună aici o adevărată curte”

<sup>12</sup> Ibidem, p. 96; vezi și Iolanda Tighilui, *Domeniul lui Constantin Brâncoveanu*, în volumul *Constantin Brâncoveanu*, București, 1989, p. 76 și nota 22.

<sup>13</sup> Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, Țara Românească*, I, 1970.

<sup>14</sup> St. D. Grecianu, *op. cit.*, loc cit.

<sup>15</sup> *Balade...*, loc cit.

<sup>16</sup> Ghenadie, *op. cit.*, loc cit.

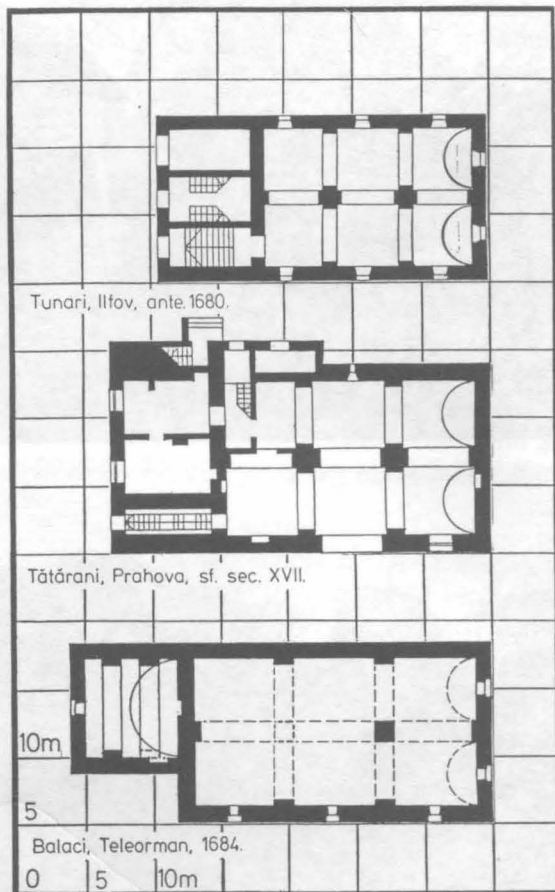
<sup>17</sup> V. Drăghiceanu, *op. cit.*, loc cit.

(s.n.), căreia i se alătură curând soția și fiul lui Șerban Cantacuzino, aduși de la Drăgănești<sup>18</sup>. Se pune firesc întrebarea: unde anume, pe timp de iarnă, a putut locui un număr atât de însemnat de persoane ca cel pe care îl presupune relatarea de mai sus, dacă nu în curtea și casa terminate la acea dată? Din alcătuirea ansamblului nu puteau să lipsească anexele gospodărești și nici zidurile de incintă cu funcție defensivă. Marele agă, aflat în plină campanie militară împotriva lui Brâncoveanu, avea nevoie de o reședință bine apărată, amplă și probabil fastuoasă, pentru traiul pe care trebuia să-l ofere familiei și suitei sale, dar și lui beizadea lordache „primit (la Balaci, n.n.) drept viitorul domn al țării”<sup>19</sup>.

Lipsită de temeii documentar, contrazisă de desfășurarea faptelor, ipoteza curții neterminate nu poate fi susținută nici de starea ruinelor – asemănătoare cu aceea a zeci de alte curți boierești de pe teritoriul Valahiei. Relatarea lui Neculce pare a fi singura ce oglindește corect realitatea, căci, scrie acesta, după moartea agăi „i-au răsăpit și curțile și ograda, de-au rămas numai jăriște”<sup>20</sup>. Pe malul unui heleșteu cu o casă impunătoare ca dimensiuni dar și ca realizare arhitecturală, cu acareturi, înconjurate toate de un puternic zid de apărare, cu biserica într-o mică incintă alăturată, iată cum trebuie să fi arătat, e drept pentru scurtă vreme, ansamblul curții marelui agă Constantin Bălăceanu.

Cele prezentate mai sus au ca scop nu numai o atentă și aprofundată analiză a unui studiu de caz – curtea de la Balaci – ci și accentuarea asupra unei modalități de investigare oferind, credem, un interes mai general atât pentru istorici cât și pentru cercetătorii de arhitectură.

Mai întâi pentru că, iată, fapte de arhitectură – frecvent neglijate – pot constitui argumente ale desfășurării istorice, în timp ce anume „amănunte” istorice pot propune corectarea unor clișee referitoare la arhitectura noastră veche. Și nu în ultimul rând, o mai bună



10. Planșă comparativă.

cunoaștere a valorilor arhitecturale – cum ar fi cele ale reședințelor boierești și domnești din Valahia veacurilor XVII și XVIII<sup>21</sup> – ar oferi istoricilor un bogat material util pentru a recrea o imagine cât mai completă a vieții și culturii românești.

ANCA BRĂTULEANU

<sup>21</sup> O informare corectă a istoricilor în domeniul arhitecturii, mai ales a celei civile, ni se pare cu atât mai necesară cu cât, chiar în lucrări de referință apar fie reluări ale unor teze discutabile din literatura de artă și arhitectură a anilor '50, fie descrieri în care fantezia autorilor, chiar bogată, nu reușește să suplinească o cunoaștere reală a domeniului. Vezi Ștefan Ionescu, *Epoca brâncovenească*, Buc., 1981, p. 189–200, unde se interpretează sui-generis opinii demult depășite din *Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R.*, Buc., 1957; Radu Ștefan Ciobanu, *Pe urmele stolnicului Cantacuzino*, Buc., 1982, p. 136–137, 131–132, 57; Constantin Bălăceanu Stolnici, *op. cit.*, p. 50.

<sup>18</sup> Constantin Bălăceanu Stolnici, *op. cit.*, p. 69.

<sup>19</sup> Ibidem.

<sup>20</sup> Ion Neculce, *op. cit.*, loc cit.



Conacul Rosetti-Balș din satul Pribești, comuna Codăești, județul Vaslui este un monument reprezentativ pentru vechea arhitectură civilă din Moldova. Informațiile privind data ridicării sale și transformările suferite sunt foarte puține<sup>1</sup>. Datele documentare se referă în special la stăpânirea moșiei. Prima mențiune documentară a Priboieștilor (Valea Pribeștilor și Dumbrava lui Pribici, aflate în hotarul mănăstirii Dobrovăț și al satelor care ascultau de mănăstire) este cuprins în hrisovul lui Ștefan cel Mare din 7 oct. 1503<sup>2</sup>. Moșia Pribești se afla în stăpânirea lui Mihai Fortuna (Furtună), mare comis în 1627 și 1640, apoi în cea a ginerelui acestuia, Nicolae Buhuș, logofăt, până în 1655, când a fost cumpărată de Darie (Cărăbăț),

spătar<sup>3</sup>. În 1691 ea a fost cumpărată de marele vistier lordache Ruset. Actul dat de Constantin Cantemir la 18 noiembrie 1691 de „întăritură și veșnică stăpânire pe moșia Pribești” menționează totodată „casă gata în Pribești și pavințe de piatră”<sup>4</sup>. Moșia și conacul s-au aflat în stăpânirea Rusetesților din 1691 până în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În 1841 a fost vândută logofătului Lupu Balș<sup>5</sup>. Probabil la începutul sec. XX, a ajuns în proprietatea lui Ștefan Gheorghiu Parpalea, ultimii proprietari fiind Paul și Marta Michiu<sup>6</sup>. După 1949, casa a cunoscut o continuă degradare. Intențiile de reparare, în vederea cărora s-au întocmit relevee și proiecte în 1953, 1954, 1956, 1975, nu au fost puse în practică<sup>7</sup>.

Atestarea conacului la data cumpărării moșiei de lordache Ruset dovedește existența sa

<sup>1</sup> Vezi N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, pag. 664-665; Liviu Brătuleanu, *Un monument, o epocă. Conacul Rosetti-Balș*, în „Revista Monumentelor istorice”, an IX, nr. 1, 1991, pag. 89-94.

<sup>2</sup> *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. III, București, 1980, nr. 295.

<sup>3</sup> G. Ungureanu, D. Sandru, C. Botez, I. Saizu, *Gospodărie Agricolă Colectivă, Iași*, în „Revista Arhivelor”, an V, nr. 2, 1963, pag. 176-177; L. Brătuleanu, *op. cit.*, pag. 89.

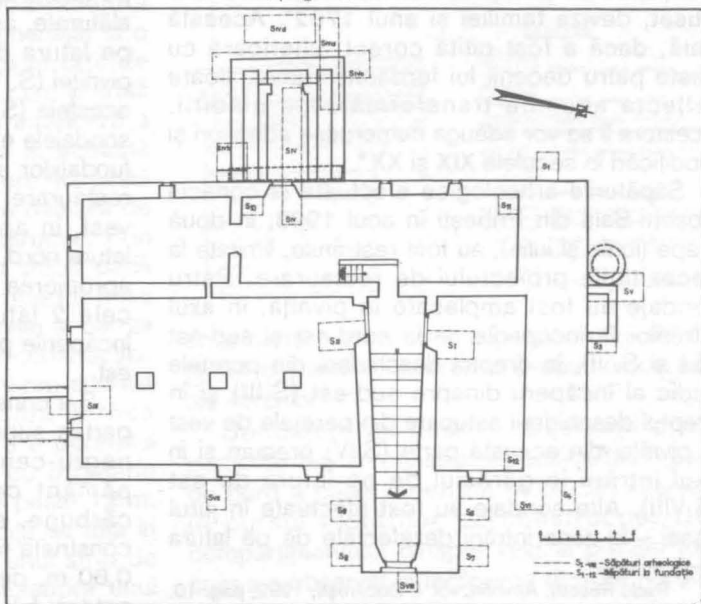
<sup>4</sup> G. Ungureanu, D. Sandru, C. Botez, I. Saizu, *op. cit.*, pag. 177.

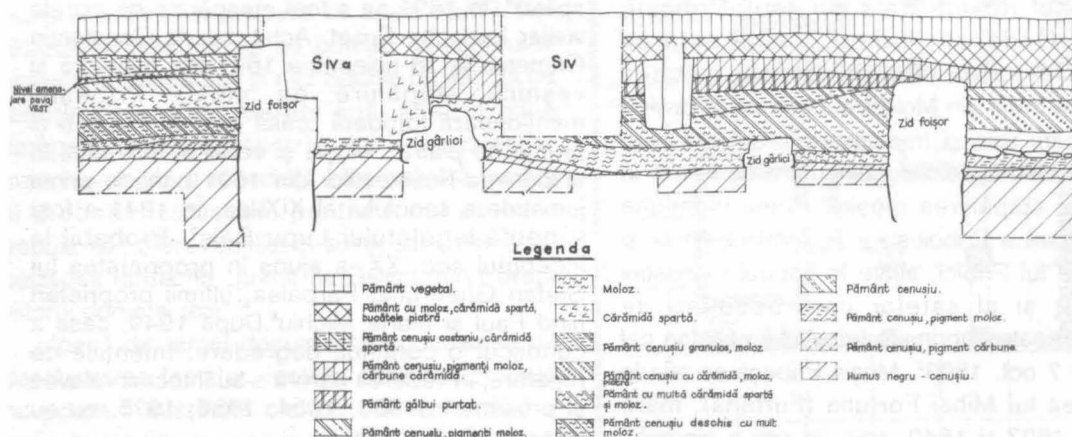
<sup>5</sup> *Ibidem*, pag. 178.

<sup>6</sup> L. Brătuleanu, *op. cit.*, pag. 89-90.

<sup>7</sup> *Ibidem*, pag. 90, nota 16.

1. Pribești – conacul Rosetti-Balș. Plan la nivelul pivniței cu amplasarea săpăturilor din 1993.





anterioară anului 1691. În legătură cu fazele de construcție trebuie menționată și inscripția aflată pe arcul de deasupra intrării gârliciului de pe latura de est. Conform unei transcrieri făcute cu peste cinci decenii în urmă, aceasta cuprindea mențiunea că pivnița a fost făcută de lordache Ruset, deviza familiei și anul 1762<sup>8</sup>. Această dată, dacă a fost citită corect, ulterioară cu peste patru decenii lui lordache Ruset, poate reflecta anumite transformări ale clădirii. Aceștia li se vor adăuga numeroase adaosuri și modificări în secolele XIX și XX<sup>9</sup>.

Săpăturile arheologice efectuate la conacul Rosetti-Balș din Pribești în anul 1993, în două etape (iunie și iulie), au fost restrânse, limitate la necesitățile proiectului de restaurare. Patru sondaje au fost amplasate în pivniță, în axul intrărilor în încăperile de la nord-est și sud-est (S.I și S. II), în dreptul deschiderii din peretele sudic al încăperii dinspre sud-est (S.III) și în dreptul deschiderii astupate din peretele de vest al pivniței din această parte (S.IV) precum și în axul intrării în gârliciul de pe latura de est (S.VIII). Alte sondaje au fost efectuate în jurul casei – în zona intrării dezafectate de pe latura

2. Pribești – conacul Rosetti-Balș. Profilul estic al secțiunii IV-c.

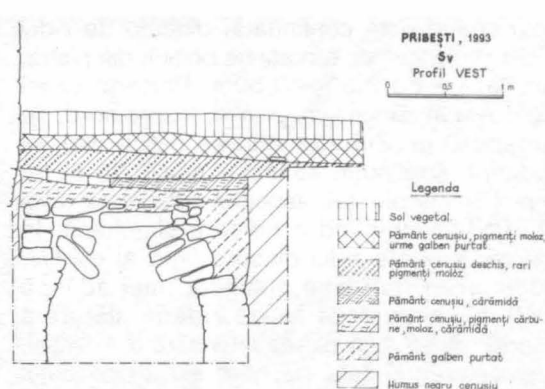
de vest (S. IV, S. IV-a, S. IV-b, S. IV-c, S. IV-d); pe latura de nord, în dreptul celor două intrări alăturate, astupate, de la nivelul superior (S. V); pe latura de est, în dreptul limitei de nord a pivniței (S. VI) și în dreptul ferestrei de sud-est a acesteia (S. VII). Au fost de asemenea urmărite sondajele executate în vederea constatării stării fundațiilor și a zidurilor, necesare proiectului de restaurare: 7 sondaje la exterior (pe latura de vest, în apropierea colțului de nord-vest; pe latura nord, la est de S. V.; pe latura de est – în apropierea colțului de nord-est; câte două, pe cele 2 laturi ale gârliciului); 12 sondaje în încăperile parterului și în foisorul de pe latura de est.

S-a constatat că edificiul a fost construit de la partea superioară a unui strat gros de humus negru-cenușiu sau a unui strat subțire de pământ cenușiu pigmentat pe alocuri cu cărbune, suprapus acestuia. Pivnița a fost construită ridicându-se zidurile, groase de peste 0,80 m, deasupra unui strat subțire de mortar așternut la baza săpăturii făcute în vederea amenajării sale. Această săpătură, cel puțin în

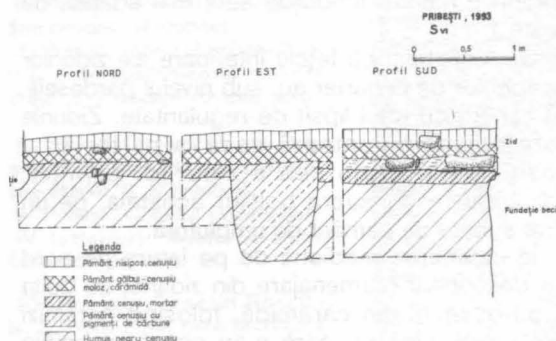
<sup>8</sup> Radu Rosetti, *Amintiri*, vol. I, București, 1992, pag. 10. L. Brătuleanu, *op. cit.*, pag. 93.

<sup>9</sup> L. Brătuleanu *op. cit.*, pag. 90, 93–94.

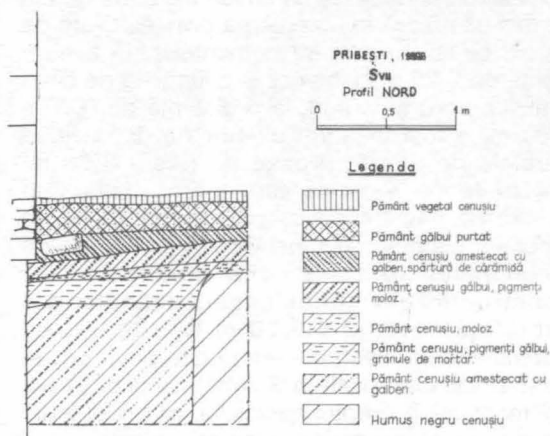
3. Pribești – conacul Rosetti-Balș. Profilul vestic al secțiunii V.



4. Pribești – conacul Rosetti-Balș. Profilurile secțiunii VI. V



5. Pribești – conacul Rosetti-Balș. Profilul nordic al secțiunii VII.



unele locuri (cum s-a putut constata în partea de sud a laturii estice, în S. VII), depășea lățimea pivniței cu 1,20 m. Toate traveele pivnițelor au fost ridicate concomitent. Compartimentul dinspre vest a fost de la început amenajat la o cotă diferită, mai ridicată cu 1,75 m față de compartimentele dinspre est, după cum o arată nivelurile de construcție și partea inferioară a fundațiilor laturii de vest. Accesul în această parte a pivniței se făcea printr-o intrare mărginită de un încadrământ în arc frânt care datează de asemenea din faza inițială de construcție. Prin cercetarea arhitecturii se va putea stabili dacă deschiderea care asigură comunicarea între compartimentul dinspre vest al pivniței și partea sa de est a existat de la începutul construcției.

Pe latura de sud a încăperii dinspre sud-est se află arcul unei deschideri cu baza la circa 0,80 m sub nivelul părții inferioare a peretelui sudic al pivniței, care comunică cu o galerie boltită, din piatră, cu o lungime de peste 12 m.

Nivelul inițial de călcare în pivniță se afla în compartimentele estice deasupra unui strat de pământ bătut, iar în cel vestic deasupra unui

strat subțire de mortar suprapus unui strat de piatră și pământ, în dreptul pragurilor de piatră ale intrărilor.

Sondajele au permis observații privind particularități ale construcției edificiului. În partea de nord a casei au existat modificări intervenite în cursul lucrărilor de construcție. Bolta compartimentului dinspre vest al pivniței (după cum s-a observat în încăperea dinspre nord-vest

a parterului) este continuată, dincolo de zidul nordic al pivniței, de o porțiune boltită, din piatră, cu o lățime de 0,30 – 0,50m. Parterul casei depășește în dimensiuni pivnița, înspre nord, cu aproape 3 m. Zidurile sale se ridică aici pe fundații foarte puțin adânci – cca 0,20 m. În dreptul limitei pivniței, aspectul zidăriei elevației este unitar, indicând o ridicare simultană. În ceea ce privește zidul dinspre nord al clădirii, acesta are o fundație distinctă, mai adâncă (0,40 m), separarea sa de zidăria alăturată observându-se și în partea inferioară a elevației, în apropierea colțului de nord-est. În sondajul efectuat în încăperea din această parte a casei (P. 20) s-a constatat că zidul dinspre nord este alipit altuia, gros de 0,70 m, care a fost ridicat numai până la o înălțime apropiată de nivelul de călcare din încăperile de deasupra solului, zid pe a cărui față superioară se afla un strat de mortar netezit. Acest fapt arată că, după ce a fost ridicat până la nivelul parterului, construirea zidului laturii nordice a fost oprită, el fiind înlocuit de noul zid, care îl dublează. Fundația acestuia s-a dovedit la rândul ei insuficientă, astfel explicându-se ieșirea sa din verticală.

Pe latura de vest a casei au fost cercetate urmele gârliciului care asigura intrarea în compartimentul din această parte a pivniței. Gârliciul, cu pereții de piatră, era acoperit cu o boltă semicilindrică de cărămidă ale cărei resturi se mai păstrează în apropierea pivniței, tăiate de un zid târziu, în prezent demantelat. El avea o lățime de 2,20 m în interior și o lungime de circa 5 m. La nord și la sud, la o distanță de 0,70 – 0,80 m, a fost încadrat ulterior de două ziduri paralele de piatră, groase de peste 0,65 m, construite de la partea superioară a unui strat subțire de pământ cenușiu cu rari pigmenți de cărbune, suprapus humusului negru-cenușiu, de la un nivel apropiat celui corespunzător construcției pivnițelor casei, delimitând o suprafață de 6,60 x 6,20 m la exterior. La extremitatea de vest, ele erau unite printr-un zid transversal, care păstrează urmele unui prag și a doi montanți în dreptul gârliciului. El a fost legat de extremitatea vestică, tencuită la exterior, a gârliciului, prin două scurte ziduri ridicate în prelungirea acestuia. Zidurile care încadrau gârliciul sunt adosate laturii vestice a pivniței. La sud de gârlici, alipit peretelui vestic al pivniței, se află un alt zid de piatră, gros de 0,68 m, construit după ridicarea pivniței și anterior zidului din jurul gârliciului, care i se suprapune. Se poate presupune că fundațiile care înconjurau gârliciul au aparținut unui foișor aflat deasupra acestuia. Lângă colțul format la nord-vest de

aceste fundații s-au descoperit resturile, dispuse oblic, ale unui pavaj din lespezi de piatră, pe care poziția stratigrafică îl arăta cu mult ulterior.

Pe latura de nord a conacului, în dreptul celor două deschideri astupate de la parter, explicând utilitatea acestora, s-au descoperit resturile unei umblători, cu ziduri de piatră groase de cca 0,45m, care acoperă o suprafață măsurând la exterior 2,93 x 1,60 m. Spre vest, haznaua comunica cu un bazin de colectare, circular, cu diametrul de 1,70 m, acoperit cu o boltă din piatră cioplită legată cu mortar.

Foișorul de pe latura estică a casei a fost mărit, probabil în a doua jumătate a sec. XVIII, atât spre est, unde, în fața intrării, a fost descoperit un pavaj din lespezi de piatră, cât și spre nord, cu cca 1 m și respectiv 1,20 m. În porțiunile mărite, fundațiile sunt mai adânci, de peste 1 m.

S-a constatat că fețele interioare ale zidurilor încăperilor de la parter au, sub nivelul pardoselii, un aspect cu totul lipsit de regularitate. Zidurile care compartimentează casa la parter au o poziție diferită de cea a zidurilor pivniței, ridicându-se deasupra bolților acesteia, pe un strat subțire de pământ de umplutură.

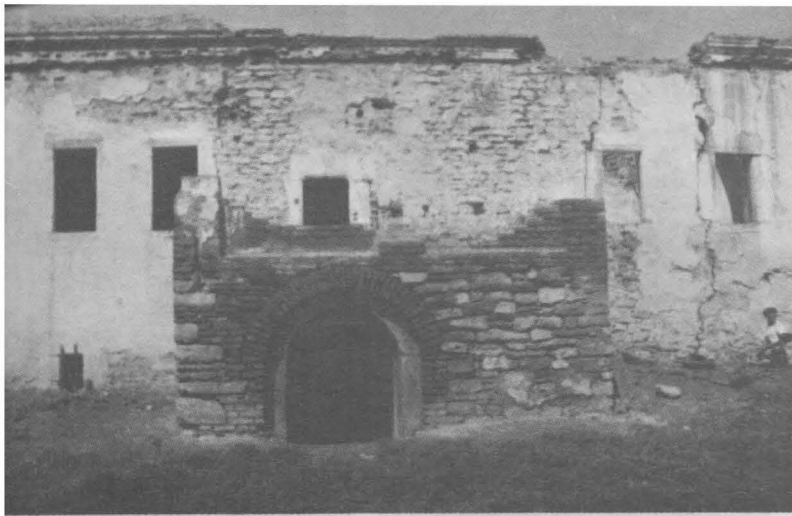
În încăperea mediană de pe latura de nord s-a descoperit o amenajare din zidărie, cu bolta și pardoseala din cărămidă, folosind cărămizi diferite de cele cu care s-au construit bolțile pivniței. Amenajarea are dimensiunea de 0,80 x 0,69 x 0,45 m. La est de ea se află un zid de piatră cu grosime mică.

Materialele arheologice descoperite sunt destul de puțin numeroase. Trebuie menționate mai multe fragmente de cahle cu decor vegetal, databile la sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea, aflate la exteriorul laturii vestice a casei, fragmente ceramice provenind în special din zona umblătorii și două monede găsite în umplutura de deasupra extradosului bolților pivniței: una emisă de regele Franței Ludovic al XV-lea (1715-1774) și alta otomană, emisă de Mustafa III (1757-1774)<sup>10</sup>.

<sup>10</sup> Observațiile privind extremitatea vestică a gârliciului au fost efectuate de șeful proiectului de restaurare, Paul Felican, în cursul cercetărilor de arhitectură după degajarea molozului care acoperea ruinele.

<sup>11</sup> Una din monede este o emisiune (1/4 cm) din primii ani de domnie ai regelui Franței Ludovic XV, probabil între 1718-1723, având o circulație îndelungată (identificare datorată bunăvoinței dnei Ana Maria Velter). Cea de a doua este o pară emisă la Istanbul sub sultanul Mustafa III (1757-1774), în 1769-1770 (Nuri Pere nr. 639 tip general, identificare pentru care aduc mulțumiri dnei Paraschiva Stancu de la Muzeul Național de Istorie a României).





6. Pribești. Conacul Rosetti-Balș. Vedere dinspre est (detaliu).

7. Pribești. Conacul Rosetti-Balș. Pivnița – compartimentul dinspre nord-est. S. I (vedere dinspre nord).

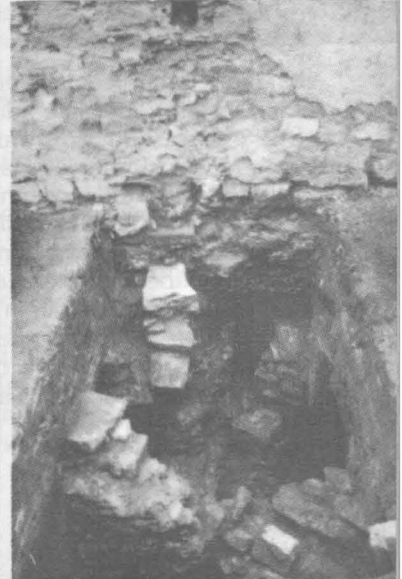
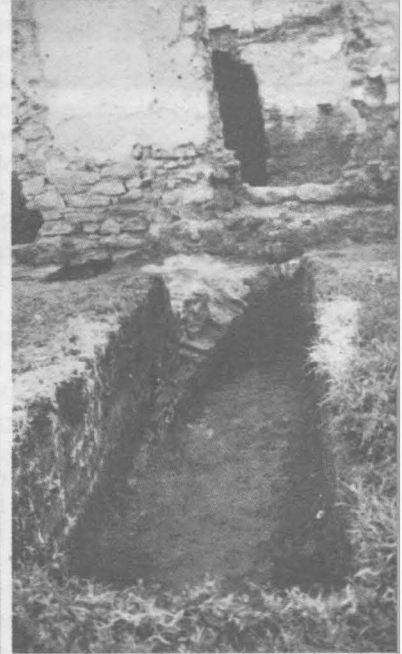
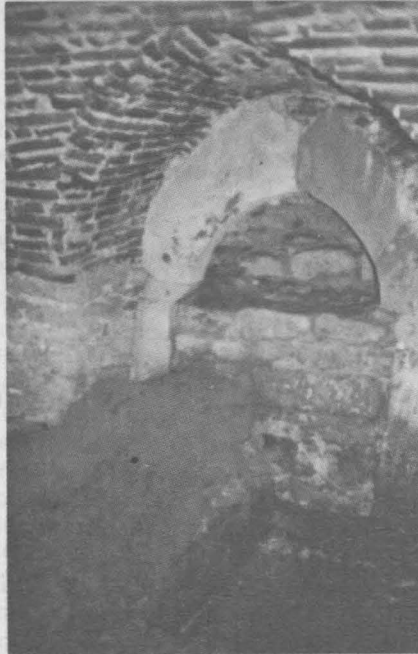
8. Pribești. Conacul Rosetti-Balș. Intrarea de pe latura de vest a pivniței, deschisă ulterior. S. IV (interior).

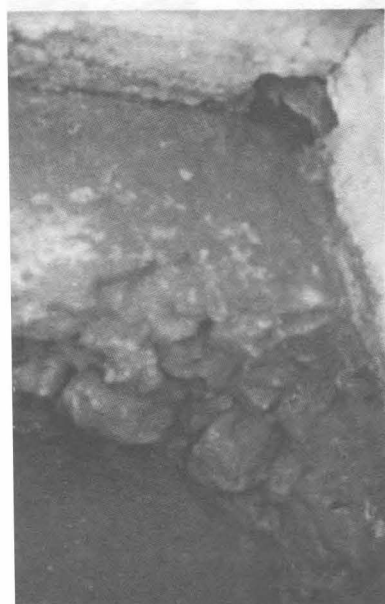
9. Pribești. Conacul Rosetti-Balș. S. IV (exterior). Resturile bolții gârliciului dinspre vest.

10. Pribești. Conacul Rosetti-Balș. S. IV-b. Zidul care înconjură gârliciul vestic (latura de sud) și zidăria care i se suprapune, lângă zidul de vest al casei.

11. Pribești. Conacul Rosetti-Balș. S. IV-c. Gârliciul vestic și zidurile înconjurătoare (latura de vest vedere din sud).

12. Pribești. Conacul Rosetti-Balș. S. V. (latura de nord a clădirii). Resturile umblătoarei.





13. Pribești. Conacul Rosetti-Balș S. VI (latura de est a clădirii, în apropierea colțului de nord-est.) Fundația pivniței (stânga) și a părții alăturate spre nord a clădirii.

14. Pribești. Conacul Rosetti – Balș. Sondaj fundație 4 (latura de est, la 0,50 m de colțul de nord-est). Fundațiile zidurilor succesive ale laturii nordice a casei.

15. Pribești. Conacul Rosetti-Balș. Sondaj fundație 8 (foișorul dinspre est, latura sud. Fundația foișorului și a porțiunii adăugate spre est și nord.)

16. Pribești. Conacul Rosetti-Balș. Încăperea din colțul de nord-est, sondaj în colțul de nord-est. Fundația inițială a laturii de nord a casei.

Sondajele arheologice efectuate la conacul Rosetti-Balș din Pribești au adus o serie de date privind cronologia edificiului. Ele permit presupunerea a două etape importante de construcție în perioada veche de existență a conacului. Prima, în sec. XVII, când, în cadrul unor faze succesive de construcție, s-au ridicat pivnițele și încăperile parterului în extinderea sa actuală, cu cele două intrări în pivniță pe laturile de est și de vest. A doua, în cursul sec. al XVIII-lea, probabil la dată diferită când a fost mărit foișorul de pe latura de est, s-a construit un altul în jurul gârliciului dinspre vest, și au fost

efectuate o serie de transformări ale încăperilor de la parter afectând în special boltirea acestora. Ulterior, în sec. XIX și XX, au avut loc alte transformări ale clădirii. Un corp de construcție a fost adăugat spre sud, demolat în 1854, iar la o dată târzie „loggia” de pe latura de vest a fost închisă cu un zid. Săpăturile au dus la descoperirea unor urme aparținând etapelor inițiale de existență a conacului, care vor putea fi puse în valoare prin restaurare.

GHEORGHE I. CANTACUZINO

1. Palatul lui Constantin Vodă Brâncoveanu de la Mogoșoaia și parcul acestuia a fost inclus încă de la începuturile Comisiunii Monumentelor Istorice în inventarul monumentelor istorice ale Vechiului Regat. Cercetările oneste ale lui Virgil Drăghiceanu, publicate în Buletinul Comisiunii și mai cu seamă artistică restaurare a lui G. M. Cantacuzino au făcut din palatul și parcul de la Mogoșoaia unul din înaltele locuri ale monumentalității românești.

2. Statutul de monument istoric în conformitate cu Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice din 28 iulie 1919 a fost întărit prin decrete regale după cum urmează:

2.1. Pe temeiul procesului-verbal al ședinței CMI din 7 aprilie 1945 și a raportului ministrului Artelor nr. 19932/1945, prin decretul regal nr. 1222 din 14 aprilie 1945, publicat în „Monitorul Oficial” nr. 91 din 19 aprilie 1945, art. 1 „curtea domnească brâncovenească din Mogoșoaia, județul Ilfov, compusă din Palatul domnesc, paraclisul curții, bucătăria boltită, împreună cu parcul, terasele, grădinile și livezile curții se clasează monument istoric”. Decretul era semnat de majestatea sa regele Mihai I și contrasemnat de ministrul Artelor Mihai Răfăa.

2.2. Pe temeiul procesului-verbal al aceleiași ședințe a CMI din 7 aprilie 1945, prin înaltul decret regal nr. 369 din 7 martie 1947, publicat în „Monitorul Oficial” nr. 60 din 13 martie 1947, art. 1 „Gârla Colentina, cuprinsă în parcul Palatului brâncovenesc din Mogoșoaia – Ilfov, se clasează monument istoric”. Decretul era semnat de regele Mihai I și de ministrul Artelor, Ion Pas.

2.3. Extinderea și limitele zonei clasate monument istoric prin înaltele decrete-regale din 1945 și 1947 erau definite în menționatul proces verbal al ședinței Comisiunii Monumentelor Istorice din 7 aprilie 1945: „curtea domnească brâncovenească din Mogoșoaia, județul Ilfov, compusă din: palatul domnesc, paraclisul curții și bucătăria boltită împreună cu cadrul ei natural care cuprinde parcul, terasele, grădinile și livezile, mărginite spre est cu zidul de incintă exterior și spre nord-est cu perdeaua de salcâmi, până la șoseaua comunală, apa Colentinei și malul drept al apei pe porțiunea plantată de la zăgazul existent, până la limita

nord a proprietății, precum și o zonă non-aedificandi, în fața pridvorului domnesc, spre vest, de la malul apei și până la șoseaua viei, trecându-se în inventarul general al monumentelor istorice din România”. „Parcul 36 ha; lunca 8 ha; zona non-aedificandi 7 1/2 ha”. În aceeași zi de 7 aprilie 1945 ministrul Artelor, Mihai Răfăa, vedea și aproba procesul-verbal al hotărârii Comisiunii.

În ceea ce privește suprafața acvatică, prin încheierea ședinței din 23 octombrie 1946 a Comisiunii Monumentelor Istorice se arăta că aceasta „a înțeles și înțelege că și porțiunea din balta și apa Colentinei /.../ face parte din bunurile decretate monumente istorice”.

Comitetul de reformă agrară Mogoșoaia și a plasei acesteia prin procesele-verbale nr. 5 din 15 august 1946 și 2247 din 1 septembrie 1946 a confirmat și o suprafață de 30 ha, „balta (ce) curge prin mijlocul parcului Bibescu, declarat monument istoric”.

3. După instaurarea deplină a regimului de dictatură comunistă asupra Regatului României, în *Lista monumentelor de cultură de pe teritoriul R. P. R.*, parte integrantă a Hotărârii Consiliului de Miniștri nr. 1160 din 23 iunie 1955, la capitolul „Monumente de Arhitectură”, nr. 126 era înscris „Palatul Brâncoveanu (cu întregul complex de clădiri și parcul înconjurător)”.

3.1. Din punctul de vedere al administrației, după alungarea în 1949 a proprietarilor legali – la acea dată Valentina Ghika-Comănești, născută Bibescu –, clădirile, parcul, lacul și celelalte anexe ale palatului fuseseră preluate de Ministerul Învățământului Public, Sfatul Popular al Capitalei și Ministerul Forțelor Armate. În principiu, prin Hotărârea Consiliului de Miniștri al R.P.R. nr. 2331 din 31 octombrie 1952, întreg domeniul și clădirile urmau să treacă în folosința Comitetului pentru Artă, Uniunii Scriitorilor, Uniunii Compozitorilor, Uniunii Artiștilor Plastici și Uniunii Arhitecților.

3.2. În martie 1955, prin ordinul nr. 277/1955 al Ministerului Culturii, o porțiune de circa 10 ha din parcul monument istoric a fost trecută în administrarea directă a Sfatului Popular al capitalei cu condiția păstrării caracterului de „monument de cultură” – prin care se înțelegeau atunci generic „monumentele

istorice" – și executarea lucrărilor de întreținere a malurilor lacului, inclusiv pe partea rămasă în administrarea Ministerului Învățământului și Culturii.

Prin succesive ciuntiri, până la această dată, parcul rămas în administrația directă a Ministerului Culturii se redusese la 12,5 ha.

3.3. După 1989, palatul și parcul rămas au fost date prin ordinul Ministerului Culturii în administrarea trustului „Domus”, în pofida solicitărilor – o clipă aprobate pe hârtie – ale Comisiei Naționale și Direcției Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice de a prelua *in integrum* monumentul istoric de la diferiții beneficiari de folosință.

Din 1 iunie 1990, prin ordin al Ministerului Culturii, și-a început activitatea Centrul Național de Cultură Mogoșoaia – Buftea, astăzi Centrul Național de Cultură Mogoșoaia. Prin adresele nr. 463 din 29 iunie 1922 și 465 din 26 mai 1993, această instituție a solicitat DMASI delimitarea și reconstituirea domeniului monument istoric și stabilirea zonei sale de protecție. Adiacent în adresa din iunie 1992 s-a propus ca biserica palatului să fie scoasă din serviciul cultului și introdusă în circuitul de vizitare, sprijinindu-se financiar enoriașii să-și construiască altă biserică.

#### 4. Concluzii

După cercetarea istorică întreprinsă inclusiv asupra vechilor hotărânicii, rezultă că monumentul istoric, curțile brâncovenești cu palatul, paraclisul, cuhnia, parcul cu terasele, grădinile și livezile, precum și gârla Colentinei cu balta cuprinsă în parcul palatului brâncovesc se pot marca pe planul de situație adiacent astfel.

În ceea ce privește necesitatea conservării și restaurării integrale a parcului monument istoric, în arhiva noastră se află referatul din august 1955 al specialistului autorizat al chestiunii, G.M. Cantacuzino, pe care îl redăm în anexă.

În ceea ce privește biserica cu hramul Sf. Gheorghe, ctitoria lui Constantin Brâncoveanu și

a vărului său Șerban Cantacuzino – mare spătar –, devenită paraclis al palatului domnesc menționez că în urma corespondenței de 1933–1934 dintre Comisiunea Monumentelor Istorice și Mitropolia Ungro-Vlahiei, prin ordin nr. 4069 din 28 aprilie 1934, Mitropolia Ungro-Vlahiei „a aprobat ca paraclisul din curtea și lângă palatul brâncovesc de la Mogoșoaia să fie clădit de Vodă Constantin Brâncoveanu în anul 1688 să fie declarat biserică ctitoricească îngrijită sub conducerea Comisiunii Monumentelor Istorice”.

În conformitate cu art. 162 din Statutul pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române, în vigoare și astăzi „bisericele ctitoricești, întemeiate pe baza actelor de fundație, se conduc de episcopii speciale”.

În consecință, am onoarea de a propune Comisiei Naționale a Monumentelor Istorice și Ansamblurilor și Siturilor Istorice aplicarea litera și spiritul lor a deciziilor Comisiunii Monumentelor Istorice din 1945 și 1946, înaltelor decrete regale din 1945 și 1947 pentru delimitarea monumentului istoric curtea brâncovenești de la Mogoșoaia.

În ceea ce privește biserica-paraclis a curtea brâncovenești în conformitate cu statutul stabilit în 1934, Comisia Națională a Monumentelor Istorice în unire cu moștenitorii legali ai ctitorilor, Basarab-Brâncoveanu și Cantacuzino, urmează să formeze episcopii pentru administrarea acestora.

Luându-se în considerare însemnătatea total deosebită a chestiunii în discuție, propun Comisiei Naționale a Monumentelor Istorice inițierea unei hotărâri guvernamentale pentru aplicarea din nou a înaltelor decrete regale privitoare la curțile brâncovenești de la Mogoșoaia.

SERGIU IOSIPES



## REFERAT

privitor la parcul de la Mogoșoaia

În referatul pe care l-am prezentat la sfârșitul lunii trecute privitor la parcul palatului Mogoșoaia, atrăgeam atenția asupra faptului că Mogoșoaia este un întreg domeniu peisagistic făcut pentru a pune în valoare edificiul brâncovenesc. Acest domeniu se compunea până în 1949 din parcul propriu-zis și de malurile Colentinei, care formau o poziție unitară și omogenă care nu era efectul întâmplării, dar a unei îndelungate și voluntare stăruințe.

În proiectul care se prezintă astăzi spre avizare se constată următoarele:

1. Terenurile plantate și neplantate, din incinta îngrădită a parcului și cele din afară de zid nu sunt prevăzute decât în parte în cadrul proiectului prezentat.

2. Parcul propriu-zis el însuși este mutilat înspre șosea în care cel puțin jumătate e afectat unui ștrand public.

3. Proiectul de parc dinspre nordul palatului se oprește arbitrar, neîntrebuințându-se decât mai puțin de jumătatea terenului disponibil fără a include bogatele plantații dinspre nord, cu insula de pe Colentina și fără a atinge măcar zidul de incintă, dinspre nord și nord-vest.

Principial, cred că Dir. Gen. a Mon. Istorice nu poate admite această mutilare a vechiului parc și a anexelor sale formând o parte integrantă a edificiului istoric

Mogoșoaia nu este numai un palat izolat, dar mai ales un monument cu tot peisagiul și tot ansamblul său peisagistic.

Chiar dacă din motive de economie sau din alte motive de oportunitate nu s-ar putea restaura, replanta și ameliora parcul și peisagiul cu terenurile sale componente imediate, nu se poate admite studierea parțială a parcului.

Anul acesta s-ar putea curăța parcul și replanta esențe ce au pierit. Dar a începe amenajarea parcului pe fragmente neunitare, acceptând o situație de fapt dăunătoare, nu se poate admite, cu atât mai mult că sunt informat de intenția forurilor superioare de a suprima ștrandul.

Din aceste motive cred în primul rând că proiectul nu poate fi aprobat.

Trebuie cerut proiectanților un plan de ansamblu a întregului parc studiat unitar, ceea ce nu e cazul actualului proiect care nu e decât

o juxtapunere de grădinițe care nu țin destul seamă nici de teren, nici de peisagiu, nici de arhitectură.

De exemplu:

a) în curtea de est (după intrare) se ascunde aproape pe jumătate vechea bucătărie cu arcadele sale, prin plantații;

b) spre nord, terenul coborând, nu este folosit după natura lui. Se formează o mulțime de alei și grupuri de copaci fără a se ține seama de fațada de nord a palatului. Grădina nu e compusă nici în funcția cererii unei perspective spre palat, nici din palat. Parcul trebuie compus în funcția palatului în primul rând. În cazul prezentat, fiecare grădină e compusă pentru sine ca un obiect autohton;

c) terenurile din stânga și dreapta aleii de intrare un sunt incluse în proiect;

d) în ceea ce privește parcul dinspre fațada de sud, cuprins între lac și marea alee de acces dinspre șosea, acesta e studiat fără a ține seamă de tot terenul.

Nu cred nimerită crearea unui număr prea mare de alei. O alee de lungul apei și una sau două de racord cu alea mare (care nici nu e luată în considerare în proiect) ar fi suficiente.

Ar trebui păstrate vechile grupuri de copaci, care ar trebui numai completate.

În concluzie, cred că acest proiect trebuie refăcut și, cum am mai preconizat mai sus, studiat unitar ca o mare și singură compoziție în funcția unor axe impuse de palat, așa cum se obișnuiește în marile compoziții de acest soi.

Cred că, principial trebuie completat, continuat și dacă se poate, îmbunătățit ce a fost, dar nu refăcut altceva cu totul străin ca în proiectul de față. În orice caz, trebuie salvate terenurile riverane pe ambele maluri ale Colentinei și incluse aceste maluri în parc.

Mogoșoaia se mai găsește în situația de a fi salvată împreună cu tot peisagiul. Proiectul prezentat, în afară de defectele sale analizate mai sus, e conceput într-un spirit învechit și străin celor mai elementare reguli și cunoștințe de peisagistică.

15 august 1955

Referent

[G.M.] CANTACUZINO

Complexul roman de la Bumbesti-Jiu are, poate, cea mai frământată istorie dintre toate vestigiile de aceeași natură păstrate în România. O istorie care a început în al doilea secol al erei noastre și care, urmând cursul veacurilor, a fost mai liniștită sau mai zbuciumată înainte de a deveni, în ultimele decenii, dramatică. Fortificație construită în scopul apărării accesului prin pasul Vâlcău, castrul de la Bumbesti a trebuit, desigur, în perioada funcționării sale ca atare, să facă față la numeroase pericole – și o dovadă în acest sens o constituie refacerile și completările succesive evidențiate prin cercetări arheologice. Nici unul dintre aceste pericole nu a avut însă un caracter atât de distrugător încât să-l șteargă de pe suprafața pământului; situat destul de departe de nucleele așezărilor umane ulterioare, medievale sau moderne, complexul a devenit totuși la un moment dat „carieră de piatră”, dar fără ca agresivitatea umană să reușească să-l reducă la neant. Fenomene naturale, obișnuite sau excepționale, au contribuit la degradarea ruinelor (o prăbușire a malului înalt al Jiului a rupt o parte din castru) dar, cu toate acestea, zidurile incintei din piatră se păstrează încă până la o înălțime considerabilă. Ceea ce nu s-a întâmplat în aproape două milenii de existență, se putea însă întâmpla în oricare dintre zilele ultimului deceniu: distrugerea completă și definitivă a întregului ansamblu, castru și așezare civilă. Cauza nu este de căutat într-un pericol exterior de natură obiectivă, ci în ceea ce s-ar fi putut numi anterior „rațiune superioară de stat”, o rațiune rău înțeleasă de către cei care trebuiau să o gândească în forme aplicabile și să o materializeze. În anul 1981 s-a pus problema construirii unui mare lac de acumulare în zonă, amplasamentul ales fiind nu numai în imediata apropiere a complexului roman, dar incluzând efectiv terenul pe care se găsește acesta; urmarea ar fi fost deci o distrugere rapidă și integrală! A fost începutul unui lung război pornit, trebuie să o recunoaștem, de către fostul Consiliu al Culturii și Educației Socialiste și continuat, din 1989, de către DMSI, Muzeul Județean Gorj și Institutul de Arheologie București, un război dus, pentru salvarea

monumentului, împotriva unui „adversar” care, până în vremea din urmă, nu a fost dispus la o comunicare reală. Dosarul acestei lupte, aflat în arhiva DMSI, este astăzi mai voluminos decât tot ce s-a publicat vreodată despre Bumbestiul roman la un loc. Cea mai mare parte a actelor pe care le cuprinde dezvăluie un încrâncenat dialog între parteneri care par să vorbească limbi complet diferite: memorii neluate în seamă, adrese rămase fără răspuns, o ignorare prelungită și voită, de către proiectantul Acumulării Jiu Valea Sadului, a valorii sitului aflat în pericol.

Încercând să descriem existența acestui monument constatăm, pentru o imagine integrală, că suntem siliți să reconstituim, de fapt, mai multe istorii. După aceea propriu-zisă urmează, la o foarte mare distanță în timp, o istorie a cercetării, o alta a conservării-restaurării și, în sfârșit, o istorie contemporană nouă, aceea a încercărilor de salvare.

Acest articol s-a născut pe de o parte din necesitatea de a sintetiza toate datele cunoscute despre ansamblul de la Bumbesti, răspunzând astfel unei solicitări a proiectantului (Regia Autonomă de Electricitate RENEL), iar pe de altă parte se constituie într-un dublu apel. Iată de ce și în care sens:

– parcurgând bibliografia am constatat că, deși monumentul este cercetat de aproape un veac, iar aparent s-a publicat destul de mult despre aceste lucrări, de fapt informațiile pe care le putem obține pe această cale sunt puține și disparate; ele se reiau de la un articol la altul, dar lipsesc încă multe verigi pe care rapoartele anuale de săpătură le-ar putea cu siguranță oferi;

– deplasările la Bumbesti, în mai multe rânduri începând din 1989, stau la baza tristei constatări că monumentul este complet abandonat de către administrația locală, cea căreia îi revine obligația legală și mai ales morală de a-l întreține. Aflat într-o margine a imensului șantier hidroenergetic, printre munți de pământ, depozite de utilaje sau materiale, castrul abia se mai poate vedea; este năpădit de vegetație și de reziduuri menajere, transformat aproape într-o

ladă de gunoi de către „restaurantul” din apropiere. În plus, dintr-un motiv sau altul, în cuprinsul aşezării civile, multe dintre secţiunile practicate în ultimii ani au fost lăsate deschise, provocându-se astfel distrugerea vestigiilor descoperite. Iată, deci, de ce materialul de faţă s-a născut şi ca un apel: către cercetătorii care au lucrat la Bumbeşti, pentru publicarea rezultatelor cercetării; către administraţia locală pentru a-şi lua în serios această datorie morală sau, dacă nu, obligaţie legală. Pentru că, atâta vreme cât nu facem publice rezultatele investigaţiilor întreprinse asupra unui monument şi nu luăm măsurile minime de protecţie (cum ar fi îndepărtarea vegetaţiei şi a gunoaielor) este absurd să pretindem respectarea acestuia ca valoare intrinsecă.

Complexul roman de la Bumbeşti este abordat, în paginile care urmează, din perspectiva monumentului istoric; ne-am interesat în mod special acele aspecte legate de starea actuală a monumentului, împrejurările care au determinat această stare şi posibilităţile reale de asigurare a protecţiei şi de valorificare. Din punct de vedere istoric şi arheologic, ne-am rezumat la o foarte scurtă prezentare a ansamblului, în limitele informaţiilor la care am avut acces, fără a intra în detaliile tehnice – care pot fi regăsite de către cei interesaţi în literatura de specialitate<sup>1</sup>.

#### 1. Castrul roman şi aşezarea civilă de la Bumbeşti

Castrul roman de la Bumbeşti face parte dintr-un complex de trei fortificaţii romane, construit în timpul împăratului Traian în vederea asigurării pazei drumului de acces prin pasul Vâlcău. Iniţial s-au realizat trei fortificaţii de pământ, amplasate într-un dispozitiv triunghiular<sup>2</sup> pe ambele maluri ale Jiului, la ieşirea acestuia din defileu: castrul de la Pleşa-Porcenii, pe malul drept; castrul de la Vârtope, pe malul stâng şi, la sud de acesta, castrul de la Bumbeşti, pe aceeaşi parte a râului. Către anul 200, primele două au fost abandonate, după cum demonstrează cercetările arheologice, funcţia de apărare şi supraveghere a zonei revenind în

întregime castrului de la Bumbeşti<sup>3</sup>. Acesta este situat în dreptul km 82 al şoselei Târgu-Jiu – Petroşani, 35 m V faţă de şosea, între satele Bârleşti şi Bumbeşti Jiu. Faţă de gura defileului, se află la 3 km sud, ocupând o poziţie strategică foarte bună pe malul înalt (11–15 m) al Jiului, cu perspectivă largă asupra întregii zone<sup>4</sup>. Face parte din seria castrilor de interior „având în acelaşi timp rolul de a supraveghea drumurile şi de a păzi ordinea internă”<sup>5</sup>; este amplasat pe drumul cel mai scurt care lega Drobeta de Sarmisegetusa, şi tot pe aici trecea drumul care urca de la Dunăre prin Valea Jiului, prin castrul de la Răcari<sup>6</sup>. Prima menţiune a castrului datează din 17.02.110, când într-o diplomă militară sunt localizate trupe auxiliare la Drobeta şi Bumbeşti<sup>7</sup>. Fortificaţia a fost ridicată de un detaşament din Legio V Macedonica şi de către Cohors IV Cypria – aceasta din urmă, participantă şi la cucerirea Daciei<sup>8</sup>, staţionând aici întreg secolul al II-lea până la începutul veacului următor. În anul 201, conform unei inscripţii descoperite în poarta de pe latura de est, castrul a fost refăcut din piatră de către Cohors I Aurelia Brittonum milliaria Antoniniana, care va asigura garnizoana în secolul al III-lea, până la retragerea administraţiei romane<sup>9</sup>. Atenţia care se acordă castrului de la Bumbeşti în această perioadă reflectă o creştere a importanţei funcţiunilor sale în supravegherea şi apărarea zonei subcarpatice.

<sup>3</sup> Din întregul ansamblu cel mai bine s-a păstrat castrul de la Porcenii, al cărui val este aproape intact. Socotit până nu demult fortificaţie austriacă, datorită şi unor particularităţi de construcţie neobişnuite pentru castru, s-a dovedit a fi în realitate o tabără militară romană din secolul al II-lea e.n. Castrul de la Vârtope a fost distrus în mai multe etape, astfel că nu mai există aproape nimic din el, cu excepţia unor urme vagi situate imediat în stânga căii ferate Târgu-Jiu – Petroşani. În anul 1989, cu ocazia unor lucrări efectuate pentru instalarea unei betoniere, au fost descoperite urme ale aşezării civile dezvoltate în jurul său. Rezultatele săpăturii de salvare efectuată în această zonă de către Muzeul Judeţean nu au fost încă publicate, iar ruinele antice se află astăzi sub o platformă de beton. A se vedea şi Cristian Vlădescu, *Fortificaţiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986, p. 19.

<sup>4</sup> Dumitru Tudor, *Castra Daciae Inferioris*, în BCMI, 103, XXXIII, 1940, p. 18–34.

<sup>5</sup> Cristian Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, Bucureşti, 1983, p. 126.

<sup>6</sup> Ibidem, p. 154.

<sup>7</sup> Ibidem, p. 9.

<sup>8</sup> Dumitru Tudor, op. cit., p. 29.

<sup>9</sup> Cristian Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, Bucureşti, 1983, p. 34; Dumitru Tudor, *Oltenia Romană*, ed. a IV-a, 1978, p. 218 şi 268–270.

<sup>1</sup> Pentru observaţiile şi îndreptările făcute la o primă variantă a acestui text, ţinem să aducem mulţumirile noastre speciale domnului Gheorghe Poenaru Bordea de la Institutul de Arheologie Bucureşti.

<sup>2</sup> Cristian Vlădescu, *Complexul de fortificaţii romane de la Bumbeşti şi rolul lor în răspândirea romanităţii*, în Litua, 3, 1986, p. 132.

În prima fază, de pământ, castrul a avut un val (înalt de 2,60 m și lat la bază de 6,90 m)<sup>10</sup> din pământ bătut, în structura căruia se deosebesc lentile de lut galben; în exterior se găsește fossa (lată de 6,60 m) despărțită de val printr-o bermă îngustă (aproximativ 1 m). La 2 metri distanță de acest șanț se află un al doilea, lat de 3,20 m și adânc de 1,40 m. Relația cronologică dintre cele două șanțuri nu pare să fie încă foarte clară. Dimensiunile castrului de pământ nu se pot preciza; în orice caz una dintre laturile sale (cea de est) a măsurat 168,8 m.

*Castrul de piatră* a fost distrus mai mult de jumătate prin erodarea malului înalt al Jiului, păstrându-se doar latura de est (168,80 m) și parțial cea de sud (76,60 m). Observațiile arheologice efectuate conduc la concluzia că acest castru a suprapus, total sau parțial, pe cel anterior, respectându-se la construcția lui toate regulile generale stabilite pentru fortificațiile de acest tip; singura abatere înregistrată se referă la colțul de sud-est, care se încheie în unghi ascuțit și nu drept, reflectând poate o particularitate a castrului de pământ<sup>11</sup>.

A avut o formă probabil pătrată, cu unghiuri mult rotunjite și un turn în colțul sud-estic<sup>12</sup>; pe fiecare dintre laturile păstrate a existat câte o poartă flancată de două turnuri. În interior au fost puse în evidență prin cercetare ruinele câtorva clădiri (identificate cu praetorium-ul, scuola – sau hibernacula? –, magazii de provizii) precum și un puț de apă captușit cu bârne din lemn. În ceea ce privește relația cronologică dintre incinta propriu-zisă, pe de o parte, și turnurile, respectiv construcțiile din interior, pe de altă parte, în literatura de specialitate existentă părerile sunt împărțite și nu se conturează o soluție unanim acceptată. La fel stau lucrurile în legătură cu orientarea castrului<sup>13</sup> sau cu raportul constructiv dintre faza de piatră și cea de pământ<sup>14</sup>.

<sup>10</sup> Dimensiunile indicate în literatura de specialitate pentru cele două caste diferă ușor de la un autor la altul. În general am preluat cifrele precizate de cele mai noi măsurători.

<sup>11</sup> Dumitru Tudor în *Castra Daciae...*, p. 20, consideră că această particularitate se datorează faptului că latura de sud a incintei de piatră a fost retrasă spre interior (față de latura castrului de pământ).

<sup>12</sup> Grigore Florescu, *Expectatus Bujor*, Ana Matrosenco, *Săpăturile de salvare de la Bumbesti*, în MCA, IV, 1957, p. 103–119.

<sup>13</sup> Ibidem, p. 108–109; Dumitru Tudor, *Castra Daciae...*, p. 21.

<sup>14</sup> O sinteză detaliată a tuturor ipotezelor emise în timp asupra acestor probleme și, în general, asupra castrului de la Bumbesti, se poate găsi în dosarul monumentului din arhiva DMSI.

*Termele castrului* sunt situate la o distanță de 45,70 m spre sud de acesta; au fost cercetate parțial<sup>15</sup> dar, în ultimele două decenii parte din ruine a dispărut, fie datorită alunecării malului Jiului, fie prin scoaterea zidurilor de către căutătorii de piatră.

În jurul castrului de la Bumbesti s-a dezvoltat o *așezare civilă* întinsă; cercetările întreprinse din 1955 și până în prezent (cu mari întreruperi însă) au scos la lumină numeroase vestigii, aflate – în momentul descoperirii –, într-o excelentă stare de conservare<sup>16</sup>. Astfel, au apărut urmele unor ateliere meșteșugărești (olar, sticlar, fierar), precum și a numeroase locuințe construite din lemn pe temelii de piatră legată cu mortar și acoperite cu țigle<sup>17</sup>. O încercare de sistematizare a rezultatelor săpăturilor practicate în cuprinsul așezării este însă aproape din start sortită eșecului, întrucât s-a publicat extrem de puțin în acest sens; se poate vorbi, în general, despre o așezare cu structură regulată descrisă de străzi pavate.

Inventarul arheologic provenit din săpăturile întreprinse la Bumbesti, în zona castrului și a așezării civile, pare să fie extrem de bogat – conform unor mențiuni din literatura de specialitate; în cea mai mare parte este neprelucrat și se găsește în depozitele Muzeului Județean Gorj.

## 2. Istoricul cercetărilor

Primele observații cu caracter „științific” asupra castrului de la Bumbesti au fost făcute la 21 aprilie 1894, când o echipă formată din Iuliu Moisil, Alexandru Ștefulescu, Diaconovici și Piekarski a organizat o „excursie” la monument. Fiecare dintre membrii acestui colectiv a avut sarcini precise: Diaconovici a realizat primele măsurători, iar Piekarski a făcut câteva schițe ale ruinelor, la o scară aproximativă. Ștefulescu a publicat un studiu (pe care l-am numi azi mai degrabă notă) în revista locală „Jiul” și, peste câțiva ani, a revenit asupra castrului în „Gorjul istoric și pitoresc”<sup>18</sup>. Moisil a sintetizat, în

<sup>15</sup> Dumitru Tudor, *Castra Daciae...*, p. 25–26.

<sup>16</sup> Grigore Florescu și colab., op. cit., p. 104.

<sup>17</sup> Expectatus Bujor, *Așezarea romană de la Bumbesti Jiu, județul Gorj (1969–1972)*, în MCA, X, 1973, p. 107; Gheorghe Calotoiu, Ion Mocioi, Vasile Marinoiu, *Mărturie arheologică în Gorj*, Târgu Jiu, 1987, p. 145–150; Cristian Vlădescu, Gheorghe Poenaru Bordea, *Complexul de fortificații de la Bumbesti și rolul lor în răspândirea romanității în Dacia inferioară*, în *Symposia Thracologica*, 1, 1983, Craiova, p. 94–96.

<sup>18</sup> Alexandru Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, Târgu Jiu, 1904, p. 81.



1926, în al său „Repertoriu de localități istorice, preistorice ș. a. din jud. Gorj”<sup>19</sup> toate datele cunoscute până la data respectivă despre complexele romane din zonă – adică, în principal, cele publicate de Ștefulescu, rezultatele săpăturilor efectuate între timp de Tocilescu – Polonic nefiindu-i, se pare, accesibile în mod direct.

După afirmațiile lui Moisil, Gr. Tocilescu a aflat despre existența castrului de la Bumbești din revista „Jiul”, organizând apoi primele cercetări sistematice între 8 iulie–17 august 1897. Conducerea șantierului a fost încredințată inginerului topograf Petre Polonic, care a întocmit opt rapoarte și mai multe schițe, acestea din urmă în parte pierdute. Rezultatele săpăturilor nu au fost publicate, ci se păstrează în manuscris<sup>20</sup>.

Tocilescu a comunicat, în 30.03.1898, la Academia Română, aceste rezultate, iar inscripția descoperită în poarta de pe latura de est a publicat-o în 1900<sup>21</sup>. Această inscripție a fost preluată ca atare și de Alexandru Ștefulescu, în 1904<sup>22</sup>. Trebuie subliniat că în campania din 1897 castrul a fost săpat, cu metodele și aproximațiile aceluia timp, desigur, aproape în suprafață, revenirile ulterioare neputând decât să corecteze unele dimensiuni, să verifice – interpretând în mod științific, și să fixeze unele detalii. Tot în 1897 au fost atacate și termele și a fost semnalată existența așezării civile. În 1937 cercetările au fost reluate de „C.S. Nicolaescu Plopșor”<sup>23</sup>, care a dezvelit o parte din incintă și câteva clădiri din interior (printre care și praetoriul) și a început cercetarea sistematică a laturii sudice<sup>24</sup>. Nici în acest caz nu au fost publicate rezultatele, dar ele au fost puse la dispoziția lui Dumitru Tudor, care a sintetizat numeroase date despre perioada romană, în intenția de „a culege material pentru o serie de monografii asupra castrelor romane din Oltenia”<sup>25</sup>. D. Tudor și-a început seria intitulată „Castrum Daciae Inferioris” prin „Castrele romane de la Bumbești-Gorj”; din cele trei existente, autorul le

consideră romane doar pe cele de la Vârtop și Bumbești, dar se ocupă aproape exclusiv de ultimul; sunt publicate, în afară de fotografiile lui Plopșor, și câteva schițe ale lui Polonic, un plan general al castrului și un plan al termelor; nu lipsește o listă a celor mai importante obiecte descoperite până la acea dată, precum și o serie de „Considerații strategice, istorice și tehnice” despre castru.

În anul 1955, șantierul este preluat de Institutul de Arheologie București și redeschis sub conducerea lui Grigore Florescu; în prima campanie săpăturile s-au concentrat asupra colțului de nord-est al castrului și de-a lungul pantei; se aduc acum o serie de precizări asupra structurii zidurilor, dimensiunilor valului, asupra construcțiilor din interior, bermei și viei sagularis. Opiniile sale asupra etapelor, particularităților de construcție și orientării castrului sunt complet diferite de cele formulate de Dumitru Tudor, și demne de luat în considerație, el fiind primul șef al șantierului Bumbești care își publică rezultatele săpăturilor. Gr. Florescu are meritul de a fi executat primul sondaj în așezarea civilă, semnalând importanța acestuia, și de a fi publicat inventarul descoperit<sup>26</sup>. Același colectiv a continuat și în 1956, lucrând însă la Vârtop<sup>27</sup>. În 1966, a început cercetarea sistematică a așezării civile de către un colectiv condus de Expectatus Bujor; această cercetare s-a desfășurat apoi neîntrerupt între 1968–1972<sup>28</sup>, dar rezultatele săpăturilor întreprinse nu au fost publicate decât parțial. După 1972 este mai greu de stabilit cu precizie cronologia cercetărilor, deoarece ele nu au mai fost publicate; rapoartele campaniilor anuale s-au prezentat în cadrul „Sesiunilor anuale de rapoarte arheologice”, dar aceste comunicări nu sunt accesibile decât parțial<sup>29</sup>. Până în 1982 șeful șantierului – și deci deținătorul celei mai importante documentații – a fost Expectatus Bujor; după această dată s-a alcătuit un colectiv mai larg, reunind arheologi de la Institutul de Arheologie București, Muzeul Militar Central și

<sup>19</sup> Iuliu Moisil, *Repertoriu de localități istorice, preistorice ș.a. din jud. Gorj*, în „Arhivele Olteniei”, 24, V, 1926, p. 125–131.

<sup>20</sup> Grigore Tocilescu, *Academia Română, Manuscrise*, vol. 5133, p. 119–146; 182–187; vol. 5134, p. 308; vol. 5139, p. 68–70.

<sup>21</sup> Idem, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, 1900, p. 18–34.

<sup>22</sup> Alexandru Ștefulescu, op. cit., p. 81.

<sup>23</sup> Grigore Florescu și colab., op. cit., p. 103.

<sup>24</sup> Vlădescu Cristian, *Complexul de fortificații...*, p. 109.

<sup>25</sup> Dumitru Tudor, *Castrum Daciae...*, p. 18–19.

<sup>26</sup> Grigore Florescu și colab., op. cit., p. 103–119.

<sup>27</sup> Expectatus Bujor, *Șantierul arheologic Bumbești*, în MCA, V, 1959, p. 419–424.

<sup>28</sup> Vasile Marinou, Iulian Cămui, *Castrul roman de la Bumbești-Jiu – probleme de conservare-restaurare*, în Litua, 3, 1986, p. 138.

<sup>29</sup> Expectatus Bujor în 1978; Petre Gherghe, Constantin Petolescu în 1980; Expectatus Bujor, Gheorghe Poenaru Bordea și Cristian Vlădescu în 1983; Cristian Vlădescu, Gheorghe Poenaru Bordea și Eugen Nicolae în 1981 și 1984; Vasile Marinou, Dan Ionescu și Daniela Marcu în 1990; Vasile Marinou și Dan Ionescu în 1991 și 1992.

Muzeul Județean Gorj. În 1983 și 1984 s-a lucrat din nou în castru, verificându-se măsurătorile anterioare; a fost cercetată poarta de pe latura de sud, s-a stabilit numărul șanțurilor de apărare și dimensiunile lor, s-a verificat existența unui turn în colțul nord-estic al incintei. În 1985–1986 s-a cercetat baraca soldaților, aflată imediat în dreapta intrării de pe latura de est și s-au reddezvelit alte ruine din interior; după această dată s-a lucrat exclusiv în așezarea civilă de către un colectiv al Muzeului Județean, iar din 1991 șantierul a revenit Institutului de Arheologie.

În concluzie, după 1966 cercetările s-au desfășurat în principal în așezarea civilă și mai puțin în castru. Fără a intra în detalii privind programul general al acestor cercetări, subliniem totuși faptul că săpăturile efectuate în castru după această dată au avut drept scop mai ales lămurirea unor date necesare restaurării sau verificarea unor informații deja existente<sup>30</sup>. Un releveu întocmit în anul 1984 a fost urmat de altele, realizate de către Muzeul Național de Istorie sau, în anii din urmă, de Direcția Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice. Totuși, din această concentrare de forțe nu trebuie să se înțeleagă faptul că în prezent castrul de la Bumbești este un monument „rezolvat” din punct de vedere arheologic; probabil că el nu mai poate oferi nici o mare surpriză cercetătorilor, dar au rămas nerezolvate o serie de întrebări în legătură cu raportul dintre cele două faze - de pământ și de piatră - atât în ceea ce privește incinta cât și construcțiile din interior. Problemele ridicate de Grigore Florescu în 1957 au rămas și ele fără răspuns, întreaga literatură de specialitate ulterioară (în general lucrări de sinteză care se referă la castru doar ca la unul din elementele liniei de fortificații romane) preluând și dezvoltând opiniile formulate pentru prima dată în scris de către Dumitru Tudor (dar de atribuit în egală măsură predecesorilor lui) – desigur cu interpretări noi, ce țin de evoluția stadiului cercetării. Probabil însă că numărul mare de secțiuni practicate în zona castrului face pe viitor imposibile orice alte lămuriri de ordin stratigrafic.

În ceea ce privește așezarea civilă, deși s-a săpat și aici mult, informațiile care ne-au parvenit sunt destul de vagi, insuficiente pentru a alcătui o imagine coerentă. O foarte sumară sinteză a

vestigiilor din acest perimetru se poate regăsi în memoriile întocmite între 1979 și 1982, pentru a „justifica” necesitatea salvării așezării, de către Constantin Preda și Exspectatus Bujor. În general se cunoaște structura așezării, dar ea nu a fost cercetată decât într-o proporție foarte mică, astfel că oferă cercetării viitoare un câmp de lucru destul de vast.

### 3. Probleme de protejare, conservare și restaurare

Primele măsuri în sensul protejării castrului de piatră de la Bumbești au fost luate de către C.S. Nicolaescu Plopșor încă din 1937: s-a expropriat terenul pe care se aflau ruinele și s-a angajat un paznic care a funcționat până în anii '50. Tot atunci s-au făcut și primele consolidări ale zidului de incintă.

În anul 1955, când Grigore Florescu își începea săpăturile în zonă, constata cu tristețe transformarea castrului într-o adevărată carieră de piatră; locuitorii distruseseră mare parte din zidurile dezvelite de săpăturile anterioare și ajunseseră până acolo încât să provoace rupturi ale malului Jiului pentru a-și procura astfel importante cantități de piatră. În plus, Florescu înregistrează cu minuțiozitate și scoaterea unor ziduri din cuprinsul așezării civile, astfel „că șanțurile ce se mai păstrează în așezarea civilă sunt urmele zidurilor și ele pot fi utilizate în cazul unei săpături mai ample pentru identificarea clădirilor”<sup>31</sup>.

În același an 1955, castrul de piatră a fost inclus în lista monumentelor istorice, la capitolul „Monumente de arheologie”, poziția 53, ceea ce teoretic urma să-i asigure o protecție specială. Problema conservării și consolidării ruinelor antice cu mijloace adecvate și pe baza unor studii corespunzătoare s-a pus însă abia în 1979, când se părea că vor exista și mijloacele materiale necesare. Cercetarea și valorificarea întregului ansamblu de la București a fost înregistrată în programul de manifestări dedicate aniversării a „2050 de ani de la înființarea primului stat dac centralizat sub conducerea lui Burebista” și s-a întocmit un program pe termen lung – care a fost însă în scurtă vreme blocat datorită absenței fondurilor necesare pentru o asemenea investiție.

În așezarea civilă, primele măsuri de protecție au fost luate în 1974, când, în urma perimetrării

<sup>30</sup> Gheorghe Calotoiu, *Repertoriul arheologic roman al Gorjului*, în Litua, 2, 1982, p. 45–81.

<sup>31</sup> Grigore Florescu și colab., op. cit., p. 104.

aproximative, terenul pe care s-a apreciat că se află aceasta a fost declarat rezervație arheologică (Decizia Consiliului Popular Județean nr. 160/1974). La puțin timp după această dată, extinderea cercetărilor a demonstrat că vestigiile romane depășesc limitele stabilite dar, din lipsa mijloacelor materiale, nu s-a inițiat niciodată o acțiune de delimitare completă a așezării. Ruinele de construcții scoase la lumină prin săpături au fost în general reacoperite cu pământ (cu excepția ultimilor ani) – soluția limită pentru a le proteja față de agenții atmosferici sau față de căutătorii de piatră. Nu s-au efectuat niciodată acțiuni de consolidare sau de protejare specială a acestor ruine, cu toate că unele dintre ele au fost descoperite în stare foarte bună de conservare și se pretau la o valorificare deosebită.

Din anul 1981, complexul roman a fost expus unui pericol iminent, odată cu întocmirea proiectului de realizare a Acumulării Jiu – Valea Sadului. Institutul de Studii și Proiectări Hidroenergetice a propus, în varianta acceptată de către beneficiar, un amplasament care includea teritoriul rezervației arheologice. Documentația înaintată de proiectant la Consiliul Culturii și Educației Socialiste nu a fost însă avizată, ci s-a făcut recomandarea revizuirii „soluției prezentate de Ministerul Energiei Electrice, astfel încât să permită păstrarea rezervației arheologice” (Protocol nr. 124/1982). Cum această poziție a fost menținută consecvent de către CCES, în anul 1989 s-au demarat lucrările de organizare a șantierului hidroenergetic fără să se fi obținut avizele necesare și ignorându-se toate demersurile făcute de Muzeul Județean Gorj pentru salvarea sitului. Intervențiile în zonă au continuat și în 1990–1991, cu toate că DMSI a cerut în repetate rânduri sistarea acestora și modificarea proiectului astfel încât digul viitorului lac de acumulare să ocolească castrul; această din urmă soluție a fost acceptată teoretic de către beneficiar numai în anul 1992, în condițiile în care lucrările șantierului hidroenergetic erau deja oprite din lipsă de fonduri.

Acest șantier a afectat în mod direct așezarea civilă de la Bumbești, în special prin lucrările auxiliare de strămutare a șoselei care traversează rezervația. În afară de circulația utilajelor grele și desființarea gardului de împrejmuire, nivelarea terenului s-a soldat cu depozitarea unui volum imens de pământ în perimetrul acesteia – ceea ce împiedică și va împiedica încă multă vreme aproape orice

intenție de punere în valoare. În ceea ce privește castrul, cu toate măsurile de conservare amintite mai sus, și acesta este într-o stare de degradare avansată – la accentuarea căreia au contribuit și numeroasele secțiuni, mai vechi sau mai noi, trasate de-a lungul sau perpendicular pe zidurile de incintă și rămase neastupate. În plus, monumentul trebuie să suporte în continuare consecințele nefaste ale vecinătății sale cu restaurantul „Castrul Roman” și mai ales cu anexele acestuia.

În urma discuțiilor purtate constant între 1981 și 1992, beneficiarul investiției de la Bumbești a acordat intermitent unele fonduri pentru cercetare și conservare; cercetarea a căpătat însă un caracter de salvare, desfășurându-se într-un ritm destul de alert. În 1982 s-au reluat săpăturile în castru, degajându-se zidurile existente pentru a se putea stabili starea de conservare, tehnica de construcție și materialele folosite în antichitate; s-au efectuat analize fizico-chimice ale mortarului, s-au identificat sursele de proveniență a pietrei etc. În același an au început lucrări de consolidare și restaurare pe latura de est a incintei, prin refacerea unei porțiuni lungă de 3,50 m<sup>32</sup> care fusese distrusă de localnici, s-a consolidat turnul de colț și s-au început lucrări la poarta de sud, iar în anii următori, până în 1986, s-a continuat consolidarea zidului de incintă și a ruinelor clădirilor din interior.

În ultimii ani nu s-au făcut decât săpături, și acestea doar în așezarea civilă; după 1988 o parte a ruinelor dezvelite nu a mai fost acoperită cu pământ, poate în vederea unei posibilități de consolidare și conservare „in situ”. Cum aceasta nu s-a materializat, este firesc ca starea zidurilor, pavimentelor, cuptoarelor etc. să se fi înrăutățit considerabil față de momentul descoperirii.

4. Ansamblul de la Bumbești-Jiu ridică în prezent, din punctul de vedere al protecției monumentelor istorice, foarte mari probleme. Acestea nu se referă la cercetare ci în mod special la ameliorarea stării actuale și salvarea cel puțin parțială a ruinelor prin consolidarea a ceea ce mai există. Experiențele din ultimii ani, nu numai la Bumbești au demonstrat că în cazul siturilor cu întindere mare, fragmentarea problemelor și aplicarea unor programe diferite de la un sector la altul nu constituie o soluție. Și ne gândim în mod deosebit la o anumită unitate

<sup>32</sup> Vasile Marinoiu, Iulian Cămui, op. cit., p. 42.





Cu excepția bisericilor episcopale de la Vad și Feleac, a celei de la Lujerdiu, datorate intervenției ctitoricești a voievozilor din celelalte zonele lipsite de locaș românesc de zid. Nu este de mirare că puținele așezări cu biserici românești de zid, consemnate în Lista monumentelor istorice, aprobată prin H.C.M. nr. 1 160/1955, au fost înregistrate greșit ca locașuri de lemn. Acesta este cazul bisericilor de la Băița, Nima, Murgău și Rogojel, cărora li se adaugă câteva propuneri pentru completarea noii liste a monumentelor istorice.

Anticipând că toate obiectivele aflate în atenția noastră au, fără excepție, planul de tip longitudinal, tip care, ca și arhitectura de lemn, a dăinuit cu precădere în Transilvania<sup>1</sup>, de-a lungul

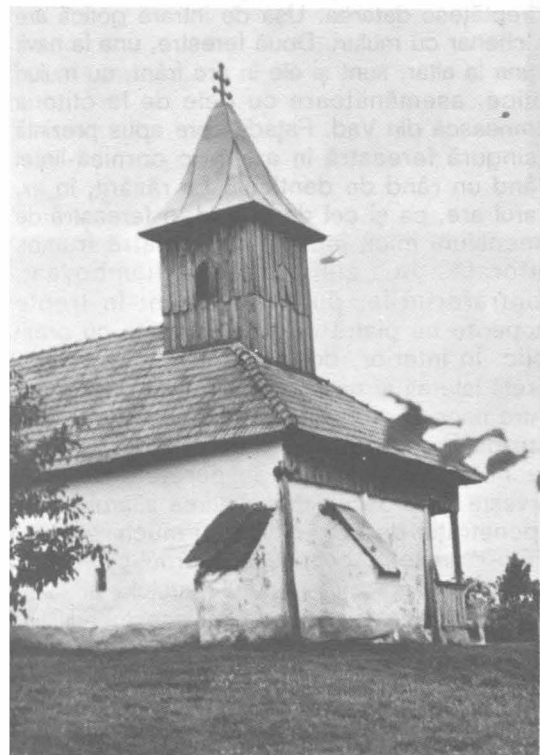
veacurilor, până în secolul al XIX-lea, trecem la prezentarea lor, grupându-le după variantele determinate de forma absidei răsăritene.

Viața religioasă la *Tritenii de Jos* este surprinsă în socotelile arhidiaconatului Turda, într-un document din 1332 și din anii imediat următori<sup>2</sup>. Exista, desigur, atunci, ca și în toate cazurile cunoscute, un locaș dăltuit din lemn. Actuala biserică, identificată cu prilejul lucrărilor de inventariere, este așezată pe o poiană de la marginea de nord a satului. De dimensiuni modeste, locașul din Triteni înfățișează un plan dreptunghiular cu absida decroșată pătrată. Bolțile de cărămidă ale naosului și altarului, bine conservate, sunt semicilindrice cu penetrații, iar bolta pronaosului este de lemn în „anse de panier” (mâner de coș).

<sup>1</sup> V. Vătășianu, *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*, în „An. C.M.I. Transilvania”, 1921, p. 194.

<sup>2</sup> *Documente privind Istoria României*, C, III, Ed. Academiei, 1954, p. 143, 160, 192.

1. *Tritenii de Jos. Latura de nord-est.*



2. *Tritenii de Jos. Partea de vest.*



După analiza stilistică a construcției, edificarea ei poate fi atribuită celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea. De altfel, tocmeala dintre biserică și un sătean, săpată într-o piatră din peretele de sud<sup>3</sup>, atestă existența acesteia în anul 1700. Îndepărtând adăugirile și transformările făcute fără pricepere, cu ocazia unor reparații, biserica de la Trittenii de Jos ar putea redobândi monumentalitatea și armonia proporțiilor<sup>4</sup>.

Aceeași formă de plan o prezintă și locașul satului *Rogojel*, pitoresc risipit la poalele muntelui Vlădeasa. Amplasată în cimitirul satului, străjuită de arbori uriași care formează un cadru impresionant, biserica din Rogojel constituie dovada preluării formei de plan amintite de la locașul de lemn care precedent a ars.

Bolțile semicilindrice de scândură ale naosului și altarului sunt, poate, cele ale vechiului locaș<sup>5</sup>. Pe latura de vest este alipit turnul-clopotniță de piatră. Conform tradiției, biserica ar fi fost construită în anul 1792. Însemnările de pe cărțile vechi, aflate aici, menționează, pentru anul 1800, o biserică nouă în Rogojel<sup>6</sup>.

Biserica de zid din satul *Cozia*, aflată într-o stare precară, de pe valea Someșului (jud. Sălaj), se încadrează în același grup cu cele de mai sus.

Numărul mare al bisericilor de lemn cu absida pătrată, conservate în nordul Transilvaniei, dintre care unele datate cert în secolul al XVII-lea<sup>7</sup>, impune corelarea acestora cu unele locașuri de zid cu aceeași formă, discuție ce depășește însă limitele expunerii noastre.

În a doua grupă tipologică am cuprins cinci locașuri cu absida decroșată poligonală cu cinci laturi.

<sup>3</sup> „De aceasta să se știe că facem tuturor care se cade a ști această tocmeală ce au avut cu lantul, satul, de au dat loc de casă din țințirul bisericii, de au ținut biserica, tocmeala 20 ani. Popa Oancea Popovici erei, văleat 1700”; această inscripție, ca și alte însemnări de la bisericile cercetate au fost culese de Ioana Cristache-Panait.

<sup>4</sup> Acoperișul, turnul-clopotniță și prispa au fost transformate.

<sup>5</sup> Lăcașul nu păstrează urmele decorației pictate, pereții fiind spoși.

<sup>6</sup> Pe un *Mărgăritar*, București, 1746, o însemnare precizează că în 1800 se afla la biserica nouă din Rogojel. Dintr-o însemnare de pe *Cazanii*, Râmnic, 1748, rezultă că a fost întâia dată a bisericii din Mănăstireni, „[...] iar acum în anul 1800 au fost făcută biserică la Rogojel și s-au dat cartea aceasta”. Informațiile bibliografice de până acum atestă satul la 1805, cf. Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, Ed. Academiei, 1968, p. 82.

<sup>7</sup> Calna și Cremenea, jud. Cluj, Almașu Mic, jud. Hunedoara.

Despre biserica din *Bedeciu*, tradiția ne spune că a fost o mănăstire edificată la 2 km de vechea vatră a satului, pe care localnicii ți-o indică și astăzi, pe un loc numit „Obârșia”. Nu este exclus ca această așezare monahală să fi fost construită de o familie de români care, spre a obține titluri nobiliare, îmbrățișase religia catolică. Documente din prima jumătate a secolului al XIV-lea atestă moșia Bedeciu în proprietatea lui Kemeny, fiul lui Ioan, nepotul lui Micula<sup>8</sup>.

Considerente stilistice ne-au determinat să fixăm înălțarea bisericii de la Bedeciu la finele secolului al XV-lea, începutul celui următor. Presupunem că, în vremea reformei, locuitorii români ai Bedeciului (satul fiind și astăzi compact românesc) au preluat stăpânirea locașului mănăstiresc, strămutându-și și locuințele în jurul înălțimii pe care este așezat. Conscriptia lui Bucov din 1760–1762 nu înregistrează nici biserica, nici satul. Deținem însă dovada certă a folosirii sale. Pe o Evanghelie de București, 1742, din patrimoniul locașului, se află însemnarea că a fost cumpărată și dată bisericii din Bedeciu la 10 mai 1744.

Trecând peste adăugirile și reparațiile suferite în timp, ne vom opri asupra elementelor ce îndreptățesc datarea. Ușa de intrare gotică are un chenar cu muluri. Două ferestre, una la navă și una la altar, sunt și ele în arc frânt, cu muluri gotice, asemănătoare cu cele de la ctitoria domnească din Vad. Fațada spre apus prezintă o singură fereastră în ax, cu o cornișă-lintel având un rând de denticuli. La răsărit, în ax, altarul are, ca și cel de la Vad, o fereastră de dimensiuni mici, închisă cu o piatră frumos traforată în stilul gotic flamboyant. Contraforturile, puternice, sunt în trepte acoperite cu piatră de talie, cioplite cu profil gotic. În interior, doi pilaștri marchează, pe pereții laterali ai navei, locul zidului despărțitor dintre naos și pronaos. Arcul între navă și altar este de formă ogivală, din piatră de talie, cu muchiile teșite. O nișă în peretele de nord servește de proscomidie. Boltirea altarului este o penetrație de doi cilindri cu muchiile ieșite (voûte d'arête). Acoperișul și turnul-clopotniță, înălțate, probabil, la începutul secolului al XVIII-lea, măresc valoarea și farmecul acestui edificiu.

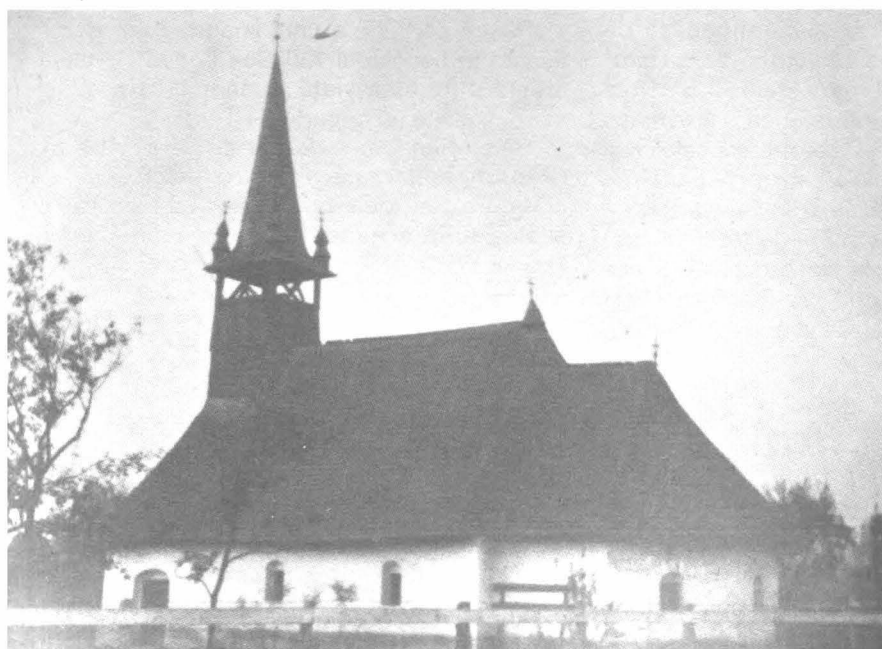
Menționat în lista monumentelor din 1955 ca „biserică de lemn”, locașul românesc din

<sup>8</sup> *Documente privind Istoria României*, C, IV, Ed. Academiei, 1955, p. 279, 648.

3. Cozla. Vedere sud-est.



Iclod. Vedere sud-est.



Mărgău este, în realitate, unul dintre locașurile sătești de zid din jud. Cluj, cu dimensiunile cele mai mari. Păstrând în exterior tradiția vechii arhitecturi transilvănene, elementele din interiorul bisericii au caracteristicile stilului baroc: bolțile a vela susținute de arcuri dublouri, ferestrele mari semicirculare, tâmpla și pictura. Locașul a fost construit în anul 1740, dată înscrisă pe ancadramentul intrării masivului turn de pe vest. În 1798 biserica a ars, păstrându-se doar turnul și partea inferioară a zidurilor, care au fost refăcute, în forma descrisă mai sus, în anii 1804–1810<sup>9</sup>.

Din însemnările din 1704, așternute pe un exemplar din *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, rezultă tradiția lăcașului românesc de zidărie din Mărgău. În locul bisericii de lemn din 1342, din „lunca Răsăritului”, a fost construită, în 1506, o biserică de piatră<sup>10</sup>. Este, desigur, cea pe care a înlocuit-o biserica din 1740, preluându-i forma de plan.

În același grup, al locașurilor cu absida decroșată poligonală, se înscrie și biserica din *Borzești* (fost Berchiș), prețioasă completare a noii liste a monumentelor istorice. Așezată în mijlocul satului, domină cu silueta ei casele răsfirate în vale. Masivitatea zidurilor, cât și faptul că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea s-a simțit nevoia unor reparații importante (bolțile fiind înlocuite cu o boltă de lemn la naos<sup>11</sup> și tavan drept la altar) ne îndreptătesc să afirmăm că locașul a fost construit la finele secolului al XVII-lea, confirmând, astfel, tradiția care-l consideră bătrân de 300 de ani. O însemnare, în grafia secolului al XVIII-lea de pe *Liturghii*, Târgoviște, 1713, menționează că acestea s-au dat de popa Gheorghe de la Buru” [...] și au dat la mănăstirea Berchișului”. Nota constituie singura mărturie istorică a existenței mănăstirii de la Berchiș, astăzi biserica satului, și îmbogățește cunoștințele despre răspândirea vieții monahale românești din Transilvania.

Bisericile din *Iclod* și *Micești* (fost Micuș) sunt până acum singurele construcții religioase românești ce atestă pătrunderea, până în nordul Transilvaniei, a influenței de dincolo de munți,

<sup>9</sup> Decorația pictată a fost executată în 1835, de Ignatie Solyon de Oroszlelei.

<sup>10</sup> Ion Ungur mărturisește că însemnările au fost luate de pe cărțile sârbești ale lui „[...] Andrei Ungur și Nicoale Ungur, preoții strămoșii noștri”.

<sup>11</sup> Bolta naosului cu o frumoasă decorație pictată, asemănătoare aceleia de la Măgura Ierii, datată 1783.

a absidei poligonale la exterior și semicirculare la interior, frecventă în zona Brașovului și a Sibiului.

Tradiția păstrează, pentru ridicarea bisericii din Iclod, anul 1741. Ea este atestată de conscripția lui Bucov din 1760–1762, ca biserică ortodoxă, servind 124 familii neunite<sup>12</sup>.

Cunoscător al formelor arhitecturii de peste munți, meșterul care a construit biserica pare a fi un localnic, după stângăcia cu care execută boltirea altarului și a naosului.

La biserica din Micești, bolțile naosului și altarului arată o mai mare pricepere a meșterului. Prima este o boltă semicilindrică cu două penetrații, ce corespund celor două ferestre de pe latura de sud, iar cea a altarului este un semicilindru terminat cu o semicalotă. Arhivolta de la arcul golului dintre naos și pronaos reprezintă, ca și forma interioară a absidei, o influență venită de dincolo de munți. Ca și la Borzești și Mărgău, biserica din Micești are clopotnița alipită pe latura de vest. Pereții despărțitori între pronaos și naos, naos și altar, ca și la Iclod și Trittenii de Jos, preluau tradiția de la arhitectura bisericilor de lemn. Ușa de intrare are, numai la partea superioară, un profil simplu cu două muluri. Anul 1793, zugrăvit pe bolta altarului, indică numai realizarea decorului pictat<sup>13</sup>.

După sistemul de construcție, biserica pare a fi edificată în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, fiind cea pe care o înregistrează Bucov la 1760–1762, ortodoxă, cu 72 de familii<sup>14</sup>. Spre această datare merge și vechimea crucilor de piatră, frumos sculptate, din jurul bisericii, din care se mai vede ici-colo câte un fragment.

Păstrarea, aici, a unui important lot de cărți tipărite în secolul al XVIII-lea la sud de munți<sup>15</sup> atestă puternica viață românească a acestei așezări, aflată nu departe de Turda.

Bisericilor din *Lujerdiu* și *Mica*<sup>16</sup>, pe plan dreptunghiular, cu absida semicirculară, le alăturăm trei locașuri, aflate, fapt ce trebuie semnalat, în aceeași zonă, din jurul Gherlei și Dejului.

<sup>12</sup> V. Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni 1760–1762*, în „An. Inst. de Ist. Naț.”, III, Cluj, 1926, p. 639.

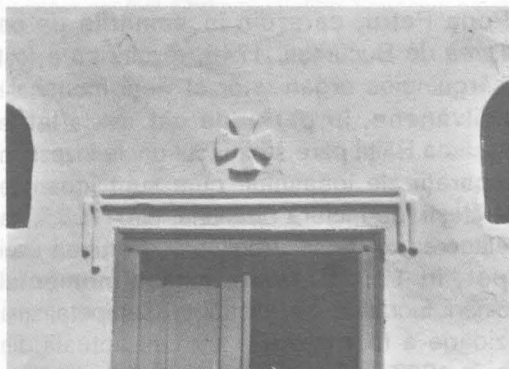
<sup>13</sup> Pictura se păstrează, în afară de altar, pe bolta naosului și ambrasura ferestrelor.

<sup>14</sup> V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 640.

<sup>15</sup> O mare parte din aceste cărți au fost dăruite bisericii în 1778. Anul poate indica sfințirea bisericii sau unele lucrări de reparații.

<sup>16</sup> Studiate de Eugenia Greceanu (pentru teza de doctorat).





5. Micești. Cadrul intrării, registru superior.



6. Micești. Altarul.

7. Băița. Latura sud.



O deosebită semnificație istorică este cuprinsă în zidurile groase, de 60 cm, ale vechiului locaș din *Băița* (fost Chireu)<sup>17</sup>.

Așezată pe o înălțime din afara satului, construcția, de mici dimensiuni (13,80 x 5,95 m, la exterior, iar la cheia bolții naosului 4,50 m înălțime), poate fi considerată, fără îndoială, ca fiind biserica fostei mănăstiri de la Băița, greșit identificată, în bibliografia de specialitate, cu un locaș de lemn<sup>18</sup>.

Ne îngăduim să apreciem, după caracteristicile sale stilistice, că biserica de zid de la Băița datează, cel mai târziu, de la începutul secolului al XVII-lea. Viața culturală pe care o surprindem că a pulsă în jurul acestui locaș, la mijlocul secolului al XVIII-lea, pare a susține temeinicia și vechimea sa. La 1757, avea în patrimoniu numărul important de 20 de cărți<sup>19</sup>. Pe un *Catavasier* de Blaj, 1769, aflăm știrea funcționării unei școli pe lângă mănăstire, din însemnarea aproape ștearsă reușind să descifrăm „[...] când învățăm carte [...]”.

<sup>17</sup> Coriolan Suciu, *op. cit.*, vol. I. Ed. Academiei, 1967, p. 62, 143.

<sup>18</sup> St. Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 66–67.

<sup>19</sup> Însemnarea cărților este făcută de popa Petre pe *Psaltirea*, București, 1748 (azi, în Biblioteca Academiei); ulterior, popa Petre trece la mănăstirea Deda, jud. Mureș, unde pe aceeași carte însemnează, la 1770, cărțile mănăstirii de aici (informații de la Ioana Cristache-Panait).

Popa Petru, care din însemnările de pe *Psaltirea* de București, 1748, rezultă că a fost un sânguinos organizator al vieții monahale transilvănene, în perioada cât s-a aflat la mănăstirea Băița pare să fi făcut unele înzestrări și reparații ale locașului, cum sunt icoanele împărătești, de factură bizantină, din 1758<sup>20</sup>, ca și refacerea din lemn a bolților<sup>21</sup>. Dăruirea unui clopot, în 1762<sup>22</sup>, poate marca momentul terminării lucrărilor de reînnoire. Catapeteasma de zidărie a fost înlocuită cu cea actuală din lemn, în 1867.

Zidurile degradate, pe alocuri înghițite de pământ, impun grabnica restaurare a acestei așezări monahale, situate în apropiere de Gherla, cu care prilej se va elucida, prin cercetări, și datarea sa.

Pe dealul Huhui, din *Ocna Dejului*, dăinuie, deși părăsită, *Biserica Sf. Gheorghe*. Data ridicării o citim deasupra intrării de pe latura de sud: „Anu Domnului 1776, Martie întâi zi”.

<sup>20</sup> Maria cu Pruncul și Iisus Hristos, aceeași mână, ultima datată, 1758.

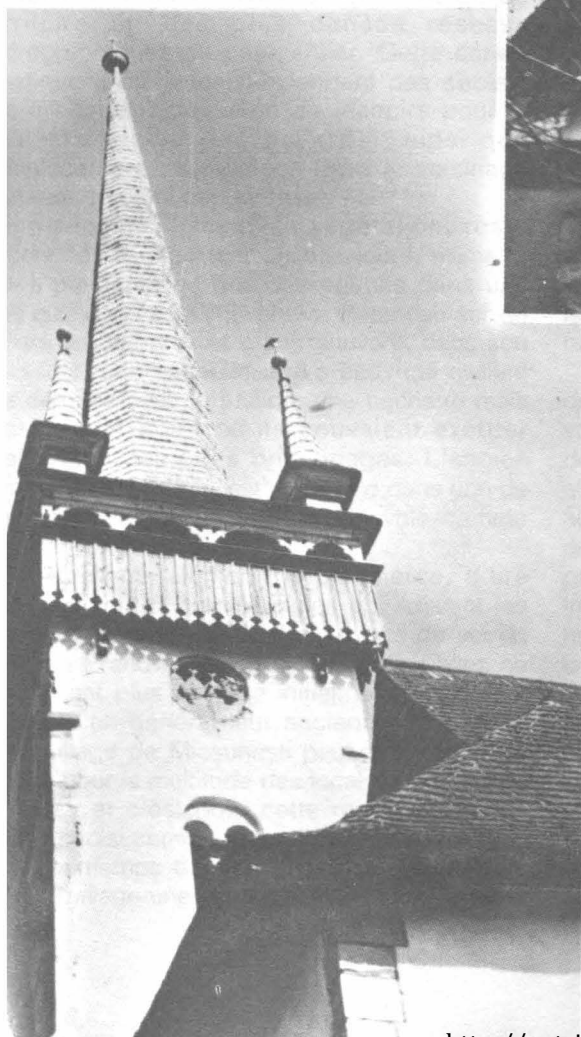
<sup>21</sup> Naosul este acoperit cu un semicilindru, iar altarul cu o boltă din fășii curbe.

<sup>22</sup> „Acest clopot l-am cumpărat Apahidean Anuță și Natu Gavril, 1762”.



8. Nima.  
Vedere  
sud-est.

9. Biserica reformată din Mănăstireni  
(jud. Cluj).



10. Biserica reformată din Mănăstireni:  
Clopotnița.

Cu lăcașul de la *Nima*, edificat în 1777<sup>23</sup>, în locul celui atestat, cu 115 familii ortodoxe de conspirația lui Bucov<sup>24</sup>, încheiem prezentarea ultimei categorii de monumente analizate, acelea cu absida semicirculară.

Departate de a realiza o descriere completă a monumentelor propuse, considerăm că am reușit să subliniem că cele două aspecte pe care le-am urmărit, și anume, că și în nordul

Transilvaniei au fost înălțate biserici românești de zidărie, în pofida deciziilor prohibitive, și că pentru aflarea și studierea lor, trebuie să ne adresăm, ca principal izvor, monumentulu însuși<sup>25</sup>.

ION SCHELETT

<sup>23</sup> Cf. unei însemnări din 1874, de pe Mineiul de Blaj, 1838.

<sup>24</sup> V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 657.

<sup>25</sup> Metodă căreia îi datorăm și cunoașterea valoroase biserici din Săndulești, cf. Ioana Cristache-Panait, arh. Marinel Daia, *Biserica românească din Săndulești (jud. Cluj)* în „Monumente istorice și de artă”, 2, 1974, p. 86–88



Cet exposé a pour but de montrer l'évolution, au cours d'histoire, d'une localité rurale, Micșunești, un village qui se trouve dans une zone située à environ 46 km de Bucarest, capitale de la Roumanie.

Ce village, de même que la région d'alentour, a toujours bénéficié d'un environnement naturel généreux, en dépit des rigueurs du climat continental (+ 30°C en été, - 20°C en hiver).

Trois éléments sont à la source du développement de l'habitat dans cette contrée, dont deux naturels: l'eau et la végétation.

Le troisième tient à l'activité humaine: le commerce de grains et de sel.

Le premier élément, l'eau, est dû à une chaîne de lacs, étangs et rivières, qui font de ce territoire un des plus denses réseaux hydrographiques du pays entier. Cette caractéristique a été fructifiée pendant des siècles: elle explique l'édification de manoirs pour la noblesse locale (les boyards), ainsi que l'emplacement des villages dans le voisinage immédiat de cette nappe d'eau.

Le second élément, la végétation, reste encore assez important de nos jours, même si l'on a pratiqué de grandes coupes dans une forêt qui, jusqu'au XVIII<sup>e</sup> siècle, s'étendait sur de milliers de hectares et offrait souvent, dans son épaisseur, une cachette sûre à ceux qui avaient des démêlés avec la justice, une cachette mais aussi un territoire où ils pouvaient exercer impunément les pires brigandages. L'ancien nom de „la forêt de Vlășia” est entré dans une de nos expressions populaires: „On vole comme dans la forêt de Vlășia”.

Le troisième élément, le commerce, a tiré profit des routes commerciales qui reliaient les cités danubiennes du Sud aux mines de sel de la région Prahova. Même si aujourd'hui elles ne remplissent plus leur rôle initial, ces routes ont conservé en général leur ancienne trajectoire.

Le village de Micșunești peut être considéré typique pour la multitude des localités de la zone observée et c'est pour cette raison que nous l'avons choisi comme exemple.

Au printemps dernier, nous avons inventorié dans ce village une série de bâtiments et fait des

études en vue d'établir une méthode et des critères de travail qui pourraient être appliquées dorénavant à toutes les localités de la zone. La beauté de la région a suscité de nombreuses initiatives au cours du temps, en passant par la création bénéfique de résidences d'été pour les boyards, de complexes d'agrément pour les habitants de Bucarest et jusqu'à l'intervention de Ceaușescu qui a démoli les anciens villages afin de construire des nouveaux quartiers d'immeubles en béton à trois ou quatre étages, dans l'intention sans doute de créer des quartiers satellites de la capitale.

Les études faites sur place ou à partir de documents d'archives ont établi que toute la région a subi la même évolution historique et architecturale, les grandes familles des propriétaires terriens étant apparentées et empruntant les unes des autres les mêmes modèles de construction. Ainsi ont-elles bâti une multitude de résidences seigneuriales qui ont aujourd'hui la qualité de monuments historiques.

Les plus anciennes traces de vie humaine à Micșunești datent des IV-V<sup>e</sup> siècles. Elles appartiennent à la population locale et aux envahisseurs goths. Malheureusement jusqu'ici les fouilles archéologiques n'ont été ni intenses, ni systématiques.

Le premier document qui atteste l'existence du village Micșunești est un acte de donation de voévode Radu cel Mare (Radu le Grand), daté du 15 décembre 1501, qui attribue les villages et le domaine de Micșunești, avec ses moulins, au monastère Nucetul. De tels actes de donation ont été répétés par les princes régnants mais parfois on négligeait, à cette occasion, les transferts de propriété antérieurs (donations ou héritages), d'où maints procès et conflits entre les anciens et les nouveaux propriétaires.

Jusqu'à la moitié du XVIII<sup>e</sup> siècle, les villages étaient donnés ou vendus en même temps que leurs habitants.

Il faut remarquer une particularité intéressante: jusque vers la moitié de XVII<sup>e</sup> siècle, ce domaine qui s'étendait sur sept mille hectares de terre, était soit vendu intégralement, soit exploité en commun par tous les héritiers.

A partir de la seconde moitié du XVII<sup>e</sup> siècle, un seul manoir familial semble devenir insuffisant et les héritiers divisent la propriété en cinq parties; ils commencent à y bâtir leurs propres églises et résidences seigneuriales, autour desquelles se groupent les nouveaux villages. Le domaine seigneurial de Micșunești, ainsi que le village du même nom, est une des cinq propriétés créées à cette époque. Le premier propriétaire, l'écuyer tranchant lordache Micșunescu (qui prend le nom traditionnel de sa terre, et non le contraire!) construit son manoir au bord d'un étang formé par la rivière de Ialomița et à proximité du „Chemin du sel”, la route qui reliait les principaux centres commerciaux du sud à ceux du nord du pays.

L'inventaire du village de Micșunești a été établi à partir des anciennes listes de monuments, antérieures à l'année 1990, où étaient déclarés „monuments” un nombre très restreint d'édifices. Le village, ainsi que le manoir et ses attenances, n'y figuraient pas; seule faisait exception l'église, déclarée monument historique en vertu d'un décret royal de 1915, aux termes duquel „toutes les églises et tous les monastères du pays construits avant 1834, sont considérés en principe comme des monuments historiques, jusqu'à la révision et à la rédaction finale de l'inventaire général des monuments”.

L'édifice du manoir a été inscrit pour la première fois comme monument en 1980, dans les listes établies par la Direction du Patrimoine Culturel National, qui n'ont jamais été validés, pour des raisons politiques. (Elles contredisaient les projets de systématisation générale du pays, entreprise par Ceaușescu.)

Ont été ignorées jusqu'à nous jours les maisons du village, tant les plus anciennes, que celles bâties dans les années trente, quant on a remarqué l'apparition dans le monde rural d'une certaine „maison-type”, adaptée à la planimétrie spécifique des lieux et comportant une décoration en bois inspirée des anciennes constructions paysannes.

Actuellement, après une étude de la région entreprise sur le terrain par notre institut (La Direction des Monuments, des Ensembles et des Sites Historiques – DMASI) une zone réservée a été établie à Micșunești, comprenant la rue principale, l'enceinte de l'école, celle du manoir et les quelques maisons anciennes qui tiennent encore debout.

L'enceinte du manoir recouvrait autrefois une grande superficie où s'élevaient aussi différents

bâtiments annexes, constituant les attenances de la „cour” du boyard. De nos jours, seuls ont été conservés:

a) *Le manoir*, résidence initiale des boyards lordache et Smaranda Micșunescu, utilisé maintenant comme école, construit en 1743, dans le voisinage d'un étang et de l'ancienne route principale. C'est une construction à deux niveaux, avec une cave surplombée d'un plafond en forme de voûte, qui représente la partie la plus intéressante de l'édifice. Le manoir, avec ses façades mutilées et son toit aplati, présente aujourd'hui un aspect extérieur banal, privé de tout élément décoratif. Les voûtes de la cave, savamment conçues, utilisent le système constructif de l'architecture de Brâncoveanu, rencontré dans bien des sous-sol de châteaux de l'époque: le palais de Mogoșoaia-Potlogi, les attenances de la cour voévodale de Târgoviște.

Comme nous l'avons déjà dit, le manoir a été introduit assez tard dans l'inventaire des monuments historiques (1980) et n'a bénéficié d'aucune protection de la loi.

b) *L'église-chapelle (paraclis)*, bâtie en même temps que le manoir, en 1743, par le même boyard lordache Micșunescu. Sa structure adopte le modèle retenu dans la seconde moitié du XVIII<sup>e</sup> siècle par bien des églises de Vallachie: il comprend un plan trilobé, avec une tour s'élevant au-dessus de la nef centrale (*le naos*) et une seconde tour, celle du clocher, au-dessus de l'entrée (*pronaos*). L'effondrement des deux tours (celle du „Pantocrator” et la tour du clocher) – accident qui arrive souvent aux églises roumaines à cause de la fréquence et de la gravité des tremblements de terre – a modifié et mutilé l'aspect extérieur et la silhouette originelle de l'église. De plus, le clocher de pierre a été remplacé par une improvisation en bois.

Pour que l'édifice serve en même temps de chapelle aux boyards et d'église aux paysans, on a pratiqué deux portes d'entrée, détail plutôt rare. A l'intérieur de l'église, ont été découvertes plusieurs couches de peinture murale, toutes datant du XVIII<sup>e</sup> siècle; la dernière a des tendances laïques.

Nous parlerons maintenant du village, qui il ne faut pas oublier – est toujours placé à proximité de la résidence seigneuriale.

Avant le Règlement Organique (un ensemble de lois promulguées en 1831), le propriétaire terrien était obligé d'attribuer à chaque paysan, dans une certaine partie de son domaine, la parcelle de terrain nécessaire pour y construire

une maison, dotée d'une cour et d'un jardin de légumes, pour suffire aux besoins de sa famille. Par conséquent, le propriétaire était responsable de l'emplacement du village à l'endroit qu'il avait choisi pour y faire emménager la population déplacée en suite de l'édification du nouveau manoir. De plus, il devait aussi fournir les bûches et les planches nécessaires aux constructions. Un décret des années 1831-1832 prévoyait un projet intitulé „Pour aider au déplacement des paysans et à la construction de logis corrects et sains”. On y préconisait en même temps un plan-type de maison, avec ses annexes.

L'action se conjugait avec la construction des mairies, des écoles et des magasins à provisions, ces dernières devant être construits près de l'église.

À Micșunești, l'école, avec ses deux salles de classe et la maison de l'instituteur ne seront construites qu'en 1904, par les soins des nouveaux propriétaires du manoir.

En 1844, l'action d'alignement des maisons le long des rues entre dans une nouvelle étape: on demande aux rares habitants encore isolés de se rapprocher du centre du village (*vatra satului*). Après ces réglementations, le village de Micșunești se retrouve groupé le long d'une rue principale qui a en perspective le clocher de l'église.

En 1921, la loi qui distribuait les terres aux paysans leur attribuait des parcelles pour y construire leurs maisons et agrandissait ainsi les limites du village, établies cent ans plus tôt. Ainsi le village dont nous parlons s'est allongé au bord de la chaussée Micșunești – Netezești. Les lots variaient entre 1,5 ha pour les gens mariés et 0,75 ha pour les célibataires.

La notion de „cour” de village est mentionnée pour la première fois sur une carte russe de 1835, où le village de Micșunești figure avec ses 58 „cours” et le village de Micșunești – Ungureni avec 25 cours.

La „cour” des paysans représente, au point de vue économique, une notion plus étendue que celle de la famille. Une même cour peut abriter deux ou trois familles, qui y poursuivent leur propre activité économique.

Mais le nom de „jardin” en connexion avec le village Micșunești paraît pour la première fois en 1579. En principe, chaque famille possède son propre domaine. Même si deux familles habitent dans la même cour, elles sont séparées par une clôture peu élevée qui délimite leurs biens. Les

principaux éléments de l'avoir du paysan sont: sa demeure et les atténuances.

La typologie de l'habitation rurale, en tant que programme architectural le plus ancien, s'est perpétuée jusqu'à nos jours en évoluant graduellement, en concordance avec les moyens matériels de construction et surtout avec les relations sociales des différentes époques.

Il semble que la chaumière creusée dans la terre (avec un toit au niveau du sol) ait été à Micșunești la première habitation connue, mais aucun des documents étudiés n'en fait mention.

Le second type d'habitation a utilisé une charpente en bois, avec un treillis de branchage que l'on emplissait de part et d'autre avec de la terre mélangée à la paille et à la balle de blé, comme liant et pour augmenter la résistance des parois.

Cette habitation comprenait deux pièces: l'entrée (*tinda*) et la chambre principale. À l'extérieur une véranda basse donnait vers la rue; la couverture du toit était faite de roseaux et parfois de chaume. Deux maisons de ce type existent encore de nos jours.

Après la première guerre mondiale, on a bâti des maisons à deux pièces et une entrée; une seule des chambres était habitée.

Dans l'autre, appelée „la grande chambre”, on gardait les objets de quelque valeur et on y recevait les visiteurs. Plus tard s'est ajouté un garde-manger (*celar*), en prolongeant d'un côté l'avant de la maison. On entrait dans cette pièce par la véranda basse qui entourait une partie de la maison (*prispa*). La plupart des villageois de la première moitié de notre siècle possédaient ce type de maison.

Un autre modèle plus évolué, datant des années trente, comportait également une charpente de bois, des treillis de branchages et de la terre; c'était la maison „carrée”, qui avait deux pièces du côté de la rue, séparées par une salle et deux dans la partie postérieure, séparées par la *tinda*. À l'arrière de la maison courait une véranda un peu plus élevée du sol (*cerdac*), avec une balustrade en boiserie ouvragée selon différents motifs inspirés de l'art populaire et que l'on appelle à Micșunești, „grillage”. L'artisan qui a travaillé les „grillages” ajourés de Micșunești est nonagénaire et vit dans un village voisin.

Les maisons du type „carré” avaient des toitures de joncs, rarement de tôle ou de tuiles.

La première maison de briques avec un toit en tôle (exception faite du manoir et de

l'ancienne école) a été construite vers 1930 et une de ces chambres a servi comme salle de classe.

Dans les années 1960-1990, les constructions destinées à une seule famille ont été faites en briques et les piliers en bois de la véranda ont été remplacés par des piliers en béton armé séparés par des arcades.

Une grande partie des atténuances de l'habitation ont disparu dans les années de la collectivisation de l'agriculture, comme par exemple les étables ou les hangars abritant les charriots et les outils agricoles.

Autrefois d'une grande importance, le four à pain, utilisé aussi, pendant l'été, pour la cuisine, ainsi que les puits, sont encore présents aujourd'hui dans cinq habitations.

Parmi les maisons qui jouaient un rôle important dans le village, il ne faut pas oublier le bistrot. Le droit de tenir une auberge ou un bistrot appartenait au propriétaire du domaine seigneurial qui le donnait à bail pour un temps déterminé. Ainsi le bistrot changeait de place selon la demeure du tenancier. Après l'apparition de la loi de monopole d'Etat pour le vin et les boissons alcooliques, l'autorisation d'ouvrir un bistrot était délivrée par

l'administration du district (plasa) en réponse à une proposition avancée par le Conseil Communal et la mairie. A partir de ce moment, l'emplacement du bistrot devint stable, dans une maison située au carrefour des chemins. Il y est encore.

Après la chute de Ceaușescu en 1989, la libéralisation des constructions ainsi que la nouvelle loi foncière ont engendré à Micșunești des phénomènes négatifs, comme par exemple la démolition, par leurs propriétaires, des anciennes maisons ayant une valeur architecturale et historique, afin de construire de nouvelles demeures d'un goût douteux et sans l'avis du moindre spécialiste.

Un bon signe est la réapparition des annexes de l'habitation, et le fait que pour celles-ci a été respectée la tradition. Mais l'absence d'une législation appropriée et de mesures de coercition ont causé la disparition, sous nos yeux, de bien des maisons de valeur.

Ainsi, sur un nombre de 320 habitations rurales il n'en reste à Micșunești que 50 dont on puisse déclarer qu'elles possèdent une véritable valeur architecturale et historique. Encore faudra-t-il les protéger.

Arch. RUXANDRA NEMȚEANU



## O TEMĂ DE ACTUALITATE:

### SISTEMUL EUROPEAN DE INVENTARIERE A PATRIMONIULUI CULTURAL – IECH/ICPE\*

Statutul de membru al Consiliului Europei presupune printre altele și aderarea României la documentele, mecanismele și instrumentele europene de protecție și punere în valoare a patrimoniului cultural.

Fără a avea pretenția ineditului, credem că este util ca în acest moment să se procedeze la o prezentare a normelor și instrumentelor care exprimă experiența țărilor Consiliului Europei în acest domeniu.

În articolul de față ne propunem o succintă prezentare a *Sistemului European de Inventariere a Patrimoniului Cultural* (Inventory of the European Cultural Heritage – IECH/Inventaire du Patrimoine Culturel Européen – IPCE).

Apărut ca o alternativă la diversitatea sistemelor europene de inventariere (vezi articolul „Asupra sistemelor de inventariere a patrimoniului cultural imobiliar” – BCMI nr. 3/III) și aplicat începând cu 1966 în țări din Consiliul Europei (Spania, Malta), sistemul ICPE a urmărit constituirea unui instrument (fișă de inventar) unificat pentru toate tipurile de valori protejate și de a da posibilitatea informării populației și autorităților locale cu privire la existența unor valori protejate și a implicațiilor asupra dezvoltării locale.

#### I. CARACTERISTICI ALE SISTEMULUI IECH/IPCE

Sistemul IECH/IPCE este un *sistem de inventariere juridic-protectiv* având drept scop principal evidența patrimoniului protejat și

informarea persoanelor fizice și juridice interesate cu privire la existența și caracteristicile acestuia.

A fost propusă statelor membre ale Consiliului Europei o *fișă tip de inventar* care trebuia să răspundă următoarelor condiții:

1. să permită o circulație facilă în rândul autorităților locale, regionale, naționale și paneuropene, a populației și asociațiilor neguvernamentale implicate în protecția patrimoniului cultural;
2. ca urmare, să poată fi citită și interpretată și de către nespecialiști;
3. să prezinte un grad mare de versatilitate pentru a fi adaptabilă specificului divers al patrimoniului cultural european;
4. să facă posibilă catalogarea pe țări, regiuni, provincii, localități și tipuri de subiecte ale inventarului prin intermediul unei codificări simple și eficiente.

Sunt definite două tipuri de fișe: Fișă „Monument” și Fișă „Sit”.

Structura acestora se bazează pe definirea *protectivă* a monumentului și sitului, cu alte cuvinte pe *semnificația juridică de valoare protejată*.

#### II. FIȘĂ MONUMENT IECH/IPCE\*

- Format A<sub>4</sub> – avers
- Codificare
  - I.0. Monument Arhitectură Religioasă
  - I.1. Monument Arhitectură Militară
  - I.2. Monument Arhitectură Civilă Publică
  - I.3. Monument Arhitectură Domestică
  - I.4. Monument Arhitectură Industrială/Agricolă

\* I.E.C.H. – Inventory of the European Cultural Heritage.  
I.P.C.E. – Inventaire du Patrimoine Culturel Européen.

\* Vezi fig. 1.

- Rubrici - *Date principale*
  - Denumire
  - Adresa exactă (oraș, departament, țară)
  - Conținut și proximitate de interes cultural
  - Perioada construcției; adăugiri ulterioare
  - Funcțiunea adăpostită în prezent
  - Scurtă descriere; interior, exterior
  - Starea de conservare (a = satisfăcător, b = mediocru, c = slabă)
- pentru:
  - structura majoră
  - acoperiș
  - interior
  - umiditate, igrasie
- Protecția instituită
- Protejare propusă (pe grade:
  - I = în integralitate
  - II = parțial
  - III = structuri ce pot fi înlocuite).
- Instituția de inventariere
- Numele inventariatorului; numele revizorului
- Plan de situație, fotografii
- *Date Complementare*
  - Date tipologice
  - Date cronologice
  - Date tehnice, materiale
  - Caracteristici particulare
  - Utilizare propusă
  - Utilizări posibile
  - Operații de restaurare efectuate
  - Perspective de operațiuni de restaurare
  - Documentație grafică complementară
  - Proprietar
  - Observații asupra pericolelor potențiale

### III. FIȘA SIT URBAN IECH/IPCE \*

- Format A<sub>4</sub> (avers + revers)
- În cadrul sistemului siturile sunt clasificate și catalogate după cum urmează:
  - 0.0 Sit Natural de specifică și deosebită evoluție geologică; peisaje circumscrise și delimitate de forme de relief; rezervații și parcuri naturale
  - 0.1 Sit Istoric; situri/ruine pre și protoistorice considerate și clasate drept monumente; situri antice clasice, adăpostind monumente identificabile ca atare; situri medievale și moderne.
  - 0.2 Sit Științific: De interes pentru științele sociale sau ale naturii.

0.3 Sit Urban: Ansamblu istoric urban caracterizat prin omogenitate, unitate și valoare artistică, istorică și arheologică formând un monument colectiv.

0.4 Sit Mixt: O sinteză între natural și artificial reprezentată prin;

- cadrul natural al unor sate și orașe
- cadrul natural de amplasare a clădirilor izolate cu valoare istorică și artistică deosebită.
- Insule locuite.
- Rubrici (avers):
  - Localizare
  - Denumire
  - Descrierea sectoarelor protejate
  - Stare actuală
  - Protecție existentă - asupra obiectului
  - asupra cadrului extins
  - Pericole eventuale
  - Prevederi de protecție
  - Bibliografie
  - Observații
  - Autorul completării, revizor, dată
- (revers)
  - Harta la Scara 1/10 000 (minim) cu marcarea gradelor de protecție în delimitări topografice după cum urmează:
    - DP 1 = inviolabil
    - DP 2 = conservarea primează dezvoltării sectorului
    - DP 3 = dezvoltare permisă cu respectarea unor norme ambientale.
  - Fotografii

### IV. SISTEMUL IECH/IPCE, O POSIBILĂ OPȚIUNE?

Aflată la (re)început de drum, activitatea de protecție a monumentelor, ansamblurilor și siturilor istorice se află în postură dificilă dar și incitatoare de a-și selecta instrumentele și mecanismele potrivite pentru protejarea și punerea în valoare a patrimoniului. Este evident că opțiunea va fi determinată de tradițiile și specificul românesc, de capacitatea specialiștilor și instituțiilor de a răspunde adecvat „provocării” problemelor patrimoniului și, nu în ultimul rând, de experiența europeană în domeniu. Fără a avea pretenția unei analize care să poată genera o opțiune fundamentată, pentru care o analiză comparativă ar fi fost fără îndoială mult mai potrivită, prezentarea sistemului IECH/IPCE poate constitui, totuși, un punct de plecare pentru o abordare mai aprofundată a problematicii inventarierii patrimoniului arhitectural românesc.

\* Vezi fig. 2.

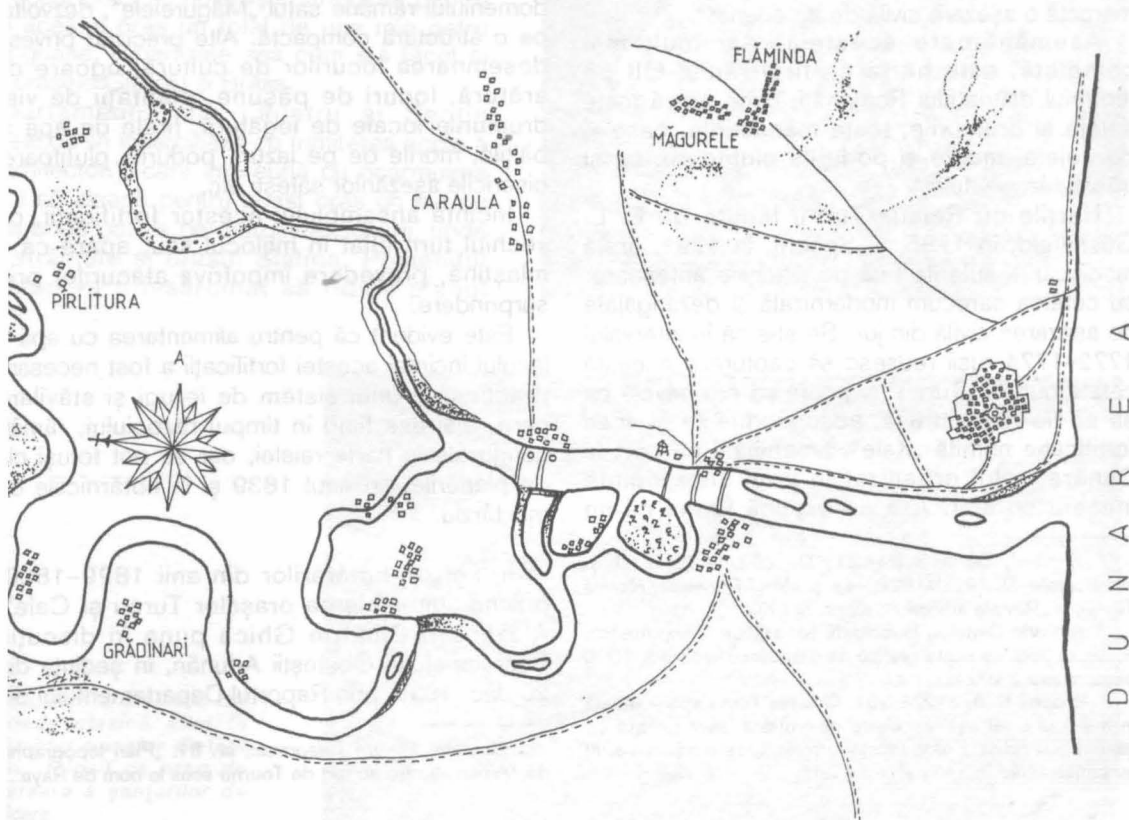
## IOȘII, SATE, TÂRGURI ȘI ORAȘE: I. TURNU-MĂGURELE

În urma războiului ruso-turc de la 1828–1829, sunt întoarse Valahiei teritoriile Țitelor raiale ale Brăilei, Giurgiului și Turnului. Prin „publicații” date prin județe, se anunță că și acei care dețin stăpânirea de locuri în Țișoanele acestor orașe, să le înștiințeze la Comisia sinetelor<sup>1</sup>, pentru a intra în stăpânirea r<sup>1</sup>.

<sup>1</sup> Arhivele Statului, București, *Administrative Vechi*, 2676/1830, f. 1, 4; Kale în turcește înseamnă cetate.

Prin dispoziții speciale, Divanul Săvârșitor cere efectuarea de catagrafii în satele de pe moșiile fostelor reioane, pentru a se stabili și modul cum trebuie plătite impozitele acestora. Obiectul unei asemenea catagrafii îl constituie satele Flămânda și Măgurelele cu cetățile „Turnu” și „Cale”, a căror situație se arată că trebuie să urmeze pe cea a Brăilei și Giurgiului.

1. Cetatea Turnu, detaliu din „harta râului Olt în județul Romanați”; de remarcat că cetatea este înconjurată de o așezare compactă, bine delimitată cu șanțuri sau ziduri.



Tot la această dată se pune și problema întemeierii orașelor Turnu și Cale, ceră, du-se orânduirea de cinovnici (funcționari) care să se îngrijească de întocmirea lor.

Cinovnicul însărcinat cu această misiune imediat după înfrângerea otomanilor, arată că în aceste cetăți nu au locuit creștini, iar satele Ciupercești, Flămânda și Măgurelele, ca și Caraula și Gârla sunt părăsite, cu toate locuințele dărâmate până la fața pământului...<sup>2</sup>.

Intrată sub stăpânire turcească din anul 1545, Cetatea Turnu cu pământurile din jur este transformată în raia. Ea nu va mai fi eliberată decât pentru scurtă durată în vremea lui Mihai Viteazul. Situația acestei raiale este cunoscută, sub unele aspecte, numai din materialele cartografice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul veacului următor.

În afara reprezentărilor din harta lui F. Schwantz de la 1722, unul din documentele mai importante care se impun atenției par a fi schițele maiorului Jeney, făcute cu prilejul călătoriilor din anul 1784, pentru „descrierea topografică – statistică a Bulgariei și Valahiei Mici”, în care fortificația apare ca formă pentagonală, în fiecare vârf al poligonului aflându-se câte o turelă. Alături de cetăție este marcată o așezare civilă de tip adunat<sup>3</sup>.

Asemănătoare acesteia, dar mult mai completă, este harta cu firul râului Olt pe teritoriul districtului Romanai, care indică toate satele și drumurile, toate mănăstirile, casele, bordeiele, morile și podurile plutitoare, ca și trăsăturile reliefului<sup>4</sup>.

Hărțile cu Raiaua Turnu făcute de F. L. Gussfeld, în 1785, și Specht, în 1791, arată modificările suferite față de situațiile anterioare, cu cetatea oarecum modernizată și dezangajată de așezarea civilă din jur. Se știe că în intervalul 1772–1774 rușii reușesc să captureze această cetate numită „Turnu” și poate că era nevoie ca ea să fie reconstruită, adăugându-i-se și cea fortificație numită „Kale”, amenajată ca port la Dunăre, totul organizat în jurul unei incinte înecate cu apă. Așa se explică faptul că se

vorbește de existența a două cetăți, „Turnu” și „Kale”, pe al căror loc se propune, după desființarea raialei, constituirea unui oraș cu același nume.

Situația acestui teritoriu revenit Valahiei este cuprinsă în planul de hotărnicie întocmit de inginerul hotarnic, paharnicul Teodor Palladi, după ciornele sublocotenentului Simeon Kamenskoy, din corpul topografic al militarilor ruși, cu ridicările din toamna anului 1831<sup>5</sup>.

Tras în tuș și randat în culori de apă, planul respectiv, înfățișând structura reliefului în toate detaliile sale, oferă o înțelegere cuprinzătoare a unor aspecte specifice vieții sociale și unor fapte istorice legate de locurile respective.

Toponimele locale, ca „Drumul Banului” (vechiul drum comercial al Văii Dunării), „Drumul oilor”, „Calea berbecelui”, „Drumul untului”, sau „Valea bisericii”, „fosta biserică a călugărului” etc. sunt exemple lămuritoare în acest sens. În mod asemănător sunt însemnate pe acest plan „Calea lui Traian” cu „Cetatea de pământ”, ca și ruinele cetăților „Turnu” și „Kale”. Satele Odaia și Gârla sunt arătate ca așezări organizate, de tip adunat, situate chiar pe linia de hotar a fostei raiale. În afara cetăților, așezarea importantă a domeniului rămâne satul „Măgurelele”, dezvoltat pe o structură compactă. Alte precizări privesc desemnarea locurilor de cultură, ogoare de arătură, locuri de pășune, plantații de vie, drumurile locale de legătură, firele de apă și bălțile, morile de pe iazuri, podurile plutitoare, bisericile așezărilor satești etc.

Incinta ansamblului acestor fortificații, cu vechiul turn aflat în mijlocul său, apare ca o mlaștină, prevădând împotriva atacurilor prin surprindere.

Este evident că pentru alimentarea cu apă a lacului incintei acestei fortificații a fost necesară practicarea unui sistem de ierugi și stăvilare care, distruse fiind în timpul războiului, rămân nefigurate în harta raialei, dar se pot totuși citi pe planurile din anul 1839 și în hotărnicile de mai târziu.

În sensul hotărârilor din anii 1829–1830, privind „întemeierea orașelor Turnu și Cale”, Alexandru Dimitrie Ghica pune în discuția Secretariatului Obștești Adunări, în ședința din 20 dec. 1835, prin Raportul Departamentului din

<sup>2</sup> Ibidem, D. 343 j/1831; D. 252/1830, f. 2 și următoarele; D. 192 1/1829; vezi și Mihail Popescu, *Raiaua Turnul*, în „Revista arhivelor”, III, nr. 8/1939.

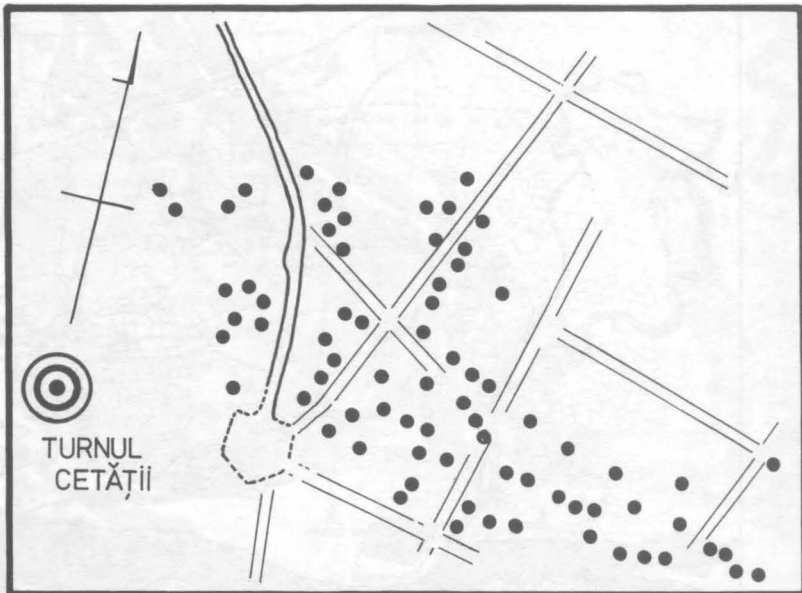
<sup>3</sup> Arhivele Statului, București, fond *Microfilme, Austria*, R. 89, c. 354, cu scară grafică de 6 ceasuri, fiecare a 6 000 picioare sau 2 400 kl.

<sup>4</sup> Ibidem, R. 3, c. 228–231; Cetatea Turnu apare situată în mijlocul unei așezări civile dezvoltate, înconjurată cu șanțuri sau ziduri. Poate tocmai urmele acestei așezări sunt surprinse astăzi în fotografiile aeriene.

<sup>5</sup> Ibidem, *Planuri Teleorman*, nr. 81: „Plan topographic du Terrain annexe au fort de Tournou sous le nom de Raya...”



2. Schiță indicativă după o fotografie aeriană cuprinzând un detaliu din partea de nord-est a ruinelor turnului, în care se surprind urmele unor așezări în jurul fortificației, care se arată a fi structuri din etape diferite (arhiva DMSI, fotograma nr. 72 321-80).

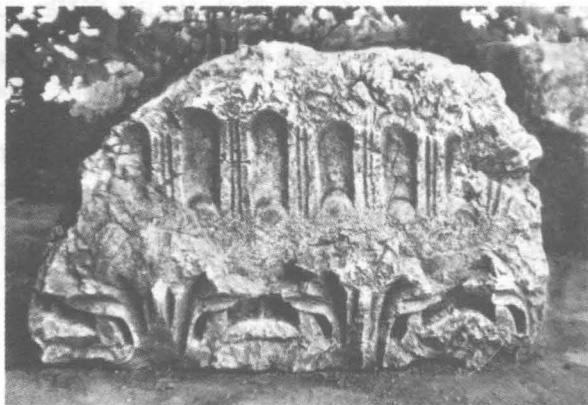


1. Fragment architectural din perioada clasică aflat în lapidarul din Grădina publică a orașului Turnu Măgurele.

ntu, nr. 3292, Proiectul de înființare a noului s Turnu, susținut prin jalbele lor de 115 țători.

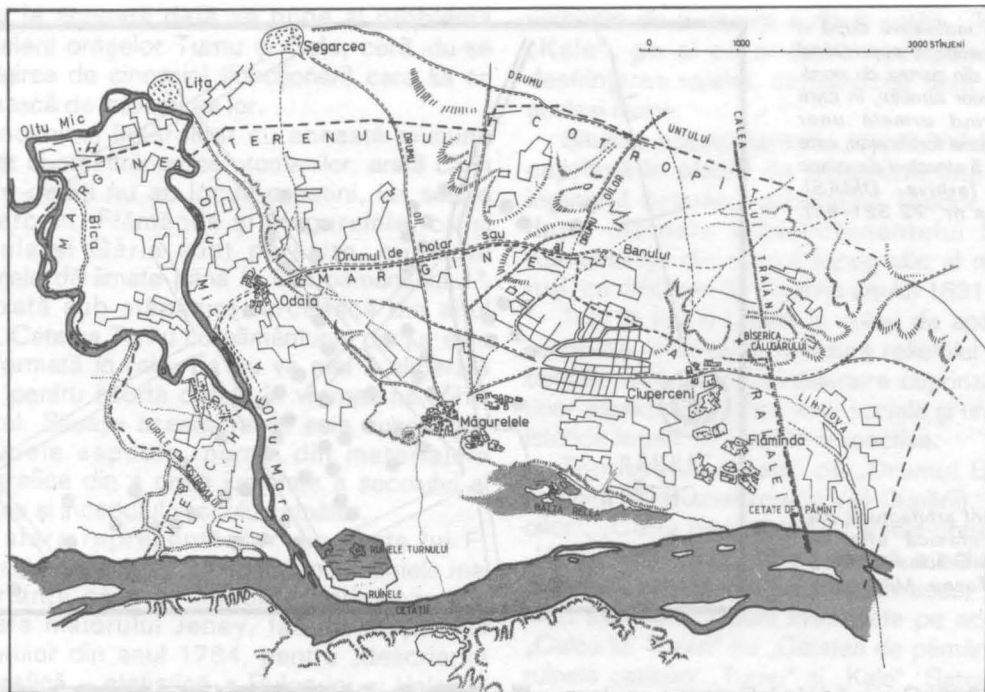
cu acest prilej se hotărăște atribuirea pentru nul acestui oraș un total de una mie patru pogoane, repartizate așa cum s-a făcut și ru orașele Giurgiu și Brăila.

Departamentul din Lăuntru și Secția erească se însărcină cu trimiterea acolo a „arhitecton”, care împreună cu ocârmuirea ăului să aleagă pentru acest oraș un loc cu mai bună poziție pe marginea Dunării, unde se strămute și orașul Slatina. Pomenitul tecton va fi însărcinat să ridice planul



1. Fragment architectural din erioada clasică aflat în nsamblul ruinelor Cetății urnu, folosit ca prag de raversare a șanșurilor de ertificare.





3. Harta raialei Turnu, reproducere a planului de hotărnicie întocmit de inginerul Teodor Palladi, 1834 (după ridicări topografice din anii 1829–1831).

pe zona respectivă se aflau așezări omenești încă din veacul al treilea<sup>6</sup>.

La însărcinarea Departamentului din Lăuntru și a Secției ingineresti, arhitectul Ch. Illig

orașului după pilda celor mai mari orașe ale Europei. Planul respectiv, cu îndreptări ce se vor cere, urmează a se prezenta spre întărire Măriei Sale lui Vodă și să se pună în lucrare. Arhitectul trebuia să stabilească apoi amplasamentele pentru construcțiile publice: ocârmuire, judecătorie, magistrat, poliție, închisoare, cazarmă etc.

După doi ani, marele dvornic Mihail Ghica, șeful Departamentului din Lăuntru și V. Blarenberg, inginerul statului, efectuează o vizită în județele de lângă Olt și stabilesc ca orașul Turnu să se clădească pe dealul de la Măgurele. Se hotărăște totodată ca orașul Slatina să rămână pe loc, iar capitala județului Teleorman să se statornicească la Turnu, cu o nouă arondare a plășilor. O vizită de o „oarecare cercetare arheologică” a oaspeților cu însoțitorii lor, unde de curând au ieșit la iveală numeroase vestigii în apropiere de ruinele așezământului roman din vechea Dacie, lasă să se înțeleagă că

<sup>6</sup> Aneta Chr. Milian, *Monografia orașului Turnu Măgurele*, 1941.

3. Cetatea Turnu și împrejurimile ei, detaliu din schița maiorului Jeney, 1784; de remarcat poziția așezării civile alăturat laturii de est a fortificației.



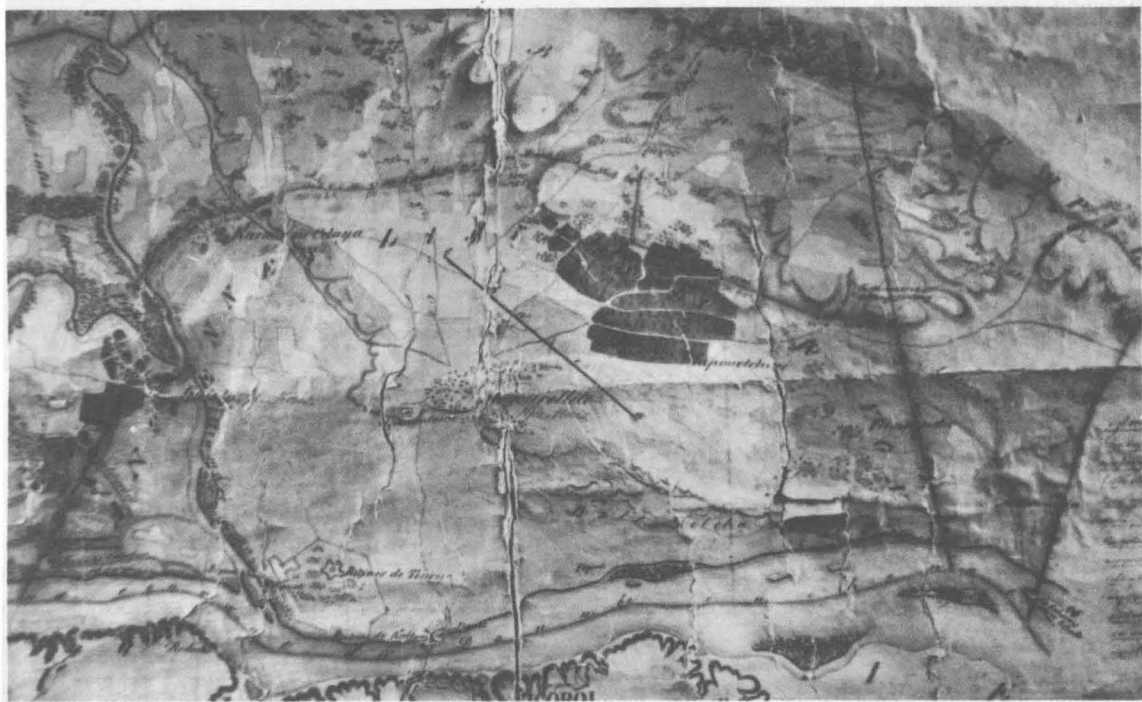
4. Cetatea Turnu și împrejurimile ei, detaliu din harta lui F. F. Güssefeld, 1785.

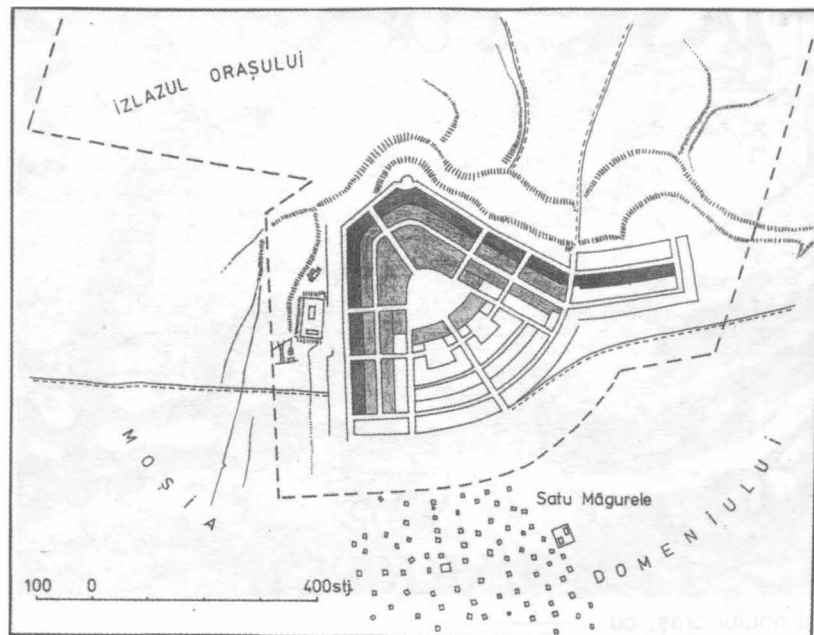


prezintă în anul 1836 proiectul noului oraș, cu zonificarea cerută, precum și un plan de situație cu încadrarea în zonă. Planul de parcelare cu amplasamentele pentru principalele construcții publice se prezintă în anul 1839<sup>7</sup>. De la această dată, arhitectul Ch. Illig, autorul acestor planuri,

<sup>7</sup> B.A.R., H. 1069 – D XXX 36; *Plan d'une ville //a//fonder//a//Tourn//district d'Oltou*; anul 1836, sept. 29, B.A.R., H. 1068 – D XXX 35; *Planul orașului Turnu din județul Teleorman*, copie de St. Lespezeanu, 1850; B.A.R., 1 067 – D. XXX 34, copie de Fr. Horn, 1854.

5. Domeniul raialei Turnu, detaliu din harta de hotărnicie a inginerului Teodor Palladi, 1834.





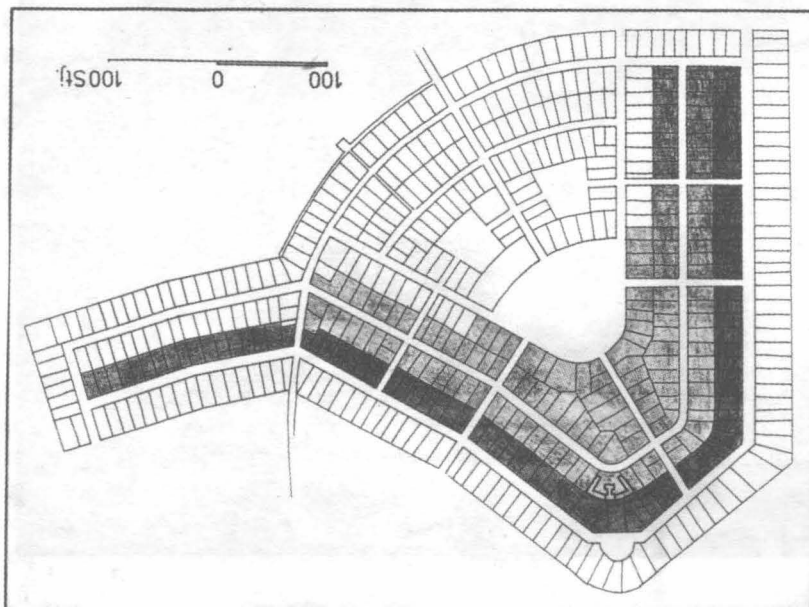
4. Schiță de plan cu zonarea ariilor de parcelare și regimul de construcție, anul 1836-1839, arhitect Ch. Illig.

este angajat de ocârmuire să realizeze numitul oraș Turnu Măgurele, plata lui, ca și finanțarea lucrărilor edilitare făcându-se din vânzarea locurilor de case.

Încă din anul 1840 se vând locuri de ohabnică stăpânire către cumpărători, cu „bilet” și cu încunoștiințarea Departamentului din Lăuntru. Dar, se constată că unii dintre cumpărători nu se grăbesc să-și facă case pe

aceste locuri. Alții voiesc să-și facă casele de locuit așa cum se impune, așezate la linie, însă fără de „galariile (porticele)” prevăzut a le avea în față...

Inginerul Illig se simte dator să facă cunoscut acest lucru Departamentului din Lăuntru și să ceară lămuriri asupra măsurilor de urmat. După opinia sa, ar trebui ca numai pentru localurile de prăvălii să fie cerut a se face aceste galerii, în rest doar proprietarii doresc cu adevărat acest



5. Planul orașului Turnu Măgurele; schema de parcelare cu zonarea regimului de construcție, 1839, arhitect Ch. Illig.

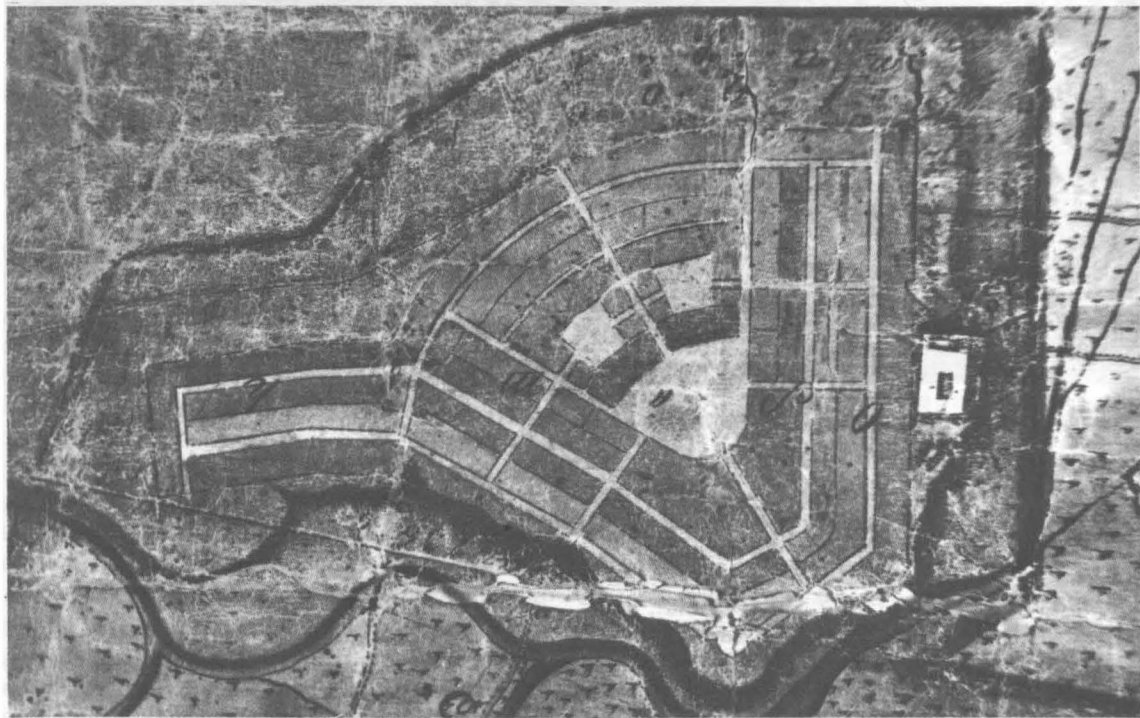


lucru. El pune în discuție și situația acelor locuitori care cumpără locuri din vatra orașului, fără să construiască ceva pe ele. Se întocmește și o situație a locurilor vândute, cu construcțiile ridicate până la acea dată. Astfel, dintr-un total de 133 de locuri vândute, numai pe 35 dintre ele s-au săvârșit locuințe; pe alte două locuri locuințele sunt numai începute, și pe 99 trebuie să se construiască de acum încolo. Departamentul din Lăuntru stabilește ca în această situație numai pe Ulița cea Mare să se ceară „clădiri cu galarii”.

Din datele de arhivă, vedem că inginerul Illig începând cu anul 1839 este plătit cu 6 000 lei

Totuși, fără angajarea unui inginer nu se poate realiza orașul proiectat și pe acest post, în cursul anului 1843, vedem că figurează inginerul Ion Vâlceleanu, plătit cu 400 lei pe lună<sup>9</sup>.

Odată cu începutul celui de-al cincilea deceniu, condicile de venituri și cheltuieli înscruie o seamă de acțiuni importante pe seama orașului. Pentru iluminarea pe timpul nopții, orașul are nevoie la un moment dat de 16 felinare, pentru care se cer mereu câte 22



6. Detaliu din schița de plan a orașului Turnu Măgurele cu zonele de lotizare și regimul de construcție proiectat; 1836-1839, arhitect Ch. Illig.

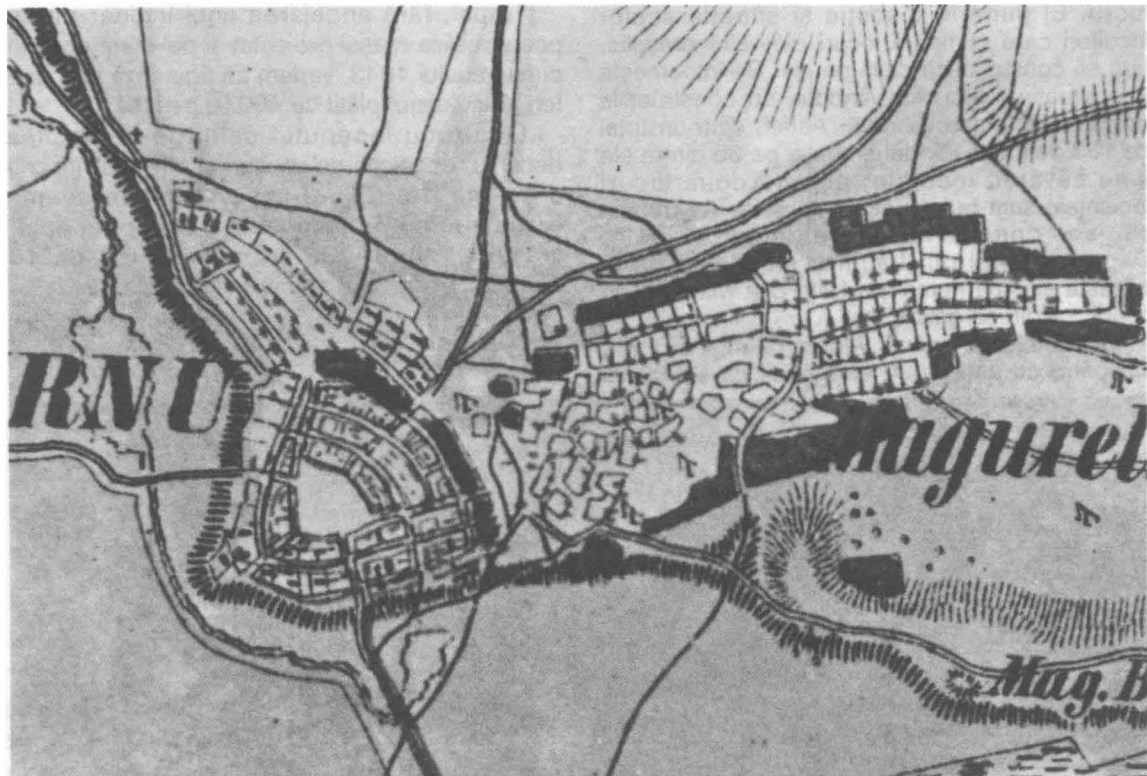
pe an. El trebuie să facă măsurătoarea orașului și însemnarea locurilor, de asemenea, i se cere delimitarea izlazului. Dar, din iunie 1841 municipalitatea refuză să-i mai plătească această leafă, deoarece crede că se poate face orașul și fără dânsul. Cu toate intervențiile Departamentului, inginerul Illig se vede nevoit să renunțe la această slujbă; el trebuie să-și lichideze angajamentele și să plece, desființându-i-se postul<sup>9</sup>.

<sup>9</sup> Arhivele Statului, București, *Comunale*, D. 1/1840, întreg dosarul; D. 1/1842, f. 126, 162.

oca seu pe lună. Numărul acestor felinare trebuie să crească, prin facerea unora noi și repararea celor vechi.

Veniturile orașului se arată că provin din taxele vamale prilejuite de transportul fluvial pe Dunăre și, îndeosebi, prin vânzarea loturilor de

<sup>9</sup> Ibidem, *Vornicia din Lăuntru*, D. *Condici de venituri și cheltuieli* nr. 5/1843.



7. Orașul Turnu Măgurele, detaliu din harta România Meridională, 1856-1864.

case, ale căror prețuri variază în funcție de prevederile planului ingineresc. Pe această cale sunt împroprietăriți toți solicitanții locali, ca și locuitorii veniți din satele Dorobanțu, Seaca, Uda, Odaea, Spătărei, Piatra, Broasca etc., sau din București și Craiova, unii cumpărând chiar câte două locuri. În regimul cheltuielilor, în afara

8. Casă veche din orașul Turnu Măgurele cu „galarii” (fostă prăvălie?), ante 1877.



unor lucrări din programul Magistratului orașului, figurează și plata unor cărți ca: *Istoria sfântă*, *Epistolar*, *Oricolo*, *Iulie Cezar*, *Secretarul Intim*, *Francesco de la Rimini*, abonamente la „Vestitorul românesc”, „Buletinul oficial”, „Foaia sătească”, *Patru cuvinte morale*, *Marsel*, jurnalul intitulat „Universul”, „Curierul de ambele sexe” etc., unele chiar în mai multe exemplare.

În anul 1845, are loc o vizită a Domnitorului în acest oraș, prilej cu care se organizează o iluminare deosebită, pentru care se face câte un stelaj în formă de piramidă, cu arcuri și coloane așezate în dreptul palatului și la alte două porți, în Piață și la bariera spre Izlaz, pe unde a intrat Măria Sa. Pentru această iluminare s-au cumpărat 1 500 străchioare mici, în care a fost pus seul (150 oca); în alte 200 străchini mari așezate pe stâlpi fixați în jurul pieței celei mari s-a pus păcură (50 vedre). Pe două „transparenturi” așezate la poarta Palatului figurau, desinate portretul Mării Sale și Marca Țării”.

Tot atât de importante sunt și sărbătorile ce au avut loc în acest oraș în anul 1844, pregătite de un iluminat de noapte asigurat de 24 felinare și 400 ulcele, pentru care s-au cumpărat 80 cale de seu; orașul se împodobește cu arcuri și trîmf cu coroane, așezate în Piața Mare și în Piața Cinstitei Cîrmuiri. În Piața publică a orașului "Restaurantul românesc" pregătește o masă mare, pentru care se procură 4,5 ocale de unt le vacă, 60 ocale de orez, 2 ocale stafide, 3 ocale de salam, 22 ocale carne, 4 ocale de achiu, una oca de zahăr și 130 ocale de vin.

Pregătită să intervină în caz de incendiu, "Comanda de foc" primește 2 sacale, iar alubritatea orașului o tulumbă<sup>10</sup>.

În anul 1856 se fac proiectele pentru construcția de nou a cinci încăperi, ca localuri de bariere pentru cinci ulițe de intrare în orașul Turnu. Se face precizarea că până atunci pentru aceste bariere se folosea câte un bordei<sup>11</sup>.

În anii 1860–1861 se practică o șosea modernă care să lege orașul cu marginea Dunării, până la terenul nisipos, întrucât cea veche s-a stricat. Se prevede facerea de șanțuri pe o parte și de alta a acestei șosele, pământul excavat urmînd să fie folosit pentru ramblee. Proiectul respectiv cuprinde: plan topografic, profile, calcule, terasamente, planurile capetelor podurilor, lista cherestelei, așezarea de brazde și plantații, descrierea lucrărilor și devizul cu analizele de prețuri. Inginerul Ion Livaditu trebuie să aducă corecturile cuvenite acestui proiect<sup>12</sup>.

În anul 1860 se vede că piața din mijlocul acestui oraș, cu un perimetru de 356 stînjani, a ajuns în stare de necurătenie. Se propune să se închidă cu un grilaj din lemn și să se planteze o anumită porțiune din ea, iar restul să se păstreze așa cum este. Nicolae Popescu, inginerul acestui oraș, este chemat să facă planul și devizul lucrării. Se cere orașului să precizeze de ce fonduri dispune, spre a i se trimite un geisagist care se ocupă cu executarea grădinilor și se cer în diferitele orașe. Este invitat să cerceteze această lucrare și inginerul Zanne,

șeful serviciului tehnic al Primăriei Bucureștilor, sub a cărui subordonare se află și Direcția grădinilor publice. Devizul lucrărilor se cifrează la suma de 6 792,20 lei; Prefectura de Teleorman este chemată să se ocupe de fixarea pe un plan a poziției acelei piețe cu toate clădirile și străzile învecinate, precum și delimitarea ariei grădinii ce urmează a se face pe acest loc<sup>13</sup>.

În 1862 municipalitatea orașului Turnu propune construirea a 16 șatre de scîndură de brad în una din piețele centrale ale orașului, pentru vânzarea de zarzavaturi și a altor articole de primă necesitate. Prin licitație, lucrarea revine tâmplarului Hristea Anghel din localitate, urmînd a se executa prin arhitectul Capitalei<sup>14</sup>.

Alte lucrări importante, pe lângă catedrala „Sf. Haralambie”, înălțată în anii 1842–1845, privesc ridicarea unei școli primare de băieți, în 1852, a unei școli de fete, în 1861, a bisericii „Sf. Vineri” în 1862–1865 etc.

Planurile din a doua jumătate a secolului ne arată că orașul Turnu s-a realizat întocmai prescripțiilor din programul de sistematizare din perioada regulamentară, inițiat de Mihail Ghica. Proiectul arhitectului Ch. Illig, după care s-a realizat orașul, este un remarcabil exemplu al modului de înscriere și adaptare a unei compoziții urbanistice la condițiile oferite de natura reliefului; este un exemplu al modului în care s-a ținut seama în realizarea lui de aplicarea unor principii desprinse din regulamentele de aliniere și de înfrumusețare a orașelor și târgurilor, prevăzându-se piețe mari de paradă, piețe de desfacerea produselor, ulițe și străzi largi, case zidite la drum și fiecare cu „galarii” sau „privitire (cu foișor, pridvor, sală sau balcon)”, totul situat pe răscrucea drumurilor mari ale zonei, pe cornișa ce domină zarea, deopotrivă spre valea Dunării și a Oltului.

ANDREI PĂNOIU

<sup>10</sup> Ibidem, *Condici de venituri și cheltuieli pe anii 1842–1846*, spicuiuri din tot materialul.

<sup>11</sup> Ibidem, *REAZ*, D. 94/1854, f. 158, 159, 171, 191.

<sup>12</sup> Ibidem, *Lucrări Publice*, D. 10/1861, f. 1 și următoarele.

<sup>13</sup> Ibidem, *Comunale*, D. 197/1860, f. 1–4.

<sup>14</sup> Ibidem, D. 325/1862, f. 5, 21.

SESIUNEA DE COMUNICĂRI  
„ARTA ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC”,  
București, 25–26 mai 1993

Sesiunea de comunicări ținută la București (25–26 mai 1993) cu tema *Artă în spațiul spiritual românesc*, a cuprins 15 expuneri reflectând importante idei și tendințe actuale din domeniul vast al artelor: arta și critica de artă, teatrul și filmul, muzica, arhitectura, și este rodul colaborării științifice dintre Institutul de Istoria Artei „G. Oprescu” al Academiei Române și Institutul de Istoria și Teoria artei din cadrul Academiei de Științe a Republicii Moldova. Pe lângă comunicările evidențiind tradițiile artistice naționale, am remarcat pe cele cu referire la tendințele și experimentele artistice din anii '70–'80 sau pe cele care respiră idei, meditații asupra structurii omului modern precum și semnalarea deschiderii artei spre actul politic, la noi, cu dorința artistului de a fi prezent în miezul evenimentelor actuale, publicul devenind scopul acțiunii acestuia.

Câteva interesante intervenții au abordat problematica monumentelor istorice așa cum reiese din următoarele titluri: *Situația bisericilor din Basarabia oglindită în bibliografie*; *Casa țărănească: geneza și tipologia*; *Rezultate ale artei lemnului din Gorj*, confirmare a rolului cercetării de teren; *Considerații noi privind evoluția centrului orașului Chilia (aspecte urbanistice și arhitecturale)*, subiect ce face parte dintr-un ciclu de comunicări ținute la Constanța, Brăila și, în fine, la București. Cum era și firesc, fiecare comunicare a avut darul de a completa cunoștințele din domeniul respectiv pornind de la cazuri particulare și generând concluzii cu privire la caracterul unitar al creației materiale și spirituale românești. S-au putut astfel compara planșele figurând casa țărănească dintre Prut și Nistru cu reușitele diapozitive surprinzând imagini din satele gorjene, s-au emis ipoteze privind componentele urbanistice ale centrelor antice și medievale de la

Dunăre și de pe țărmul vestic al Pontului Euxin, au fost reliefate reușitele și lipsurile bibliografiei noastre.

În completarea acestui fructuos dialog, oaspeții au analizat monumente istorice din București și Sinaia, au petrecut câteva ore în sălile de studiu ale Bibliotecii Academiei Române sau în Biblioteca Institutului de Istoria Artei „G. Oprescu”.

Scopul esențial al celei de a doua runde de comunicări, prima ținându-se în 1992 la Chișinău, a fost exprimat cu sinceritate și fermitate de dl. Leonid Cemortan, directorul Institutului de Istoria și Teoria Artei – Chișinău, care a apreciat necesitatea firească nu numai de a ne cunoaște mai bine ci și de a sluji cu dăruire adevărul unității și unicității culturii românești. Ori, manifestarea organizată în bune condițiuni, de data aceasta de către specialiștii bucureșteni, se poate considera un binemeritat succes.

E.A.R.

## CERCETĂRI PRIVIND PATRIMONIUL CULTURAL SĂSESC DIN TRANSILVANIA

1993 a fost cel de-al doilea an (din cei patru) în care s-a desfășurat proiectul româno-german de inventariere a satelor de colonizare săsească din Transilvania. Conform celor convenite între cei doi parteneri, o parte din rezultatele de pe teren a fost prezentată în cadrul sesiunii de comunicări, care, în acest an, s-a desfășurat, în luna octombrie, la Cluj. Materialele reunite sub titlul de mai sus s-au constituit într-o secțiune separată în cadrul Simpozionului Național de Istoria Artei, organizat de Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj în colaborare cu *Siebenbürgisch-Sächsischer Kulturrat E.V.* din Germania și Muzeul Național de Artă din Cluj. Celelalte două

secțiuni ale simpozionului au fost: *Unitate și diversitate în arta Țărilor Române și Arheologie și artă*.

Invitați, în afară de Christoph Machat, președintele Sfatului Cultural al Sașilor Transilvăneni din Germania și membru al Comitetului Național German ICOMOS și al ICOMOS International, și Martin Rill, reprezentantul Sfatului Cultural al Sașilor Transilvăneni din Germania, au fost cei doi colegi ai noștri germani, care au efectuat cartarea în Transilvania împreună cu echipele de inventariere de la DMSI și de la Academia de Arte Frumoase din București, Thomas Hohn și Matthias Kitschenberg de la Rheinisches Amt für Denkmalpflege.

Dr. Christoph Machat a prezentat, în plen, metoda care este aplicată în cadrul acestui proiect, în comunicarea „*Topografia monumentelor istorice, o nouă metodă de inventariere*”.

Lucrările secțiunii au fost deschise de Corina Popa, de la Academia de Arte Frumoase din București care s-a referit la tipuri de case din satele *Saschiz* și *Nades*. Au urmat Adriana și Aurelian Stroe cu prezentarea satului Valchid, Iosefina Postăvaru – „*Biserica fortificată din Brădeni*”, Paul Niedermaier, de la Institutul de Științe Sociale Sibiu, cu semnificația datelor istorice și statistice privind satul *Brădeni* și Ioan George Andron cu fișa de localitate a aceluiași sat. Comunicările au abordat cvasitotalitatea muncii desfășurate în teren, biblioteci și arhive, căci au fost prezentate atât biserici cât și clădiri de folosință comună și case, atât fișe de localitate cât și date istorice privind satele inventariate.

Cea de-a doua zi de lucrări a secțiunii a programat, în principal, comunicările echipei de inventariere din Cluj: Kovács András – „*Biserica evanghelică din Batoș*” (o minunată surpriză!), Nicolae Sabău – „*Cetatea*



âlnic" și Marius Porumb – „Satul  
âlnic”.

Zonele de investigare ale  
hipelor de la București și a celei de  
Cluj sunt deosebite din foarte multe  
puncte de vedere, deși ne aflăm, în  
ambele cazuri – sud-estul Transil-  
niei și zona Bistriței –, într-un spațiu  
cultural (încă) de aceeași populație –  
români. Schimbul de date și experiență,  
sibilitatea de a avea contact direct  
cu ceea ce s-a lucrat în alte zone au  
nstituit marele câștig al acestei  
călătorii din cadrul simpozionului de la  
Cluj.

Nu trebuie uitate, însă, în cea de-a  
doua zi a lucrărilor, contribuțiile Ligiei  
Fulga – „Modalități de investigare a  
patrimoniului etnografic săsesc” – și,  
mai ales, ale lui Benczedi Sándor,  
Máte László și Bodor Csaba cu  
relevul *Bisericii evanghelice din  
Monariu*.

Participanții la secțiune au  
beneficiat și de o aplicație „pe viu”, în  
satul Petriș (zona Bistriței), unde  
colegii de la București și cei din

Germania au putut „vizualiza”  
rezultatele echipei de inventariere de  
la Cluj.

Dacă pe lângă toate acestea mai  
adăugăm darul făcut de organizatori –  
excursia la Bistrița, Gherla, Alba-Iulia,  
Mănăstirea Râmeț și Herina, precum  
și expozițiile vernisate la Cluj în timpul  
simpozionului, avem imaginea unei  
reueșite din toate punctele de vedere,  
pentru care mulțumim colegilor noștri  
de la Cluj și din Germania.

AURELIAN STROE

## MISIUNEA APOSTOLACHE

Cunosută sub numele de Măstărești pe Cricov, fosta mănăstire din localitatea Apostolache este ctitoria comisului Apostolache și a soției sale Voichița; construcția există înainte de data de 28 dec. 1645 când este amintită pentru prima oară în documente.

Mănăstirea, actualmente o biserică parohială situată pe un promontoriu natural, este alcătuită dintr-o incintă împrejmuită cu ziduri înalte, la vest un turn-clopotniță – totodată poartă de acces, în centru o biserică cu trei turle și pe latura de sud pivnițe de dimensiuni deosebite. Este reparată ca urmare a stricăciunilor datorate unor invazii tătare (cca 1658) iar în sec. al XVIII-lea se fac danii domnești pentru remedierea construcțiilor componente deteriorate din „întâmplarea vremurilor”. Mănăstirea este reconstituită parțial în 1850, după ce fusese afectată de cutremurul din 1838.

Pisania din pridvor este pusă cu ocazia ultimei intervenții de reparații din sec. al XIX-lea și atestă faza primordială din sec. XVII.

Localitatea comuna Apostolache se află la 42 km de municipiul Ploiești, în județul Prahova.

În cadrul protocolului franco-român de cooperare în domeniul prezervării patrimoniului arhitectural, semnat la București la 31 mai 1991, între Direcția Patrimoniului din Franța și Direcția Monumentelor Ansamblurilor și Siturilor Istorice, s-a stabilit inițierea unui șantier comun de restaurare a unui monument din România.

O delegație de specialiști francezi împreună cu reprezentanții D.M.A.S.I. au cercetat câteva monumente (Frunzărești, Țigănești, Snagov-Ilfov, Negoiești-Șoldanu-Călărași, Târgușor, Filipești, Apostolache-Prahova).

Alegerea ca obiectiv al colaborării în domeniul restaurării s-a oprit la Apostolache – fosta mănăstire Măstărești, deoarece, așa cum a declarat arh. Benjamin Mouton, reprezentant al Direcției Patrimoniului Franța la conferința de presă din 27 oct. 1992:

- ansamblul de la Apostolache se prezintă intact, fără alterări recente;
- este un monument de dimensiuni nu prea mari și cu caracter tipic pentru România;

- distanța este optimă față de București – aeroportul facilitează transportul delegațiilor franceze;
- prezintă posibilitatea organizării mai lesnicioase a unui șantier-scoală.

În cadrul programului Apostolache în anul 1992 s-au desfășurat numeroase deplasări în România ale unor specialiști în domeniul restaurării din Franța, coordonați de arh. Benjamin Mouton „architect en Chef des Monuments Historique, Diplômé par la Gouvernement”.

Prima etapă, în desfășurarea restaurării, a constituit-o cunoașterea monumentului în stadiul actual: relevee (ale tuturor construcțiilor componente), cercetarea paramentului, cercetări arheologice, analiza materialelor componente din monument; analiza comportării la seisme a clădirilor ansamblului.

D.M.A.S.I., care asigură coordonarea și finanțarea acțiunilor ce decurg din activitatea de restaurare a monumentului, a contractat efectuarea cercetării de parament, cercetările arheologice și releveele cu firma „Restitutio” S.R.L. – Ploiești – arh. Călin Hoinărescu.

De comun acord cu partea franceză, s-au stabilit zonele necesare a fi cercetate arheologic. S-au executat șanțuri de cercetare, unul pe latura de sud a bisericii, intersectând pivnițele, unul pe latura de nord și unul pe latura de est a bisericii până la zidul incintei, unul în dreptul intrării în pivniță și două sonde la turnul clopotniță.

Pentru parament s-au stabilit zonele de cercetare:

- la biserică pe latura de nord (absidă) și în dreptul pridvorului pe latura de vest;

- la turn pe latura de est și nord.

Necesitatea cunoașterii detaliate a materialelor componente din monument a generat un program de cercetare:

- definirea mortarului folosit și obținerea unei rețete echivalente, posibil de executat cu lianții de astăzi și determinarea pietrei utilizate (Laboratorul Central – București);

- determinarea caracteristicilor cărămizilor și realizarea celor similare („Siceram-Sighișoara);

- determinarea comportamentului structurii turnului și a bisericii la cutremur, metode de modelare a calcului structurii, determinarea caracteristicilor fizico-mecanice ale zidăriei (INCERG – București).

Studiile menționate fac posibil ca intervenția pe monument să se facă cu materiale și tehnici cât mai apropiate de cele existente în monument.

Inițial s-a propus ca analizele zidăriei să se facă prin extragere de carote (ex. din zidul bisericii carote de 1 x 1 x 0,8 m).

D.M.A.S.I. nu a împărțit acest punct de vedere care, prin extindere ar genera ca la toate restaurările să se extragă din monumente cantități însemnate de carote, ceea ce ar duce la mutilări ireparabile. S-a ajuns la soluția realizării de epruvete de zidărie cu materiale similare (cărămizi și mortar) care vor fi supuse încercărilor mecanice de laborator.

În toamna anului 1992, lucrările de intervenție de conservare s-au concentrat asupra pivnițelor grav avariate. Această construcție constă, la subsol, din 7 travei pe două deschideri de bolți cilindrice rezemate pe arce iar, etajul, în ruină, este acoperit de un strat de pământ vegetal.

S-a urmărit blocarea deformării arcelor și completarea unor goluri de mici dimensiuni în bolta semicilindrică din cărămidă și protejarea extradadosului cu un acoperiș de protecție (parțial). Blocarea cheilor arcelor s-a efectuat folosind o modalitate reversibilă și perfect recunoscutibilă constând în umplerea (mataroa) cu mortar de ipsos (ipsos + nisip + apă) a rosturilor, și plombarea cu cărămizile căzute și existente la monument. La această operațiune meșterii francezi au lucrat alături de cei români, arătându-le cum se utilizează în restaurare metoda descrisă mai sus. Lucrul s-a efectuat de pe schela din elemente metalice de inventar, ușor de montat la locurile de intervenție.

Avantajele acestei modalități au constat în economia de schelă și de elemente verticale de sprijin.

Un esafodaj metalic sprijinit pe ziduri de contur formează suportul înveltoirii din fâșii de tablă cutată, care este așezată pe locul celor două goluri din boltă, aproximativ în dreptul accesului în pivniță.

„Umbrela” astfel realizată permite recuperarea materialului folosit.

Programul Apostolache, convenit de ambele părți, franceză și română, asigură colaborarea și schimbul de informații la toate nivelurile angajate în activitatea de restaurare.

DAN KISSILIEVICI

În zilele de 25 octombrie - 6 noiembrie o delegație compusă din înii Heinz Leitner - restaurator pictură, Gronatto Rizzi - restaurator arhitectură, specialist în restaurarea paramentelor, Riiki Miane, restaurator arhitect și Keiji Mioura, director în Ministerul de Externe Nipon, a ntreprins o misiune de evaluare și lefinitivare a proiectului comun, omănesc, sub auspiciile UNESCO, le restaurare a Mănăstirii Probota.

Partea de început a programului, lesfășurat între 25-28 oct., a fost ezervată primelor contacte, ale d-lui eitner cu Academia de Arte, Secția le restaurare, și o restaurare din Autenia - schitul Sitaru (restauratori Cornel Boambeș și Tudor Popescu), le d-lor Leitner și Rizzi, Miane, cu nuzeele din București (Muzeul șatului și Muzeul Țăranului).

Pe 25 oct., împreună cu dnul studor, i-am condus pe șantierul de estaurare pictură de la Mănăstirea leamț (șef de lucrări Teodora amculescu Spătaru) unde oaspeții au precizat:

- calitatea ansamblului arhitec-ural și a restaurării de arhitectură (cu âteva observații ce țineau de pecificul restaurărilor în anii '60 - tilizarea cimentului la rosturi, referința pentru paramentele etencuite, calitatea intervențiilor de ompletare ale galeriei arcate de la onstrucțiile din incinta Mănăstirii leamț);
- profesionalismul restauratorilor le arhitectură și al pictorilor estauratori întâlniți;
- capacitatea acestora de a lucra condiții materiale modeste (schelă âră apă curentă, executată din lemn, u lumini improvizate);
- au avut observații, în ce rivește restaurarea de pictură, la: tilizarea caseinei ca fixativ, și, în eneral, puțină experimentare a rimalului sau a consolidării peliculei le culoare prin comprese cu hidroxid le bariu;

- programul sumar de urmărire a microclimatului;
- unele probe de reintegrare, preciate ca prea avansate, față de ltele, pe care le considerau juste, oarte aproape de ceea ce se ractică, actuala la ICCROM.

În general, au observat un rofesionalism incontestabil, dar rupt

de evoluția metodelor de restaurare experimentată în ultimii 20 ani la ICCROM (fapt explicabil prin ruperea contactelor cu ICCROM-ul, care, din anii '75 nu a mai primit bursieri români la restaurare pictură, singura bursă, prin '80-'81, fiind a d-lui Dan Mohanu.

La Mănăstirea Râșca (29 sept.), au apreciat ca urgentă o intervenție la frescele exterioare și au considerat cu multă circumspecție apariția pridvorului-baldachin, pe lat. de S, la pronaosul din sec. XVII.

De asemenea, păreau a fi observat calitatea mediocră a execuției învelirii de tablă la corpul de chili de pe latura de N, reconstruit recent. Presupun că au observat și calitatea relativ modestă, din punct de vedere al rezolvărilor arhitecturale, a construcțiilor noi, recent reconstituite. Vizitând o viitoare sală de clasă, pictată recent în ulei, au apreciat o calitate estetică sau, mai degrabă, aptitudinile pictorului, recomandând, cum era și de așteptat, îndrumarea tinerilor artiști în cunoașterea tehnicilor tradiționale (frescă) și experimentarea acestora, ca fiind specifică.

La Mănăstirea Humor, au observat dezordinea și totala „nestăpânire” a intervențiilor noi în situl istoric, necesitatea acțiunilor de întreținere, reparații locale la ruinele din curte. Explicându-li-se faptul că Humorul a fost șantier-școală ICCROM, au analizat evoluția intervențiilor anilor '73-'76, fiind de acord că reluarea lucrărilor de conservare a picturii exterioare este urgentă. Au remarcat și prezența biodegradărilor la pictură și necesitatea unui program de cercetare și intervenție a biologului și chimistului integrați colectivului de conservatori.

Observația noastră: termohidrografele instalate nu merg, nu au fost reetalonate, proba de paraloide de pe fațada N s-a închis la culoare în mod sensibil.

- intervenția de conservare a picturii exterioare este absolut urgentă.

La Mănăstirea Voroneț, au apreciat că, dacă peretele de N-V și E reconstruit, are rol de protecție a picturii murale, este bine să fie păstrat, ca și ruinele (conservate) ale întregului sit. Stareța a prezentat

poziția mănăstirii în ce privește dezvoltarea vieții monahale și necesitatea unor reconstituiri în situl istoric, cu acestea din urmă, s-au arătat în mod clar a nu fi de acord, dar au considerat că funcția monastică a ansamblurilor este o caracteristică esențială, originară, și că trebuie sprijinită prin măsuri constructive bazate pe un program arhitectural care să nu afecteze situl originar.

În privința restaurării de pictură, apreciind faptul că, la un examen sumar, ea a asigurat picturii o certă conservare pentru un număr de ani, restituind fațadelor o unitate de prezentare care era cea originară, d-nul Leitner a avut și unele observații în ce privește tendința de a reconstitui, utilizând metoda Tratteggio, pe un intonacco perfect sclivisit, figuri, siluete, compoziții decorative. Restauratorilor le-au fost prezentate și intervențiile asupra arhitecturii, studiile anterioare privind microclimatul, intervențiile de stopare a atacului biologic, pe care le-au apreciat ca eficiente, dar că trebuie urmărite în timp. Au avut observații în privința liniei acoperișului, în mod special, asupra racordului rotund pe vest, unde umbrela acoperișului apără o fațadă dreaptă, fapt considerat de oaspeți cel puțin curios ca principiu arhitectural. Observaseră această rezolvare și la Humor și se întrebau căruși fapt i se datorează; tablourile votive, care documentează, în mare, formele acoperișurilor le-au fost prezentate în toate cazurile, ca și necesitatea de a conserva pictura de pe fațadele vest; cel puțin la Voroneț nu ar trebui renunțat, dacă amplexarea acoperișului nu este altfel dăunătoare, la maximum de protecție împotriva ploii, zăpezii.

Observația noastră: termohidrografele instalate nu merg, ușa din sec. XV este asigurată „provizoriu” de peste 10 ani, tâmpla ar trebui restaurată, naosul și altarul ar necesita o cercetare de conservare aprofundată care să elucideze și să ofere soluții pentru mucegaieri, săruri, deteriorări ale straturilor suport; pictura exterioară de pe turlă nu a fost consolidată în campania anilor '80 și ar trebui conservate. Ar fi necesar să se inițieze un program de observare a microclimatului, cu notații zilnice,

mai ales în perioadele de aflux turistic, care trebuie limitat și dirijat; aceste notații, pe parcursul a unui an-doi, ar putea oferi date pentru realizarea unei instalații de climatizare minimală (ex. încălzire de gardă). Este urgentă sistematizarea verticală a incintei, stabilizarea zidului de est, aplecând, împins de un contrafort. La Moldovița a fost apreciată autenticitatea ansamblului, calitatea intervențiilor de conservare la pictură, limitate la stopări ale degradărilor. Din nou, s-a sugerat testarea consolidanților anorganici utilizați în ultimii 20 de ani la ICCROM, accentuându-se că există la ICCROM o experiență, cercetări de finețe care trebuiesc utilizate, cunoscute și aplicate de restauratori.

Împreună cu dl. Istudor s-a discutat despre consolidările de profunzime, materiale, tehnologii, necesitatea asigurărilor punctuale, a răspândirii pe mari suprafețe, necontrolabile, a liantului (se sugera metoda vibrării ușoare a fluidului de injecție).

Observația noastră: nu există nici un fel de dren instalat la Moldovița, ci doar rigolă – este o mare umiditate pe latura de nord (perete inferior ud în pronas și gropniță, deși nu există mortare cu ciment). Este urgent un program de notare a parametrilor de temperatură, umiditate interior și analize biologice pentru unele degradări din naos, spre verificare.

La Sucevița și Sf. Ioan Suceava, apreciindu-se foarte pozitiv calitatea restaurărilor de pictură s-a remarcat, ca un fapt de neînțeles, că partea inferioară a bisericii (soclul) din piatră de râu, rămâne rostuit și nu acoperit de o tencuială subțire, cum ar părea firesc pentru monumente cu fațade integral pictate. Ruptura prea bruscă dintre fațada pictată și soclu, aduce un efect artificial, de monument secționat, deloc în intenția celor care le-au construit, căci ei s-au dovedit atât de rafinați esteți încât au acoperit cu pictură și ancadramentele de piatră ale ferestrelor (Humor – Moldovița – Sucevița). Aceeași observație și pentru Arbore și Humor. La Arbore, dnul Leitner a avut sugestii interesante în privința abordării prezentării finale, pornind de la probele efectuate în 1991 de Fabio Piacentini, în cadrul misiunii CREO.

La Probota, analiza sitului a durat trei zile în prezența echipei de restaurare pictură murală (restaurator Silviu Petrescu, ing. Mihai Lupu) a arhitectului șef de proiect, la proiectarea 1977, V. Polizu și a ing. (construcții) Athanasie Popescu, de la

INCERC, care a fost invitat de DMSI să participe, în această etapă, la programul comisiei UNESCO.

Analiza sitului și proiectului Probota a avut în vedere următoarele probleme:

- gestionarea sitului în general;
- zone de protecție, dezvoltarea mănăstirii;
- probleme generale de conservare și igienă.

Prima urgență – igienizarea incintei mănăstirii prin eliminarea animalelor (vacii, porci) instalate în adăposturi amenajate la 10 m de fațada vest a bisericii, pe un teren mai înalt, deci evacuând apa și dejecțiile spre biserică.

- sistematizarea verticală a întregii incinte, precedată de o campanie de cercetare arheologică cu evacuarea totală a pământului excedentar (depuneri, moloz, resturi din construcții anterioare), operație pentru care se estimează o perioadă de 3 ani, și pentru care, grupul de experți va propune și sprijin UNESCO; pentru discuții privind fezabilitatea, a fost invitată V. Batariuc, de la Muzeul de Istorie Suceava.

În aprecierea stării generale de conservare a arhitecturii, s-a examinat umiditatea de suprafață a zidăriei interioare și exterioare prin măsurători (pe baza conductibilității electrice a sărurilor) nivelul apei din fântână (circa 17 m adâncime) excluzându-se deci ipoteza unei umidități de capilaritate datorată pânzei freatice.

- Cercetându-se starea construcțiilor, s-au cerut detalii privind consolidările anterioare (intervenții CMI, DMI, Episcopie) precum și detalierea conceptului de consolidare de structură aplicat deja, la nivelul bolților. Se pare, încă nedefinitivat, mai rămânând de executat o „prindere” a consolidării deja efectuate la pridvor, bolți, de centura perimetrală existentă.

- Se apreciază că la originea umidității mai vechi, pe care a tratat-o intervenția CMI din 1933-1936, au fost rosturile mari, libere, dintre pietrele banchetei, dizlocările din soclu și bancheta care au favorizat infiltrații și depuneri. Deci o intervenție de reșezare a părților dizlocate, cu eliminarea mortarelor de ciment anterior introduse, ar soluționa în bună măsură, ca și un trotuar pe pat absorbant, perimetral.

În ce privește consolidarea efectuată, s-a apreciat că ea concentrează greutatea la partea

superioară, și datorită modului de execuție.

Suprabetonările totale ale bolților și calotelor nu permit în nici un fel evaporarea umidității ce ar rezulta din condens, se recomandă practicarea orificiilor de aerisire și termoizolație pe bază de polistiren expandat, care ar face posibilă și ventilația.

S-au remarcat unele probleme de execuție a acoperișului (există infiltrații datorate racordului la baza turlei naosului):

- se solicită un proiect de arhitectură de ansamblu, pentru sit și o „punere la punct” a monumentului – acoperiș, paramente, tratament al fisurilor de zidărie (considerate a fi vechi), reparații soclu, revizuirea ferestrelor, și, eventual, acoperirea menourilor și ancadramentelor refăcute cu un strat subțire de tencuială, mic studiu și propuneri de vitranuri, conform datelor cunoscute arheologice;

- se solicită o temă de utilizare pentru clădirile existente în incintă (casă domnească, 3 turnuri cu 2 nivele) și amenajarea lor în scopul utilizării pe durata șantierului;

- în ce privește lucrările generale asupra arhitecturii, care cad în sarcina guvernului român, se solicită o estimare valorică generală și propuneri concrete (proiecte) pentru fiecare obiectiv în parte. Aprecierea valorică este cerută până la 15 ianuarie. Se cere estimare valorică și pentru cercetările arheologice.

- referitor la conservarea picturilor, apreciindu-se ca pozitiv faptul că au demarat sondajele privind comportamentul frescei, s-a solicitat o mai atentă abordare a degradărilor datorate atacului biologic prin indentificarea exactă a micro-organismelor.

Antibiograma efectuată de laboratorul de specialitate; zonă de testare a tratamentelor propuse.

- de asemenea, se solicită analize chimice și de mortare pentru tot monumentul, cu aprofundarea compatibilităților structurii originare față de posibilitățile de intervenție.

- se solicită propuneri de tratament pentru piatra degradată (s-au avansat și sugestii, privind soluții utilizate de ICCROM).

- se cere estimare valorică a intervenției de conservare a picturilor murale, ca timp, manoperă, ținând cont de următoarele:

- o primă etapă, de cercetare, analiză a existentului urmează să se desfășoare în 1994, începând cu luna aprilie, când ar fi organizat, cu



concurșul UNESCO și al Ministerului Culturii un atelier referitor la toate problemele tehnice ale Probotei, biologie, chimie, inginerie de rezistență, restaurare pictură, arheologie arhitecturală. Acest grup de lucru, constituit din experții UNESCO va rămâne permanent responsabil de derularea programului Probota, și cu el va colabora grupul român similar pe care urmează să-l constituim.

Cerându-se o viziune de ansamblu asupra monumentului, ca sit istoric și arhitectural, se impune deci o abordare organizatorică adecvată.

Se solicită o recalculare a timpului afectat restaurării ansamblului, apreciindu-se ca posibilă o durată de 5-6 ani, în care primul an să fie de studii consacrate problemelor grave (atac biologic, tratament al repicțărilor afectate de săruri, consolidări de profunzime), în paralel desfășurându-se restaurarea unei încăperi, se propune ca lucrările la pronaos, care are mai puține probleme, să se încheie în 1994.

Se propun: 3 echipe de lucru:  
- una reprezentată de firma antreprenor al restaurării de pictură: 5 persoane;

- una reprezentată de Academia de artă, 5 persoane;

- una desemnată de UNESCO, 2 specialiști + 3 studenți în anii terminali la restaurare, și care va fi plătită de UNESCO.

Pentru ca această desfășurare să fie posibilă se cere organizarea cazării, alimentației pentru această echipă la care se va adăuga grupul de lucru al arheologilor, pentru perioada de vară.

Deci, ar fi utilă recuperarea organizării de șantier a DMI/clădire P + etaj, cu câte 5 camere) amenajarea încălzirii, instalațiilor, apei curente și

aceasta și în biserică. Se insistă asupra tratamentului egal, dar civilizat, al participanților la șantier în sensul asigurării condițiilor igienice de lucru.

Se așteaptă de la „Atelierul de lucru” rezultate aplicabile în campania de vară 1994.

Supravegherea șantierului va fi asigurată de conservatori desemnați de UNESCO, fapt valabil și pentru arhitectură, unde va exista o consultare și coordonare UNESCO.

UNESCO va propune dotarea șantierului cu schele metalice, solicitând înlăturarea schelei de lemn care tocmai se monta; de asemenea, dorește să doteze o instituție de stat implicată în restaurare cu piese pentru laboratorul de chimie.

Se solicită efectuarea de fotografii de ansamblu, cu posibilitatea restituirilor prin analiza de calculator, pentru a se consemna în acest mod direct starea anterioară, intervențiile și starea finală, metodă care ar scurta timpul afectat releveelor de pictură.

Pentru desfășurarea atelierului, se solicită organizarea unei baze de date documentare (studii istorice, copii după proiecte anterioare) o mică bibliotecă, se solicită un raport amănunțit asupra intervențiilor anterioare, un studiu fundamental de cercetare pentru partea istorică, arhivistică.

La discuțiile de la Ministerul Culturii, partea japoneză a solicitat să consulte baza de calcul economic pentru estimările valorice.

Se solicită de asemenea legislația de protecție pentru monument și sit.

Pentru buna desfășurare a șantierului, se cere să se amenajeze un spațiu minim pentru un laborator organizat la Probota, ca și rezolvarea problemei de spațiu pentru dotările ce vor urma: instalații microbiologice, dotări pentru atelierul de analize chimice; UNESCO cere garanții din

partea guvernului român că aceste instalații vor fi utilizate de stat în procesul restaurării.

Se sugerează să ne constituim un laborator de analize, și un grup de 2-3 persoane pentru intervenții de urgență și cercetare, evaluare, urmărire a restaurărilor. Din grup să facă parte biolog, chimist, restaurator (conservator) picturi.

Se opinează că angajarea firmei române în derularea proiectului Probota să se facă prin licitarea contractelor, cu invitații, pentru estimarea valorică.

În general, pentru administrarea siturilor propuse la UNESCO se folosesc modele de planuri de gestiune, care presupun existența unui organism de stat, a unor programe de urmărire, control, intervenție. Se apreciază, în broșura ICCROM privind planurile de gestiune, că sunt necesari cam 5 ani pentru formarea și funcționarea unei echipe (instituții) de gestionare și demarare a programelor de intervenții.

Ca o concluzie, referitor la atitudinea și intențiile exprimate de beneficiarul sitului, arhiepiscopie, delegația și-a exprimat acordul cu necesitatea reluării funcției monahale a ansamblurilor monumentale, dar s-a arătat împotriva reconstrucțiilor, în sit (originar) istoric ca și împotriva îndepărtării satului de monument, prin construirea de biserici-paraculis pentru sat și izolarea mănăstirii.

Se propun, cu titlu de sugestie, realizarea unor sisteme de încălzire care să asigure un minim confort și o bună conservare a picturilor, realizarea termoizolațiilor și introducerea cu titlu obligatoriu a lumânării fără fum (existentă și utilizată în Europa).

DOINA MÂNDRU

Interesul pentru starea de conservare a unora dintre monumentele județului ne-a condus la Muzeul județean de istorie, unde am avut o convorbire cu dl. dir. Petre Bardașu.

Județul deține 379 monumente de arhitectură din care multe nu sunt restaurate, în special cele din sate, fie pentru că sătenii nu vor să mai investească în reparații, fie pentru că într-adevăr reparația nu mai este posibilă, cum este cazul bisericii Adormirea Maicii Domnului de la Ocnele Mari, ctitorie a lui Radu de la Afumați, sau al bisericii de pe Dealul Slăvițeștilor (1742), ctitorie a familiei Socoteanu, a lui Filip Lahovari și Căpitan Delavrancea.

Lipsa banilor face ca înseși monumentele aflate în administrarea muzeului, cinci la număr, să nu beneficieze de intervenții de întreținere: două biserici (sec. XVII) aflate în peștera de la Bistrița; schitul Troian, (sec. XVII) fost metoh al Mănăstirii Horezu, fostul schit Înătești (sec. XVIII), metoh al Coziei, un schit în Muzeul satului – Bujoreni.

Pentru anul acesta Direcția Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice a repartizat 71 milioane pentru unele lucrări de conservare sau restaurare la Horezu, Cozia, Fedeleșoiu, Berislăvești, Biserica Dintr-un Lemn. La fel, nu există posibilități practice de întreținere a 84 imobile, aflate de asemenea în administrarea muzeului, cele mai multe fiind monumente.

Cota de autofinanțare, de 36%, a fost mare în 1992, nu există depozite corespunzătoare pentru piesele de

patrimoniu, laboratoarele de restaurare sunt prost dotate, fiind utilizate doar pentru obiectele arheologice și etnografice, în timp ce icoanele din colecții nu au șansa de intervenții, înregistrându-se multe cazuri în care stratul lor de culoare se exfoliază. În șirul greutăților se înscrie lipsa sau asigurarea necorespunzătoare a pazii la Muzeul viei și vinului din Drăgășani sau la Muzeul de arheologie și artă veche – Govora, anul trecut autoritățile locale reducând cu 20% din personalul unităților muzeale din județ.

Totodată s-a menționat ușurința cu care continuă să se dea unele autorizații, cum este cazul amplasării unei cărciumi pe însuși terenul primăriei, pe care se află Monumentul eroilor de la 1877, în centrul orașului Rm. Vâlcea, pe care, din nefericire, s-a dat voie, chiar prin DMSI, să se insereze provizoriu inscripții de către Societatea veteranilor de război, în schimb nu s-a căzut de acord între Muzeu – Primărie – Direcția de Urbanism pentru construirea unui grup sanitar la poarta Muzeului în aer liber de la Bujoreni, considerându-se că nu e nevoie de un grup sanitar în muzeu!

În ceea ce privește lista de monumente, în special a rezervațiilor, am aflat că este neconcludentă, întocmită superficial, cuprinzând 96 de situri din care jumătate nu sunt identificabile, lipsesc obiective esențiale sau sunt trecute altele care ori nu există ori nu prezintă semnificații deosebite. De pildă, lipsesc două biserici din Căinenii Mici (de Argeș), case țărănești, unele de secol XVIII, precum gospodăriile de la Alunu și Mateești, nu sunt precizate clar rezervațiile de la Băbeni și Berislăvești, necesitând, pentru

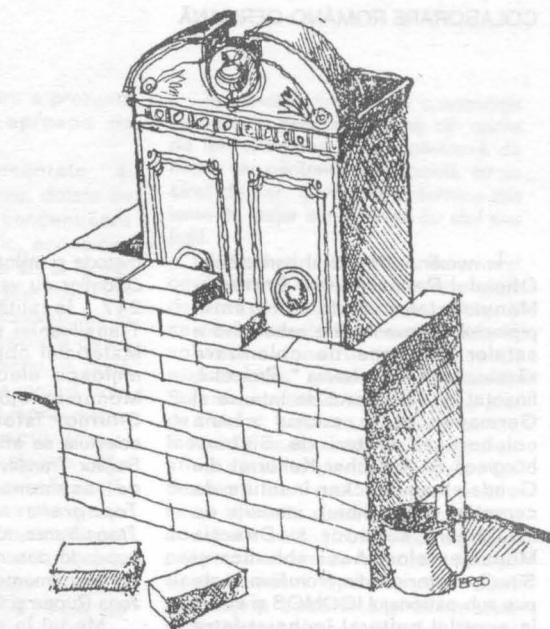
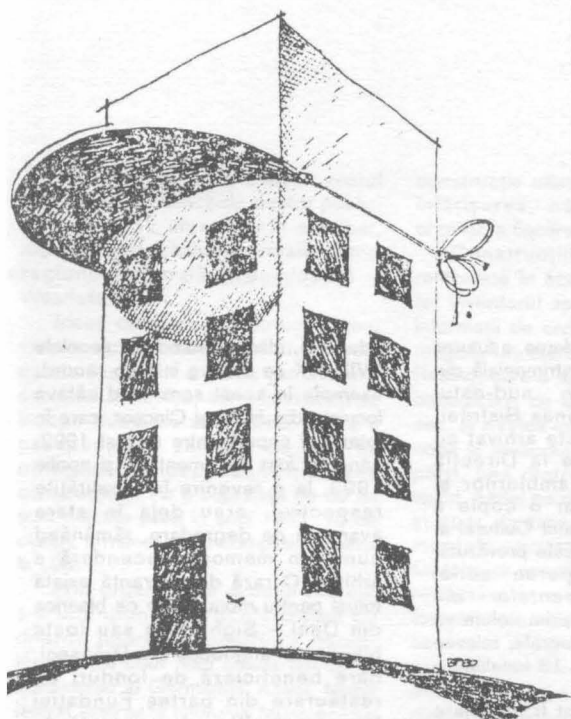
aceasta, o cercetare și documentare prealabile, în timp ce sunt menționate greșit șase construcții tip culă la Măciuceni, com. Măciuca, în realitate existând doar una singură, fost sediu al C.A.P.

O urgență exprimată de directorul muzeului este aceea a cuprinderii zonelor istorice urbane și rurale în lista monumentelor istorice, cu delimitări precise și corectarea celor greșit fixate, cum este cazul rezervației Călimănești-Calea lui Traian-biserica-pavilionul central, lipsind vila scriitorilor, vila Florilor, casa Cantacuzino Nababul, și de aici până la Căciulata, trasee cu cele mai frumoase case.

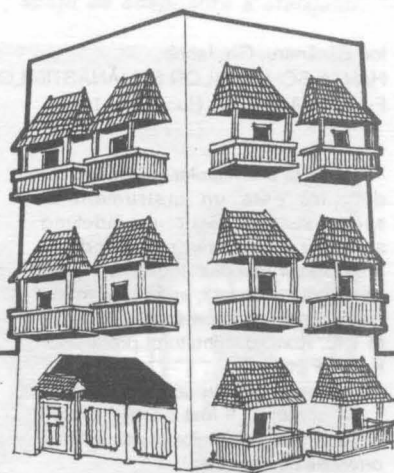
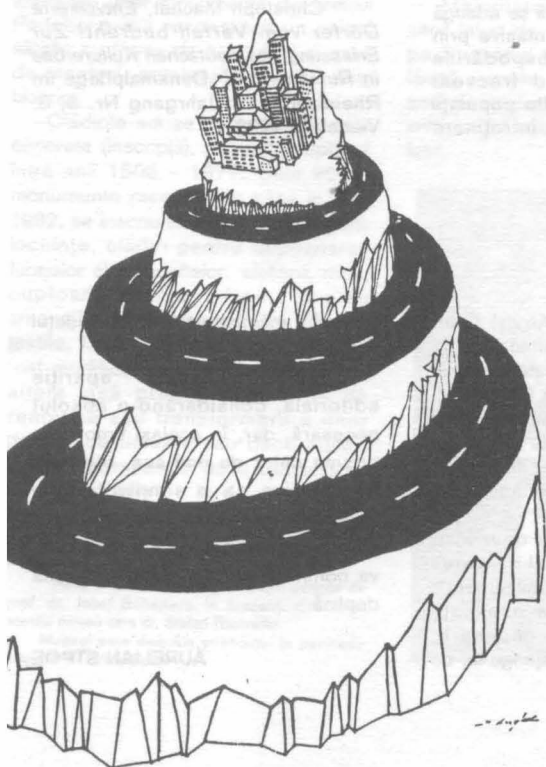
La observațiile și completările făcute DMSI, muzeul nu a primit confirmarea că monumentele propuse vor figura în ultima formă a listei.

M-am adresat dlui Liviu Brătuleanu, unul din referenții DMSI pentru Oltenia, și am aflat următoarele: la reînființare, DMSI și-a propus ca urgență inventarierea preliminară a monumentelor; lista întocmită în colaborare cu muzeele județene, istorici, arhitecți și alte forțe locale, și-a lărgit aria de cuprindere și deci categoriile de monumente (spre deosebire de vechea ediție din 1955 când monumentele de arhitectură făceau, prin excelență, obiectul ei, exclusiv cele religioase), reprezintă un instrument de lucru; odată difuzată în teritoriu, la prefecturi, inspectoratele de cultură și muzee, nefiind limitativă, ci deschisă, este perfectibilă, reprezintă o lucrare de durată, până să reflecte obiectiv și cuprinzător realitatea din teritoriu.

## E. ANCUȚA RUȘINARU



desene de arh. PAUL BĂDULESCU



desene de stud. arh. E. ANGHEL

## COLABORARE ROMÂNNO-GERMANĂ

În numărul 3/1993 al periodicului Oficiului Renan pentru Protecția Monumentelor este prezentat proiectul de inventariere exhaustivă a satelor din zona de colonizare săsească din Transilvania\*. Proiectul, finanțat de Ministerul de Interne al Germaniei și în cadrul căruia colaborează alături de Siebenbürgisch-Sächsischer Kulturrat din Gundelsheim/Neckar institute de cercetări (Cluj, Sibiu), instituții de învățământ superior și Direcția Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice din România, este pus sub patronajul ICOMOS și inclus în acordul cultural încheiat între guvernele României și Germaniei. Autorul articolului și conducătorul științific al proiectului, dr. Christoph Machat, face un scurt istoric al modului în care a luat naștere această colaborare, al dificultăților întâmpinate și al eforturilor necesare demarării acesteia, al obiectivelor pe care și le propune.

Proiectul, cu o durată totală de patru ani (1992–1995), asigură identificarea și documentarea, cu

metode și mijloace moderne, a tuturor clădirilor cu valoare patrimonială din 247 localități din sud-estul Transilvaniei și regiunea Bistriței. Materialul obținut este arhivat cu mijloace electronice la Direcția Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice, iar o copie a acestuia se află la Sfatul Cultural al Sașilor Transilvăneni. Este prevăzută, de asemenea, inițierea seriei *Topografia monumentelor din Transilvania*, al cărei prim volum va cuprinde descrieri, fotografii, relevee ale monumentelor din 13 localități – zona Rupea și Cincu.

Modul în care pot fi protejate pentru viitor aceste clădiri cu valoare de monument, ce se constituie într-un fond cu o densitate dificil de întâlnit în alte zone, este însă o întrebare căreia nimeni nu-i poate răspunde pentru moment. Problemelor întâlnite în toate localitățile rurale din țară li se adaugă aici efectul depopulării masive prin emigrarea sașilor, gospodăriile acestora fiind în mod frecvent ocupate de romi sau alte populații sezoniere; lipsite de o întreținere

adecvată, clădiri datând din secolele XVIII–XIX se distrug în timp record exemple în acest sens fiind câteva locuințe din Libert și Cincșor, care în intervalul cuprins între august 1992 când au fost documentate, și aprilie 1993, la o revenire în localitățile respective, erau deja în stare avansată de degradare, rămânând numai în memoria secundară a arhivei. O rază de speranță există totuși pentru monumente ca biserica din Deal – Sighișoara sau fostă biserică evanghelică din Drăușeni care beneficiază de fonduri de restaurare din partea Fundației Messerschmitt și de asistență de specialitate prin Comitetul Național German ICOMOS și DMASI.

ADRIANA STROIE

\* Christoph Machat, *Entvölkerte Dörfer vom Verfall bedroht! Zur Erfassung des deutschen Kulturerbes in Rumänien*, în „Denkmalpflege in Rheinland“, 10. Jahrgang Nr. 3, 3 Vierteljahr 1993.

Ion Băcănar, Gh. Iacob,

HARTA SCHITURILOR ȘI MĂNĂSTIRILOR DIN ROMÂNIA,  
Fundația Anastasia, București, 1993

O hartă a schiturilor și mănăstirilor din țară este un instrument al specialistului și călătorului îndelung așteptat. Și iată că Fundația Anastasia a răspuns acestei așteptări prin lucrarea de față, apărută în foarte bune condiții grafice (datorate firmei M.T.I.L. Rom, distribuitorul produselor Kodak Film).

Câteva precizări se impun, totuși: – corect ar fi fost ca titlul lucrării să fie „Harta schiturilor și mănăstirilor ortodoxe din România“.

– s-ar fi impus o mai atentă urmărire a corectitudinii – astfel, la

„listă“, Ciocanul (județul Argeș) apare drept mănăstire, așa figurează și pe hartă, când, în realitate, este vorba de *schitul* Ciocanul; Cetățuia (din același județ) apare în aceeași situație ca și Ciocanul. Pentru a evita astfel de confuzii, credem ca ar fi trebuit consultate lucrările arhimandritului Ioanichie Bălan.

În multe cazuri, harta drumurilor este inoperantă pentru cel care vrea să viziteze un anumit „așezământ“, deoarece, fără câteva explicații sumare, dar absolut necesare, „temerarul“ nu va putea ajunge la, de

exemplu, mănăstirea Robaia (județul Argeș).

Salutăm această apariție editorială, considerând-o absolut necesară, dar, în același timp, prin prisma celor de mai sus, o putem caracteriza ca o semivictorie a Fundației Anastasia. O viitoare ediție cu puținele îndreptări care se impun va constitui, cu siguranță, o reușită deplină.

AURELIAN STROIE



La Detmold, oraș aflat în vestul Germaniei, se deschide pentru public, în anul 1971\*, un muzeu în aer liber, reprezentând arhitectura rurală dintr-o regiune culturală proeminentă – Westfalia.

Ideea de a monta, într-un muzeu, variate tipuri de construcții agricole exista încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar cristalizarea sa începe odată cu anul 1966. După o prospecție a zonelor de interes etnografic, începe achiziționarea construcțiilor. Pe o suprafață de 80 ha sunt ridicate până în anul 1981, 70 de clădiri, urmând să se completeze până a 100.

Prin organizarea acestui muzeu, s-a intenționat particularizarea cu diferite tipuri de construcții caracteristice, a unor mici areale din colțul nord-vestic al Germaniei. Astfel, ferma zolată ilustrează ținuturile Münster-ului și Ruhr-ului; Minden, Ravensberg, Lippe și Osnabrück sunt identificate prin grupuri de ferme; Siegen și Wittgenstein sunt caracterizate de gospodării adunate în cătune. Prin aducerea unor monumente din arealul Paderborn, s-a reconstituit un peisaj sătesc cu ferme de agricultori și case de meșteri, amplasate în jurul unei iserici.

Clădirile aduse acoperă, cu date concrete (inscripții), perioada cuprinsă între anii 1505 – 1877. Cele 90 de monumente reconstruite până în anul 1992, se înscriu în mai multe categorii: ocuințe, clădiri pentru depozitarea urajelor și a recoltelor, ateliere, mori, cuptoare pentru pâine, diverse amenajări pentru prelucrarea fibrelor textile. Unele dintre construcții n-au fost modificate pe parcursul timpului, altele însă prezintă elemente de renovare sau transformare a unor detalii (de finisare sau decorative). Specialiștii muzeului de la Detmold au făcut mari eforturi în demersul de a reconstitui întâi documentar, apoi concret, materiale și tehnici de

construcție uitate, pentru a prezenta înfățișarea, cât mai aproape de original, a fiecărei clădiri.

Construcțiile demontate și remontate în acest muzeu, dotate cu tot inventarul specific, concentrează informații de ordin istoric, economic, religios. Un exemplu este cel al fermei Resing, care a aparținut unei mănăstiri benedictine de lângă Paderborn, iar în sec. al XVI-lea este achiziționată de un nobil și revândută mai târziu, în două părți, una dintre ele revenind unui spital. Astfel pe domeniul fermei dispar și apar diverse construcții. Monumentele grupate în ferma din Osnabrück specifice terenului în pantă, reflectă prin organizarea sa istoria fostului episcopat al Osnabrück-ului, care este anexat în sec. al XIX-lea la regatul Hanovrei. Casa fermei, construită în anul 1609, este de dimensiuni foarte mari (deschiderea ariei de treierat, inclusă în corpul clădirii are 9 m), acest lucru dovedind apartenența sa la o fermă care avea peste 100 ha de câmpuri, păduri și apă.

Majoritatea locuințelor, dar și a altor feluri de construcții, au înscrise pe frontonul fațadei principale, pe lângă numele proprietarilor inițiali și anul de ridicare, versete din Biblie sau invocarea Fecioarei Maria, a lui Isus și Iosif.

În general, tehnica de construcție este cea a pereților formați din cadre de lemn, umplute cu împletitură de nuiele sau cărămidă și tencuiă, cu un strat de var. Șarpante puternice din lemn de stejar sunt învelite cu stuf sau țigla.

Extrem de complex, interiorul oricărei case de fermă cuprinde spații de lucru, de adăpostire a animalelor și spații de locuit. Totul este închis în volumul construcției, accesul realizându-se printr-o poartă masivă. Suprafața cea mai mare o ocupă aria de treierat, care era folosită și pentru festivități ocazionale. Pe margini se aflau staulele pentru animale, iar deasupra lor – mici depozite pentru furaje și unelte ușoare. În vecinătatea acestora se înșiruie mici camere pentru servitori sau muncitorii fermei. Spre capătul opus intrării sunt amenajate bucătăria și încăperile pentru dormit ale proprietarilor. Spațiul propriu-zis de locuire are dimensiuni foarte reduse în comparație cu spațiile

*Fig. 1. Complexul de clădiri al fermei din Osnabrück. În plan secund – casa construită în anul 1609; are dimensiunile generale de 35/15 m. Casa a fost demontată în anul 1962 și remontată în anii 1967 – '68. În primul plan se află hambarul, care are și spații de adăpostire a atelelor.*



\* Până în anul 1976, muzeul a fost condus de prof. dr. Josef Schepers. În prezent, directorul acestui muzeu este dr. Stefan Baumeier.

Muzeul este deschis publicului în perioada aprilie–31 octombrie.

2. Casa fermei din districtul Nienburg, construită în 1673. Casa este tipică pentru nordul Germaniei – pinion și capetele de cai la vârful acoperișului.



3. Locuința fermei Resing (Padeborn), datată 1790; demontată în 1963 și remontată între anii 1973-'76. Detaliu – aria de treierat.



4. Hambar din districtul Grafschaft Bentheim. Construit în anul 1454, reprezintă cea mai veche clădire din muzeu. Pereții tencuiți cu lut asigurau protecția grăului împotriva focului. În timpurile de criză avea rol defensiv pentru familie și unele valori personale.





5. Depozit pentru lemn de foc; districtul Minden-Lübeck, construit în 1625. Prin tehnica de construcție, era asigurată ventilația spațiului de depozitare.

6. Detaliu hartă a regiunii cu localizarea orașului Detmold.

7. Perspectivă casă din arealul Westfaliei. Se remarcă sistemul constructiv și planimetria.

destinate activităților diurne și sezonale. În fapt, acest tip de locuință exprimă rezolvarea tuturor necesităților unei gospodării independente.

Un loc deosebit în habitatul țărănesc din Westfalia îl ocupa clădirea care adăpostea recoltele sau cerealele pentru sămânță, asigurând, în același timp, o excelentă protecție împotriva focului. Unele dintre aceste hambare au servit și ca loc de refugiu în vremurile de restriște, la etaj aflându-se o locuință completă. Se crede că ele au fost ridicate de către stăpânii proprietăților (nobili sau mănăstiri), nu de către fermieri, realizându-se astfel, mici fortificații. Structura și funcția unor astfel de clădiri își au tradiția în arhitectura Evului Mediu german.

Integrate cu subtilitate și ținută științifică în situl muzeului de la Detmold, monumentele depășesc granițele tehnice și artistice ale domeniului arhitecturii, conturând o imagine cuprinzătoare a unei mentalități rurale europene.

## ANA BĂRCĂ

La Faenza s-a produs ceramică de la începutul existenței sale ca oraș, în sec. al II-lea. Spre deosebire de alte locuri, aici s-a acumulat însă o tradiție care-și va da întreaga măsură spre sfârșitul evului mediu, în așa-numita epocă de aur a ceramicii italiene (după 1475 și până către 1560). Atelierele faentine au preluat tehnica ceramicii cu smalt de cositor, îmbogățind-o și dându-i o nouă expresie. Această marfă a cucerit în scurt timp Europa, fiind numită, după centrul din care provenea, „faianță”. Orașul se mândrește cu acest trecut al său, după cum se mândrește și cu cele 55 de botteghe de ceramică încă în funcțiune.

Dintr-o astfel de realitate s-a născut Muzeul Internațional al Ceramicii, inițiat de Gaetano Ballardini în primele decenii ale secolului nostru. Muzeul și-a îmbogățit continuu colecția, în efortul de a contura, prin exponatele sale, o istorie a ceramicii cât mai apropiată de universal. În același scop s-a constituit și o bibliotecă specializată și s-a înființat un Institut de Stat de Artă a Ceramicii. Distrus în timpul celui de-al II-lea război mondial, Muzeul a fost refăcut de același Ballardini, căruia i-a urmat la direcție, după 1953, Giuseppe Liverani.

Astăzi Muzeul din Faenza deține una dintre cele mai mari colecții de ceramică din lume, cuprinzând produse din toate epocile istorice și din aproape toate regiunile lumii. Acestea

sunt organizate în două secții, antică și modernă, prima fiind, desigur, cea mai amplă.

Încă din primele vitrine ale expoziției sunt prezentate pe larg procesele tehnologice necesare pentru obținerea vasului de ceramică: bulgărul de lut capătă forma dorită de meșter, își modifică culoarea și aspectul exterior de la o etapă la alta a prelucrării (angobare, sgratitare, smălțuire, pictare) și de la o ardere la alta; texte concise însoțesc aceste expozate, adâncind și detaliind informația pe care ne-o oferă obiectul.

Colecția în sine este ordonată după criterii istorico-geografice, dar și artistice și tehnice; nu sunt uitate aspectele utilitare sau cele care evidențiază rolul tradițiilor, moștenirile de la o generație la alta. Sunt expuse astfel produse ceramice din preistorie și până în epoca modernă, de la vasul rudimentar, lucrat cu mâna, din pastă de calitate inferioară, prost tasată și prost arsă, la cele mai fine porțelanuri. Regăsim, în secțiuni omogene, lumi care altfel sunt mai greu sau imposibil de cunoscut în mod direct: ceramica Extremului Orient, a Orientului Mijlociu, ceramică precolumbiană și nord-africană. Toate țările continentului european sunt, la rândul lor, reprezentate în expoziție printr-un număr mai mare sau mai mic de piese.

Locul central îl ocupă producția italiană și în cadrul acesteia, firește, cea de Faenza, din epoca de glorie a

centrului. Sunt expuse piese reprezentative pentru principalele stiluri: *arhaic* (așa-numit „cafea cu lapte” sec. XIII–XV), *sever* (sec. XV–XVI). Alături de acestea regăsim marile ateliere medievale, capete de serie pentru ceramica întregului continent uneori, dihtre care amintim pe cel al lui Lucca della Robbia, deschis la Florența în 1492, sau pe cel din Urbino, care în secolul al XVI-lea producea adevărate opere de artă. Sunt de asemenea ilustrate centrele de la Viterbo (sec. XV) și Trento (sec. XVI–XVIII), Venezia și Milano; nu lipsesc nici porțelanuri de Capodimonte, Doccia, Florența.

Atât perioada ceramicii cu smalt de cositor cât și aceea a porțelanului sunt reprezentate și prin produse ale altor mari ateliere europene, cum ar fi Valencia sau Delft și Meissen.

În sfârșit, secția modernă cuprinde, între altele, ceramică creată de Picasso, Matisse sau Chagall.

Imens ca desfășurare în spațiu, extrem de concentrat ca informație și totodată atât de divers, Muzeul Ceramicii din Faenza solicită vizitatorului său timp și, mai ales, răbdare. Strădania este însă răsplătită de la o sală la alta, cu tot mai mare generozitate!

Daniela Marcu



În lunile iunie-august 1993 a fost deschisă, la Muzeul de Istorie din Galați, expoziția „ORAȘUL GALAȚI ÎN TIMPE ȘI FOTOGRAFII”.

Din cele cincizeci de imagini care compun expoziția, nouă sunt lucrări de grafică, iar restul sunt fotografii.

Lucrările de grafică au o dublă încărcătură valorică: cea specifică, artistică, și o altă documentară, care se transformă într-o adevărată oglindă a epocii la care se referă, imagini enervale ale localității, momente istorice, tipuri sociale, obiceiuri, structura etnică, portul național. Prima fotografie este de proveniență austriacă și prezintă o imagine generală a orașului la sfârșitul secolului al XVIII-lea și, din aceeași perioadă, o altă lucrare oferă imaginea unei biserici din Galați, probabil „Precista”. Urmează două lucrări de grafică ce aparțin lui Iudovic Erminy, datate 1826, și care feră imagini ale orașului Galați cu lădri masive desfășurându-se în vânt până la apa Dunării, pe care avighează corăbii cu pânzele umflate în vânt. Într-una, pe malul opus orașului, este instalată o cherhană, lângă o construcție de trestie, unde pescar a întins pești la uscat, iar în cealaltă se ospătează la apropierea unui vas deasupra căruia este așezat un scaun; în cea de a doua, în care orașul este, de asemenea, privit de pe malul opus, se repetă imaginea cu lădri înalte și corăbii, dar pe malul drept, în grupuri mici, sunt prezentate personaje ce poartă îmbrăcăminte specifică portului popular din zona de sud a Moldovei, îmbrăcăminte care se poartă și după moda Europei occidentale.

O altă vedere generală a orașului avem dintr-o litografie datată în anii 1870 în preajma Unirii, iar următoarele patru lucrări sunt din anii războiului pentru independență. Una din ele

reprezintă o stradă din Galați, poate „ulița domnească”, plină de animație, cu case cu un etaj, având, mai toate, prăvălii la parter. Alte două vederi generale, ale poporului, redau imaginea unui oraș mare, cu o populație densă și un mare trafic comercial și, în sfârșit, o ultimă litografie prezintă trecerea trupelor rusești peste Dunăre, care s-a făcut în vara anului 1877.

Expresie a procesului de modernizare pe care îl cunoaște orașul Galați la răscrucea celor două secole, este o fotografie ce immortalizează inaugurarea primei linii de tramvai în august 1900.

Apoi sunt urmărite câteva itinerarii gălățene pe care, străbătându-le, călătorul poate face cunoștință cu cele mai reprezentative clădiri din oraș, instituții de cult, zona portului, monumentele și parcurile orașului, grație unei valoroase colecții de clișee pe sticlă din patrimoniul Muzeului de Istorie și care provin de la renumiții fotografi din familia Maksay de la Galați.

Călătoria poate începe din Piața Regală, unde, în jurul statuii lui Costache Negrei, se înalță clădiri cu două-trei nivele adăpostind hoteluri sau mari magazine. Vizitatorul poate parcurge apoi principală arteră a orașului, Strada Domnească, admirând fie Parcul municipal unde sunt amplasate statuile lui Mihai Eminescu și Mihaile Kogălniceanu, fie o însușire de case cu mai multe nivele în care este atras de firme imbiitoare spre magazinele de la parter, etajele fiind rezervate birourilor sau locuințelor.

Pe măsură ce înaintează spre nord este întâmpinat de sedii ale unor instituții, concepute de creatorii școlii neoromânești de arhitectură: Palatul Justiției (autor arh. Grigore Cerchez și Anton - Vărnăv), Palatul

administrativ, sediu al Prefecturii Covurlui, (autor arh. Ion Mincu), Curtea de apel, Teatrul dramatic în construcție reședințe ale marilor industriași și comercianți, catedrala ortodoxă proiectată de arhitectii Petre Antonescu și Ștefan Burcuș.

După ce străbate strada Domnească, călătorul se poate îndrepta agale spre Grădina publică, care îi oferă plăcute momente de odihnă și liniște.

O imagine de perspectivă asupra arterei principale a orașului îmbie la o plimbare cu trăsura, mijloc de transport prezent în multe fotografii, cu care se poate ajunge și în zona portului dominată de Gara fluvială, al cărui arhitect este Petre Antonescu, înconjurată de clădiri specifice unui oraș-port cu mare putere economică: Camera de comerț și industrie, sedii de bănci, pescăriile și ceva mai departe silozul pentru cereale, opera de artă inginerescă aparținând lui Anghel Saligny, iar de-a lungul cheiului, la dane, multe, multe vapoare. Și toată această activitate febrilă se desfășoară sub privirea vizionară a lui Ion C. Brătianu, al cărui moment este amplasat în port.

Orașul Galați este prezent în expoziție și cu cartierele lui marginase, cu case mărunte și modeste în care locuiesc truditarii fabricilor și ai portului, vaduri nguste pe care se coboară spre cartierul din vale.

Sedii economice, politice, administrative, locuințe mijloace de transport, sisteme de iluminat, vestimentație s-au constituit într-un excelent prilej de amintiri nostalgice pentru unii, de cunoaștere pentru alții, de dezbateri pentru cei chemați să vegheze la soarta patrimoniului imobil de la Galați.

VIORICA PISICĂ

## VIRGIL VĂTĂȘIANU

A încetat din viață la 14 noiembrie 1993. S-a născut la 21 martie 1902 în Sibiu. Studiază Istoria artei la Universitățile din Praga și Viena. În 1927 își susține teza de doctorat la Universitatea din Viena, sub îndrumarea lui Joseph Strzигowski, cu o lucrare dedicată monumentelor românești de piatră din Țara Hațegului. Timp de peste un deceniu este secretarul „Școlii Române” din Roma, unde reușește să pună bazele unei biblioteci de istoria artei, celebră în Roma acelor timpuri. În 1946 refuză postul de director al Bibliotecii „Herziana” pentru a reveni în țară, dorind să continue cercetările pentru „Istoria artei feudale în Țările Române”. Publică monumentală operă în 1959, la Editura Academiei. După trei decenii rămâne lucrarea fundamentală a istoriografiei de artă românești. În deceniul șase pune bazele școlii clujene de istoria artei. În 1963 i se conferă titlul de membru corespondent al Academiei, iar în 1974 titlul de membru plin al Academiei. În 1972 i se decernează premiul internațional Herder. În decursul întregii vieți rămâne fidel pasiunii ce a avut-o pentru istoria artei românești.

arh. VIRGIL I. POP

### DIN BIBLIOGRAFIA OPEREI ACADEMICIANULUI VIRGIL VĂTĂȘIANU

#### CĂRȚI:

1. *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*, Cartea românească, Cluj, 1930, p. 415-431, VIII + 225 p. (și în „ACMIST” pe 1929, Cluj, 1933, pp. 1 - 222.
2. *Pinacoteca „V. Ciofflec”*, Cartea românească, Cluj, 1933, 47 p.

3. *Pictorul Octavian Smigelschi*, Krafft & Drotleff S.A. Sibiu, 1936, 86 p.
4. *L'arte bizantina in Romania. I ricami liturgici*, Edizioni Remo Sandron, Roma, 1945, 44p. +XXXII pl.
5. *Istoria artei în evul mediu (Perioada paleocreștină și începutul evului mediu)*, Uniunea națională a studenților din România, Centrul studențesc, Cluj, 1948, 192 p.
6. *Istoria artei feudale în țările române. Vol. I. Artă în perioada de dezvoltare a feudalismului*, Editura Academiei, București, 1959, XII+1018 p.
7. *Stilul romanic*, Editura Meridiane, București, 1961, 87 p.
8. *Pictura murală românească în veacurile XIV-XVI. La peinture murale roumaine du XIV-ème au XVI-ème siècles*, Universitatea din București. Cursurile de vară și colocviile științifice de limba, literatură și arta poporului român (de la Sinaia), Editura didactică și pedagogică, București, 1965, 40p.
9. *Arhitectura și sculptura romanică în Panonia medievală*, Editura Academiei, București, 1966, 149 p.
10. *Istoria artei europene, Vol. I. Epoca medie*. Editura didactică și pedagogică, București, 1967, 680 p.
11. *Istoria artei europene. II. Artă în perioada renașterii*, Editura Meridiane, București, 1972, 259 p.
12. *Metodica cercetării în istoria artei. Considerații*, Editura Meridiane, București, 1974, 136 p.
13. *Pictura murală în nordul Moldovei*, Editura Meridiane, București, 1974, 37 p.+57 (ediții integrale și în engleză, franceză și germană).
14. *Kunstdenkmäler in Rumänien*, Leipzig, 1968, 478 p.+ilustrații.
15. *Studii de artă veche românească și universală*, București, 1987, 167 p.+37 ilustrații.



ACEST NUMĂR A APĂRUT CU SPRIJINUL FUNDAȚIEI SOROS PENTRU O SOCIETATE DESCHISĂ

LEI 1200

ISSN-1221-552X